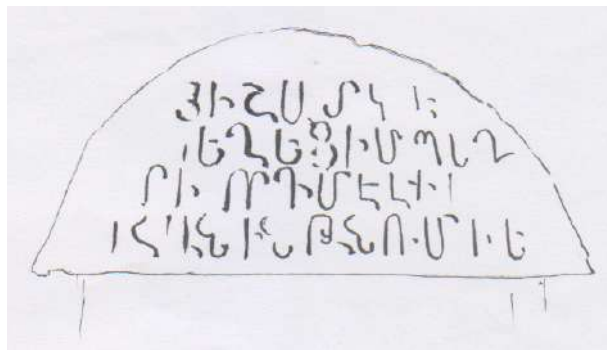

գայում այս Հուսէինից էլ սերում է Հուսէինեան նշանաւոր ազգանուամբ տոհմը, որոնց մասին հանգամանօրէն կը տեղեկացուի վիմական անտիպ արձանագրութիւնների միջոցով: Ըստ տեղեկութիւնների, այս տոհմի ժառանգները Սիբիր արքայութեան յետոյ, ներկայումս բնակւում են Մոսկուայում: Յետագայում նրանց նախաձեռնութեամբ եւ միջոցներով էլ կառուցուել Գորիսի Սբ. Գր. Լուսաւորիչ եկեղեցին¹⁷:

Այսպէս, 1765 թուականին Պաղրի որդի Մելիք Օհանը կառուցում է գիւղի ձորամիջեան Սբ. Մարտիրոս եկեղեցին՝ իր եւ հօր յիշատակին, հարաւային մուտքի բարաւորին թողնելով հետեւեալ շինարարական արձանագրութիւնը. ՅԻՇԱՏԱԿ Է ԵԿԵՂԵՑԻՍ ՄԷԼԻՔ / ՈՀԱՆԻՆ ԵՒ ԻԻՐ ԾՆՈՂԱՅՆ / ՊԱՂԸՐԻՆ ԹՎԻՆ: ՌՄԺԴ¹⁸: (1765)

Գորիս գիւղի հարաւային հատուածում՝ Գիւնէյ կոչուող թաղամասում, գտնւում է Սբ. Հռիփսիմէ եկեղեցին նկ. (1), որի կառուցման նախաձեռնողը եղել է Մելիք Օհանը¹⁹: Եկեղեցու հարաւային մուտքի բարաւորի շինարարական արձանագրութիւնը հետեւեալն է. ՅԻՇԱՏ[Ա]Կ Է ԵԿԵՂԵՑԻՍ / ՊԱՂԸՐԻ ՈՐԴԻ ՄԷԼԻՔ ՕՀԱՆԻՆ / ԹՎ[Ի] Ն ՌՄԻԵ (1776)²⁰ (նկ.1)

Եկեղեցին ունի երկու մուտք՝ հարաւից եւ արեւմուտքից: Եկեղեցուն հիւսիսային կողմից կցուած են երկու սենեակ, որոնցից մէկի մուտքը եկեղեցու ներսից է, միւսինը՝ դրսից: Ներսի սենեակը հաւանաբար ծառայել է իբրեւ աւանդատուն:

Մեր կատարած ուսումնասիրութեան արդիւնքում ի յայտ են եկել մեծ թուով նոր արձանագրութիւններ ինչպէս եկեղեցու տարածքում, այնպէս էլ մատուռի շուրջը տարածուած միջնադարեան գերեզմանոցում, որտեղ պահպանուել են մելիքական տոհմի բազմաթիւ ներկայացուցիչների տապանաքարեր: Այն ներկայացնում ենք ստորեւ.²¹

Սբ. Հռիփսիմէ եկեղեցու բակի վիմագրերը.

1. **Տապանաքար.** եկեղեցու բակում, հարթ, կոտրուած, 6 տող.

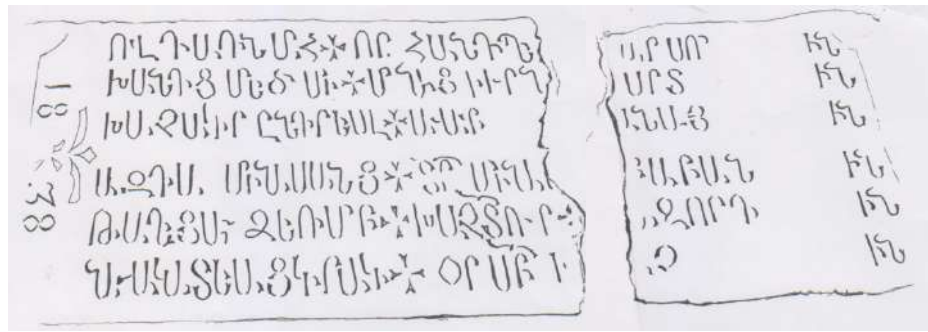
¹⁷ Նոյն տեղում, էջ 163:

¹⁸ Դիւան II, էջ 80, արձ. 232:

¹⁹ Մելիք Օհանի անուան հետ է կապուած նաեւ Սբ. Հռիփսիմէ եկեղեցուց ոչ հեռու գտնուող մելիքական ապարանք, որի մասին իր «Գորիսի մելիքական ապարանքի պեղումները» յօդուածի մէջ հանգամանօրէն անդրադարձել է հնագէտ Արման Նալպանտեանը (այս մասին տե՛ս՝ Ա. Նալպանտեան, Գորիսի մելիքական ապարանքի պեղումները, Սիւնիք կրթութեան եւ մշակոյթի օջախ, Երեւան, 2019, էջ 167-185:

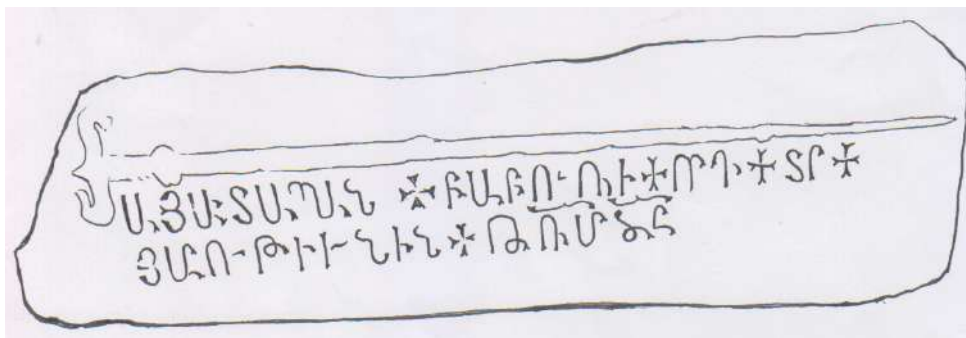
²⁰ Գ. Ստեփաննան, Դիտարկումներ Գորիսի մելիքութեան հիմնադրման եւ առաջին մելիքի՝ Մեծ Մելիք Օհանի եւ նրա որդու՝ Բաղրի վիմագրական արձանագրութիւնների շուրջ: Հայագիտութիւն Սիւնիք, 2019, № 1 (13), Երեւան, էջ 41:

²¹ Ծանօթ. Մելիք Օհանի եւ Հուսէինեան տոհմի խաչքարերի եւ տապանաքարերի արձանագրութիւններին անդրադարձել է Ս. Բարխուդարեանը: Դիւան II, էջ 80, 81 արձ. 232, 233, 234, 235, 237:

ՈՎ ԴԱՌՆ ՄԱՀ ՈՐ ՀԱՆԴԻՊԵԱՐ ՍՈՐԻՆ / ԽԱՆԻՅ ՄԵԾ ՄԻ ՄՆԱՅ ԻԻՐՆ ՍՐՏԻՆ / ԽԱԶԱԿԻՐ
ԸՆԴՐԵԱԼ ԱՎԱՔ ՔԱ [ՀԱ] ՆԱՅԻՆ / ԱԶԳԱՎ ՄԻՆԱՍՏԱՆՅ [ՏՐ] ՄԻՆԱ[Ս] [Մ]ԻԱԲԱՆԻՆ / ԹԱՂԵՅԱԻ ՁԵՌ
[Ա] ՄԲ ԽԱԶ[Ա]ՏՈՒՐ [Յ]ԱԶՈՐԴԻՆ / ՆԱԽԱԿԱՏԵԱՅ ԿԻՐԱԿԻ ՕՐ ՍԲ Խ[Ա]ՉԻՆ (1838)²²: (նկ.2)

2. **Տապանաքար.** Եկեղեցու հարաւային պատի տակ, 2 տող.

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ԲԱԲՈՒՌԻ ՈՐԴԻ ՏՐ / ՅԱՐՈՒԹԻՆԻՆ ԹՎԻՆ ՌՄ ԾԸ (1809): (նկ.3)

3. **Տապանաքար.** Բեկոր Եկեղեցու հարաւային պատի տակ, նախորդի կողքին, 2 տող.

ՄԻ ՈՐԴԻ Տ[Ր] / ԹՎԻՆ [...]: (նկ. 4)

4. **Տապանաքար.** Բեկոր, 3 տող.

ՄԱՍ / [Տ]Ր ԸՍՏԷ [ՓԱՆ] / ԹՎԻՆ ՌՄԿԻ (1811): (նկ.5)

Ներկայացնում ենք գիւղի միջնադարեան գերազմա-
նոցում տեղ գտած տապանաքարերի արձանագրու-
թիւնները.

²² Տէր Մինասանց տոհմական գերեզմանատունը գտնում է Հին Գորիսի միջին գերեզմանատանը, որոնց տա-
պանագրերին կ'անդրադառնանք սոյն յօդուածում:

10. *Տապանաքար. հարթ, 4 տող.*

ԱՅՍԷ ՏԱՊԻԵՄԻՆԱՍԱՆՑ ՊԱՊՈՒՈՐ
ԳԻՍԱՐԳԻՍԻՆԻ ԵՒ ԻՐ ԿՈՂԱԿԻՅ Ա /
ԻԶԻՆ ՈՐԷՏՈՒՄ ԴԻՐՄԵԼԻԲՐ ՕՀԱՆԻ
1841 ԻՆ

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ՄԻՆԱՍԱՆՑ ՊԱՊՈՒ ՈՐ / ԳԻ
ՍԱՐԳԻՍԻՆ ԵՒ ԻՐ ԿՈՂԱԿԻՅ Ա / [2]ԻԶԻՆ
ՈՐ Է ՏՈՒՍԴԻ ՄԵԼԻՔ ՕՀԱՆԻ / 1841 ԻՆ:
(նկ.11)

11. *Տապանաքար. հարթ, 3 տող.*

ՀԱՅՈՑՏԱՆԻՆ ՄԻՆԱՍԱՆՑ ՍԱՐԳԻՍԻ
ՀՈՐԴԻԶԱՅԻՆ ԵՒ ԻՐ ԿՈՂԱԿԻՅ
ՀԱՅՈՑՏԱՆԻՆ ԻՆ 1866 ՄԻՆ

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ՄԻՆԱՍԱՆՑ ՍԱՐԳԻՍԻ /
ՈՐԴԻ ԶՀԱ ԻՆԳ ԻՐԻՆ ԵՒ ԻՐ ԿՈՂԱ ԿԻՅ /
ՊԱՆԱՍԱՆԻՆ 1866 ԱՄԻՆ: (նկ.12).

12. *Տապանաքար. հարթ, 3 տող, թուակաճիկ եղծուած.*

ԱՅՍԷ ՏԱՊԱՆ ՄԻՆԱՍԱՆՑ
ՍԱՐԳԻՍԻՆ ԵՒ ԻՐ ԿՈՂԱԿԻՅ
ՍՍԷ ՓԻՆ

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ՄԻՆԱՍԱՆՑ / ԱՆՑ ԶՀԱՆԳԻՐԻ ՈՐԴԻ /
ՍՍԷՓԻՆ [...] ²³: (նկ.13)

13. *Տապանաքար. հարթ, 2 տող.*

ԱՅՍԷ ՏԱՊԱՆ ՄԻՆԱՍԱՆՑ
ՍԱՐԳԻՍԻՆ ՈՐԴԻ

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ՄԻՆԱՍԱՆՑ / ՍԱՐԳԻՍԻ ՈՐԴԻ [...]:
(նկ.14).

14. *Տապանաքար. հարթ, 4 տող.*

ԻՆ ԵՒ ԿՈՂԱՆ ՄԻՆԱՍԱՆՑ Ս
11. ՇՈՒՍՇԻՆ ԿԱՅՍԱՆԱՅԻՆ
ՅՈՐԳՆԻՐՈՐԴԻՆ ԱՆՈՒՅԻՆ
ԿԱՅԱՆԱՅԻՆ 1866 ՄԻՆ

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ՄԻՆԱՍԱՆՑ Ս[ԱՐ] / ԳԻ [ՍԻ]
ՏՈՒՍՏԻ ԿԱՅԱՆԱՅԻՆ / ՅՈՐԳՆԻՐՈՐԴԻՆ
ՄԱՆՈՒԶԱՐԻՆ / ԹՎԻՆ ՌՄԻՆ. 1866 ԱՄԻՆ:
(նկ. 15)

15. *Տապանաքար. հարթ, 4 տող.*

ԱՅՍԷ ՏԱՊԱՆ ՄԻՆԱՍԱՆՑ
ՍԱՐԳԻՍԻՆ ԵՒ ԻՐ ԿՈՂԱԿԻՅ
ԿԱՅԱՆԱՅԻՆ ԻՆ 1866 ՄԻՆ

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ՄԻՆԱՍԱՆՑ Ս[ՍԻ] / ՀԱՐՍԵ ՄԱՆՈՒՆ
ՈՐ Է / ՔԱՐԱՅՈՒՆԻՅԻ ԹՈՒ / ՆՈՒ ԴՈՒՍՏԻՆ
ԹՎԻՆ ՌՄ (1751): (նկ. 16)

16. *Տապանաքար. հարթ, 5 տող.*

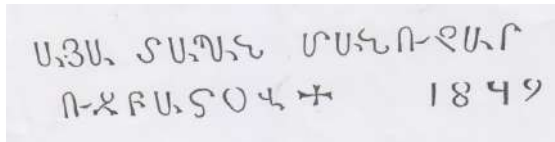
Աստ Կանգլի մարմին ամուսնույ
Մանուշար Բեկի Մեքի Զիլաթին
Եսն Տիկին Մարեմայ
Յովհաննիսյան Ծն. 1870 թ.
վախճ. 1904 թ.

ԱՍՏ ՀԱՆԳՉԻ ՄԱՐՄԻՆ ԱՄՈՒՍՆՈՅ / ՄԱՆՈՒԶԱՐ
ԲԷԿԻ ՄԵԼԻՔ ՀԻՍԷԻՆ / ԵՍՆ ՏԻԿԻՆ ՄԱՐԵՄԱՅ /
ՅՈՎՀԱՆՆԻՍԵԱՆ ԾՆ. 1840 Թ. / ՎԱԽՃ 1904 Թ. ²⁴:
(նկ. 17)

²³ Արձանագրության թուակաճիկ եղծուած է, բայց ելնելով արձանագրության բովանդակությունից՝ կարելի է ենթադրել, որ Օսէիքը նախորդ արձանագրության մէջ տեղ գտած Զհանգիւրի որդին է:

²⁴ Արձանագրության մէջ ամփոփուած Մանուշար Բեկը Մեքի Հուսէինի թոռն է, Մեքի Թունիի (Յարութիւնի) որդին: Մեքի Թունին Զանգեզուրում առաջին անգամ մտցրեց կարտոֆիլի մշակումը: Տե՛ս Եր. Լալայեան, Երկեր, Դ, Երեւան, 2021, էջ 125:

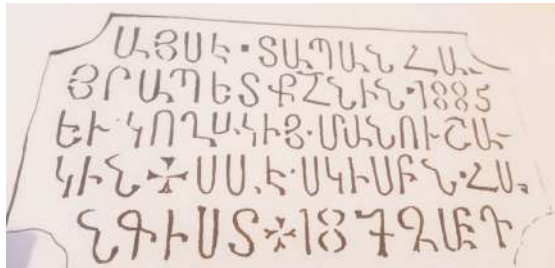
17. Տապանաքար. հարթ, 2 տող.

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ՄԱՆՈՒՉԱՐ / ՈՒՋԲԱՏՈՎ 1849:
(նկ.18)

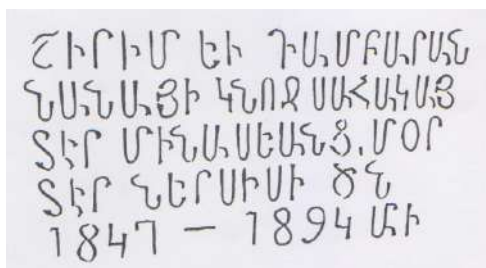
Տէր Մինասանց տոհմական գերեզմանատան շարունակութիւնը գտնուում է գիւղից դէպի հիւսիս՝ մի ձորի մէջ.

18. Տապանաքար. հարթ, 5 տող.

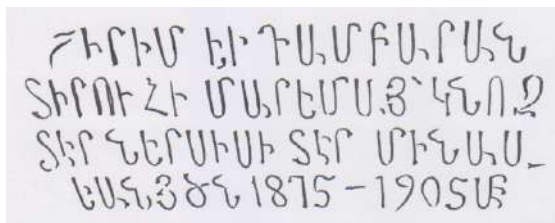
ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ՀԱ/ ՅՐԱՊԵՏ Ք[Ա]Հ[Ա]Ն[Ա]ԻՆ 1885
/ ԵՒ ԿՈՂԱԿԻՑ ՄԱՆՈՒՇԱՆ / ԿԻՆ ՄԱ Է ՍԿԻՍԲԵՆ ՀԱ /
ՆԳԻՍՏ 1872 ԱՄԻԴ: (նկ. 19)

19. Տապանաքար. հարթ, 5 տող.

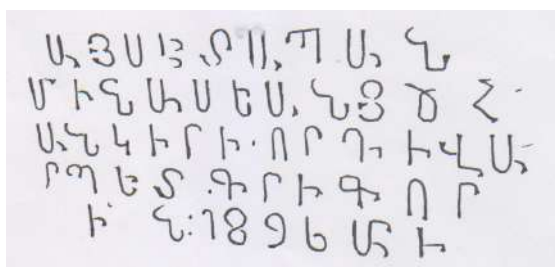
ՇԻՐԻՄ ԵՒ ԴԱՄԲԱՐԱՆ / ՆԱՆԱՅԻ ԿՆՈՋ ՍԱՀԱԿԱՅ / ՏԵՐ
ՄԻՆԱՍԵԱՆՑ, ՄՕՐ ՏԵՐ ՆԵՐՍԻՍԻ ԾՆ [ՈՒԱԾ] / 1847
-1894 ԱՄԻ: (նկ.20)

20. Տապանաքար. հարթ, նախորդի կողքին, 4 տող.

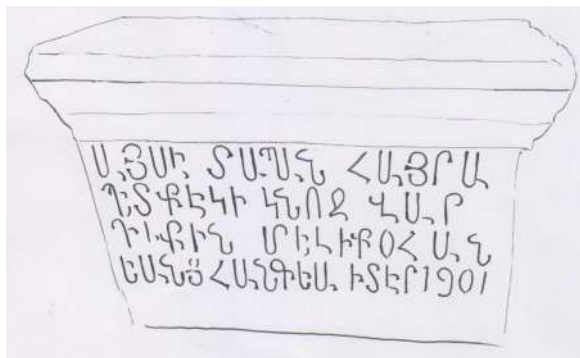

ՇԻՐԻՄ ԵՒ ԴԱՄԲԱՐԱՆ / ՏԻՐՈՒՀԻ ՄԱՐԵՄԱՅ՝ ԿՆՈՋ
/ ՏԵՐ ՆԵՐՍԻՍԻ ՏԵՐ ՄԻՆԱՍ / ԵԱՆՑ ԾՆ 1875 -1905
ԱՄԻ: (նկ.21)

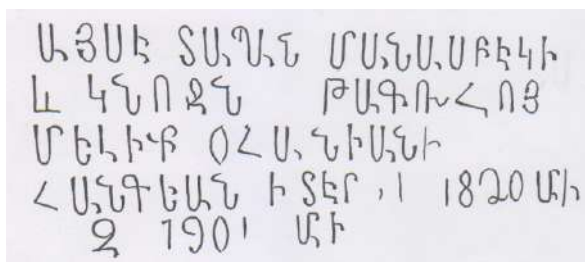
21. Տապանաքար. հարթ, 5 տող.

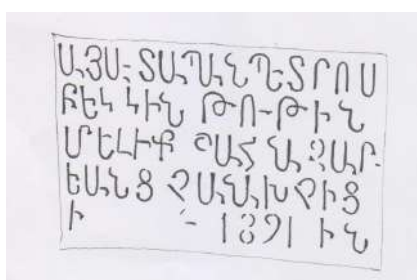
ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ / ՄԻՆԱՍԵԱՆՑ Ճ[Ա]Հ / ԱՆԿԻՐԻ.
ՈՐԴԻ ՎԱ/ ՐՊԵՏ ԳՐԻԳՈՐ / ԻՆ: 1896 ԱՄԻ: (նկ.22)

22. **Տապանաքար.** հարթ, վրան 4 տող.

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ՀԱՅՐԱ / ՊԵՏ ԲԷԿԻ ԿՆՈՋ ՎԱՐ /
ԴԷՔԻՆ ՄԵԼԻՔ ՕՀԱՆ / ԵԱՆՅ ՀԱՆԳԵԱ Ի ՏԷՐ 1901:
(նկ.23)

23. **Տապանաքար.** հարթ, 5 տող.

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ՄԱՆԱՍ ԲԷԿԻ / ԵՒ ԿՆՈՋՆ ԹԱԳՈՒՀՈՅ
/ ՄԵԼԻՔ ՕՀԱՆԻԱՆԻ / ՀԱՆԳԵԱՆ Ի ՏԷՐ, 1820 ԱՄԻ
/ Զ 1901 ԱՄԻ: (նկ.24)

24. **Տապանաքար.** հարթ, վրան 5 տող.

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ՊԵՏՐՈՍ/ԲԷԿ ԿԻՆ ԹՈՒԹԻՆ / ՄԵԼԻՔ ՇԱՀՆԱԶԱՐ/
ԵԱՆՅ ՉԱՆԱԽՉԻՅ / Ի 1891 ԻՆ: (նկ.25)

Այսպիսով, Հին Գորիսի այս նորայայտ արձանագրությունները կարեւոր սկզբնաղբիւր են հանդիսանում այնպիսի ժանրի լուսաբանման հարցում, ինչպիսին տոհմագրությունն է: Արձանագրությունների հրատարակումը լոյս է սփռում Հին Գորիսի մեղիք Հուսէինեան եւ Տէր Մինասանց տոհմերի պատմութեան վրայ: Այն կարեւորութիւն է ներկայացնում Սիւնիքի տեղական, լոկալ պատմութեան ուսումնասիրութեան խնդրում՝ կոնկրէտ ընտանիքների պատմութեան վեր հանման միջոցով:

Լուսանկարներ՝

Նկ.1. Եկեղեցու բարաւորի արձանագրութիւն:

Նկ. 2 Տապանաբար. Աւագ Քահանայ Խաչատուրի:

Նկ. 3. Տապանաբար Տէր Յարութիւնի:

Նկ. 4. Տապանաբարի բեկոր:

Նկ. 5. Տապանաբար Տէր Ստեփանի:

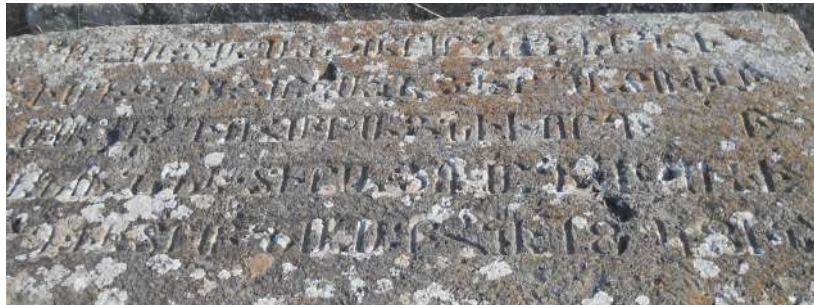
Նկ. 6. Տապանաբար Ղազար Բեկ Մելիք Օհանեանի:

Նկ. 7. Տապանաֆար Մկրտիչ Օհանեանի:

Նկ. 8. Տապանաֆար Ստեփանի որդու:

Նկ. 9. Տապանաֆար Տիրացու Սարգսի որդի Տէր Մինաս Քահանայի:

Նկ. 10. Տապանաֆար Մինասանց Պապու:

Նկ. 11. Տապանաֆար Սարգիսի եւ իւր կողակից Ազիզի:

Նկ. 12. Տապանաֆար Մինասանց Սարգիսի որդի Զըհանգիրի եւ իւր կողակից Պալասանի:

Նկ. 13 Տապանաֆար Մինասանց Զհանգիրի որդի Օսէփին:

Նկ. 14. Տապանաֆար Մինասանց Սարգիսի որդի...:

Նկ. 15. Տապանաֆար Մինասանց Սարգիսի դուստր Գայիանայի հորեղբոր որդի Մանուչարի:

Նկ. 16. Տապանաֆար Տէր Մինասի հարս Մանույի:

Նկ. 17. Տապանաֆար Մարեմա Յովհաննիսեանի:

Նկ. 18. Տապանաֆար Մանուչար Ուզրատովի:

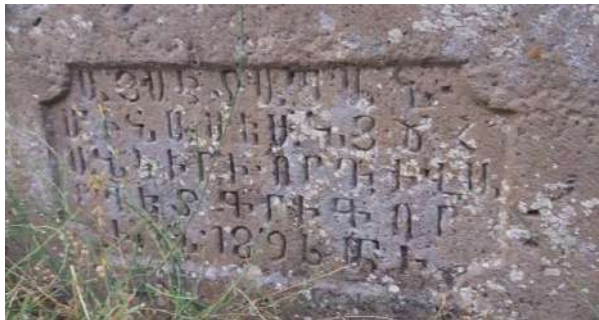
Նկ. 19. Տապանաֆար Հայրապետ Քահանայի եւ կողակից Մանուչակի:

Նկ. 20. Տապանաֆար Նանայի:

Նկ. 21. Տապանափար Տէր Ներսէսի կին Մարեմայի:

Նկ. 22. Տապանափար Ճհանկիրի որդի Գրիգորի:

Նկ. 23. Տապանափար Հայրապետ Բեկի կին Վարդէի:

Նկ. 24. Տապանափար Մանաս բեկի եւ կնոջ Թագունու:

Նկ. 25. Տապանափար Պետրոս բեկի կին Թուրունի:

ՄՀԵՐ ՔՈՒՄՈՒՆՅՈՒՆ

Բան. գիտ. թեկ., դոցենտ, ՀՀ ԳԱԱ Հ. Աճառեանի
անուան լեզուի ինստիտուտ, Սիւնիքի հայագիտա-
կան հետազոտութիւնների կեդրոնի նախագահ

ՍԱԹԵՆԻԿ ԽՈՒՐՇՈՒԴԵԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ հնագիտութեան եւ ազգագրութեան ինստի-
տուտ

ՎԻՄԱԳՐԱԿԱՆ**ՏԵՂ ԳԻՒՂԻ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՅՈՒՇԱՐՁԱՆՆԵՐԸ
ԵՒ ՆՈՐԱՅԱՅՏ ՎԻՄԱԳՐԵՐԸ**

Տեղ (Դրգ, Դրղ) գիւղը գտնւում է ՀՀ Սիւնիքի մարզում, Գորիս քաղաքից մօտ 20 կմ հիւսիս-արեւելք: Ըստ պատմագիր Ստեփանոս Օրբելեանի հարկացուցակի՝ գիւղը յիշատակւում է պատմական Հաբանդ գաւառի կազմում՝ 12 միաւոր հարկով¹: Գիւղը հիմնել է Սիւնեաց թագուհի Շահանդուխտը եւ իր ամուսնու՝ Սիւնեաց առաջին թագաւոր Սմբատի մահուանից յետոյ, 998 թուականին այն նուիրել է Տաթեւի վանքին: Այդ մասին պատմագիրը յիշատակում է.

«Յանուն Աստուծոյ կամ եղև ինձ Շահանդխտոյ՝ դստեր Սևադայի, տալ ի Համբանդ գաւառի զանուանեալ շէնդ զՏեղ իւր ամենայն բոլոր սահմանովն, լերամբ և դաշտիւ և այլ մտիւք, զոր իմ թագաւորին Սմբատայ ինձ տուեալ էր, և իմ ի կորդոյ շէն դրեալ. և ես յետ ելից երանելի թագավորին իմոյ յաստեացս՝ իւր հոգւոյն ի Տաթև ի սուրբ մայրաքաղաքն և ի սուրբ նշանն ետու ի ձեռն Տեառն Յակոբայ՝ Սիւնեաց եպիսկոպոսի. և յայսմհետէ անիշխան եմք ես և իմ որդիքս Վասակ և Սևադայ, զի ի ձեռն Աստուծոյ եմ տուեալ և ի սուրբ նշան...»²:

Տեղ գիւղը մտնում էր Տաթեւի մահալի մէջ, որի սահմանների մէջ էր մտնում գրեթէ ողջ Գորիսը, ինչպէս նաեւ շրջակայ գիւղերը՝ Քարահունջ, Կեորու, Խնձորեսկ, Ալիդուլիշէն եւ այլն, ինչպէս նաեւ Ասատ-բեկի³ երեք գիւղերը՝ Տեղ, Խնածախ, Դզըլ-Դըլաղի⁴:

Վերոնշեալ Ասատ-բեկի մասին հետաքրքիր տեղեկութիւններ ենք քաղել Հայաստանի ազգային արխիւից⁵: Այսպէս, գիւղական մատեաններից մէկում կարդում ենք Ասատ-բեկի ենթակաների անունները.

Միքայէլ - կինը՝ Խանում, տղաները՝ Ասրի, Գրիգոր, աղջիկը՝ Վարդուհի: Միքայէլի եղբայրը՝ Սիմոն, կինը՝ Սալպի, աղջիկները՝ Դոնուշ, Մանյա, Հերիք:

Մկրտիչ Կիւբիւս, կինը՝ Մարյան, աղջիկը՝ Շուշան, եղբայրները՝ Բարսեղ, Օհանէս, Համբարձում:

Կասպար Պօղոսեան, կինը՝ Բաջի, տղան՝ Մելիկում, աղջիկը՝ Մարյան, եղբայրները՝ Հայրապետ, Մկրտիչ, Պապա, Օհանջան⁶:

¹ Ստեփաննոսի Օրբելեան, Պատմութիւն նահանգին Սն, Թիֆլիս, 1910, էջ 399:

² Նշ. աշխ., էջ 291-292:

³ Ասատ-բեկը կապիտան Ռուստամ բեկի որդին էր, ով կրում էր Ռուստամբեկով ազգանունը: Նա գաւառի ամենախոշոր ձիաբոյծ կալուածատէրն էր: Տեղի գիւղացիները դժգոհ էին նրանից եւ Ներսէս կաթողիկոսի միջնորդութեամբ Թիֆլիսից ուղարկուած յատուկ քննիչին, ներկայացրել էին գրատու բողոք՝ կազմուած 19 կէտից: Մէջբերում ենք Լիսիցեանի մօտ տեղ գտած այդ կէտերից տասնմէկերորդը. «Ամէն մէկ տարի Ասատ-բեկը 30 հատ գութան մեզանից կը տանէ մեր հողի վրայ ցլէ կը տայ, իւրեան պատկանեալ ցորենովն ցանել կը տայ, մեզ հնձել եւ թակել կը տայ ու մերուպիսովն տանել կը տայ Դալան /Շուշի/ իւր տունն՝ ոչ թէ մեր կամովն, այլ նրա գոռովն»:

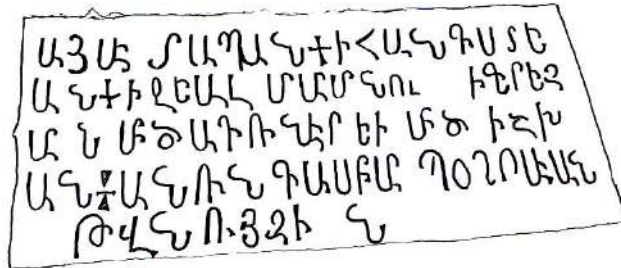
⁴ Ստ. Լիսիցեան, Զանգեզուրի հայերը, Երեւան 1969, էջ 52:

⁵ Հայաստանի ազգային արխիւ, 1874 թ, ֆոնդ 93, ցուցակ 1 (այսուհետ ՀԱԱ):

⁶ ՀԱԱ, գործ 190, էջ 123-263:

Ասատ-բեկի ենթակայությունն տակ գտնուող գիւղացիների ցուցակը ծաւալուն է, ուստի հարկ ենք համարում նշել, որ այդ ցուցակի մէջ մտնում են Սարկիսովները, Օհանովները, Պողոսովները, Մելիկովները: Այդ մասին տեղեկություններ կան գիւղական գերեզմանատանը պահպանուած տապանաքարերի վրայ: Ստորեւ Գասպար Պողոսեանի տապանաքարը.

1. **Տապանաքար.** խոշոր չափերի, քանդակազարդ, 5 տող.

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ Ի ՀԱՆԳՍՏԵ / ԱՆ ԻԶԵԱԼ
ՄԱՐՄՈՒ Ի ԳԵՐԵԶ / ՄԱՆ ՄԵԾԱԴՈՒՆ ԷՐ ԵՒ
ՄԵԾ ԻՇԵ / ԱՆ ԱՆՈՒՆ ԳԱՍԲԱՐ ՊՕԴՍԵԱՆ /
ԹՎ[Ի]Ն ՌՅԶ ԻՆ (1857): Նկ. 1

Ծանօթ. Ծխական մատեանում յիշատակում է մեծատուն Գասբար Պողոսեանը կամ Կասպար Պողոսովը, ով ունէր երեք որդի՝ Սարգիս, Աւետիս, Հայրապետ⁷:

Այս եւ այլ մեծատունների գերեզմանաքարերին անդրադարձել է Ե. Լալայեանը: Այդ առթիւ նա գրում է. «Հետաքրքիր են մեծատունների գերեզմանաքարերը, սրանք երկու մեթրից աւելի երկարութեան, 71 սմ բարձրութեան եւ մօտ 36 սմ լայնութեան քառանկիւն քարեր են, որոնց երկու երեսների վրայ գեղեցիկ նաշխերի մէջ զանազան տեսարաններ են քանդակուած...»⁸:

Տեղ գիւղում հնագիտական ուսումնասիրություններ է կատարել հնագէտ Օննիկ Խնկիկեանը, ով գիւղի տարածքում յայտնաբերուած գտածոները թուագրել է Ք. Ա. X դարով⁹: Հնագէտը Սիւնիքում կատարած պեղումների արդիւնքներն ամբողջացրել է մենագրութեան մէջ¹⁰: Պեղուած նիւթերը պահպանուած են Գորիսի երկրագիտական թանգարանում: Այդ առումով, հնամենի գիւղն ու գիւղատեղին ունենալով գիտական մեծ հետաքրքրութիւն, հանդիսանում են սոյն յօդուածի քննութեան առարկան: Լուսաբանում են գիւղի գերեզմանատան տապանաքարերը, աշխարհիկ եւ հոգեւոր իշխանների տոհմագրութիւնը, ինչպէս նաեւ որոշակի ճշգրտումներ են կատարում նախկինում հրատարակուած որոշ վիմագրերի վերծանություններում: Յօդուածը գրուել է աղբիւրագիտական, վիմագրագիտական, պատմա-համեմատական մեթոտների օգնութեամբ:

Գիւղի տարածքում պահպանուել են մի քանի հնագիտական յուշարձաններ, դրանք են. «Սոնեղցի» (նկ. 2), «Կոտրած եղցի» (նկ. 3) «Քարէ օթախ», Մելիք-Բարխուդարի «ամարաթ» եւ դրանից մի քանի մեթր դէպի հարաւ- արեւմուտք գտնուող գիւղամիջեան Սբ. Գէորգ եկեղեցի:

Սուրբ Գէորգ. Պատմաբան-հնագէտ Մ. Հասրաթեանը Տեղի շրջակայքի յուշարձաններն ուսումնասիրել է 1947 թուականին: Նա ուսումնասիրելով Սբ. Գէորգ եկեղեցին, գտնում է, որ շնայած հիմնովին վերանորոգմանը, այստեղ պահպանուել են վաղ միջնադարեան յօրինուածքով այնպիսի կարեւոր մանրամասներ, ինչպիսիք են խորա-

⁷ ՀԱԱ, Գործ 190, էջ 259:

⁸ Ե. Լալայեան, Ազգագրական հանդէս, Գիրք Գ., Թիֆլիս, 1898, էջ 40:

⁹ Գր. Գրիգորեան, Ս. Հախութեան, Սիւնիքի պատմութիւն, Երևան, 2001, էջ 61:

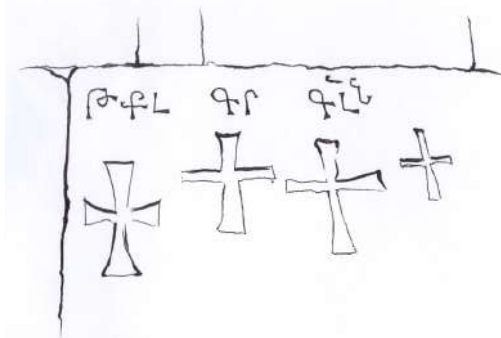
¹⁰ Onnik Xnkikyan, Syunik During the Bronze and From Ages, Barrington, U.S.A., 2002, էջ 141, 142, 162, 197-200:

նի յատակագիծը, մուտքի բարաւորի վարդեակները եւ այլ ճարտարապետական մանրամասներ, որոնք թոյլ են տալիս յուշարձանը թուագրել ամենաուշը V-VI դարերով: Ուստի, պատմաբանն անվիճելի է համարում յուշարձանի հնագոյն մասի վաղ միջնադարին պատկանելու փաստը: Եկեղեցին ունի թաղածածկ դահլիճի յօրինուածք, բաղկացած է երկու մասից. հնագոյն՝ արեւելեան եւ նրան արեւմուտքից XXIII դարում կցուած հատուածից, որը կառուցուած է կոպտատաշ բազալտից¹¹: Միջնադարում այն նորոգուել է երկու անգամ, որոնցից մէկը հիմնովին¹²: 1737 թ. վերանորոգման մասին արձանագրութիւնը պահպանուել է կամարակապ շքամուտքով նոր դռան բարաւորին¹³:

ՅԻՇԱՏԱԿ Է ՍԲ ՏԱՋԱՐԻՍ ՎԷՄՍ ՆՈՐ/ ԷՔԵՅԱՆ ԲԱՐԵՈՒՏԱՐՆ ԻԻՐ ԿՈՂԱԿԻՅ ԹԱՃ/ ՈՒՄՆ ՈՐ ԳԵՂԻՍ ՆՈՐՕՔԻԼՆ ԹՎ ՌՃՁՁ (1737):

Անուանի վիմագրագէտ Ս. Բարխուդարեանը յուշարձանը թուագրում է XIV-XV դդ.: Նա եկեղեցու տարածքից վերձանել եւ հրատարակել է աւելի քան երկու տասնեակ վիմագրեր¹⁴: Եկեղեցու հարաւային պատին՝ արտաքուստ, տեղ են գտել յիշատակագրային բնոյթի բազմաթիւ արձանագրութիւններ, որոնցից ամենահինը թուագրում է 1451 թ.-ով, նորագոյնը՝ 1827 թ.-ով¹⁵: Մեր կողմից ընդօրինակուել են եւս 8 նորայայտ վիմագրեր, որոնք դուրս են մնացել ուսումնասիրողների տեսադաշտից եւ ներկայացնում ենք ստորեւ.

2. Սբ. Գէորգ եկեղեցի. հարաւային պատին՝ արտաքուստ 1 տող, արձանագրուած խաչերից վեր.

Թ[ԱՎԱ]Ք[Ա]Լ Գ[ՐԻԳՈ]Ր Գ[ՅՈՒ]Լ [ԲԷԿԻ]Ն: Նկ. 4

Ծանօթ. Վերոնշեալ պատին տեղ են գտել բազմաթիւ յիշատակագրութիւններ՝ հապաւուած անձնանունների տեսքով: Ուստի, ելնելով արդէն իսկ վերձանուած անձնանուններից, ենթադրում ենք, որ հապաւուած անձնանունները հետեւեալներն են:

3. Սբ. Գէորգ եկեղեցի. հարաւային պատին՝ արտաքուստ, 1 տող, արձանագրուած խաչի տակ.

Բ[Ա]Ր[Ս][Ե]Ղ

¹¹ Մ. Հասրաթեան, Պատմա-հնագիտական ուսումնասիրութիւններ, Երեւան, 1985, էջ 242:

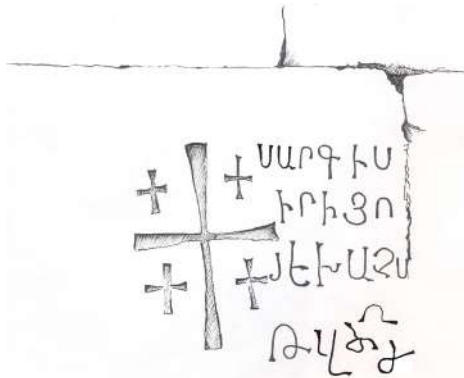
¹² Նոյն տեղում, էջ 241:

¹³ Դիւան հայ վիմագրութեան, պրակ 2, Գորիսի, Սիսիանի եւ Ղափանի շրջաններ, կազմեց Ս. Գ. Բարխուդարեան, Երեւան, 1960, (այսուհետ ԴՀՎ-2), էջ 66:

¹⁴ ԴՀՎ-2, էջ 67:

¹⁵ Նոյն տեղում, էջ 66:

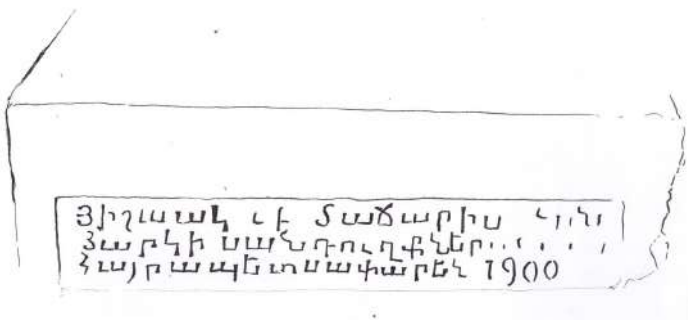
4. **Մբ. Գէորգ եկեղեցի.** հարաւային պատին՝ արտաքուստ, 4 տող, արձանագրուած խաչերի շուրջ.

ՍԱՐԳԻՍ / ԻՐԻՅՈ / ՅԵ ԽԱՉՍ / ԹՎ ՌՃԺ (1661): նկ. 5

Ծանօթ. Արձանագրութեան թուականը նախորդ հրատարակիչը չի նշում¹⁶: Պատմաբան Մ. Հասրաթեանը կարծում է, որ արձանագրութեան թուականի հազարաւորը՝ Ռ-ն, բաց է թողնուած¹⁷: Մեզ յաջողուեց տեղում ընթերցել եւ յստակ լուսաբանել թուականը:

5. Ուշագրաւ է եկեղեցու աւագ խորանի հարաւային աստիճանի վերին դիմահայեաց հատուածի արձանագրութիւնը: Այն իր տեսակով հազուադէպ հանդիպուող երեւոյթ է.

ՅԻՇԱՏԱԿ Է ՏԱՃԱՐԻՍ / ՅԱՐԿԻ ՍԱՆԴՈՒՂՔՆԵՐ ... / ՀԱՅՐԱՊԵՏ ՍԱՓԱՐԵԱՅՆ 1900: նկ. 6

6. **Տապանաքար.** եկեղեցու ներսում՝ հարաւային պատի տակ, քանդակազարդ, վրան գինու սափոր, ձիեր, աջակողմում 5 տող.

ԱՅՍԷ / ՀԱՆԳ / ԻՍՏ / ՄԿՐՏԻՉԻ / ՈՐԴԻ: նկ. 7

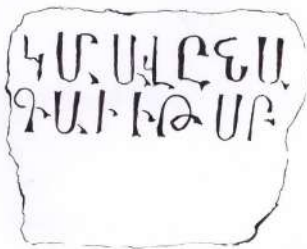
¹⁶ ԴՀՎ, պրակ 2, էջ 69,

¹⁷ Մ. Հասրաթեան, նշ. աշխ., էջ 244:

Ծանոթ. 1849 թուականի գիւղական հասարակութեան ցուցակներից մէկում կարգում ենք. հոգեւորական Ակոպ Մկրտիչեւ Տէր Ղազարով¹⁸: Արխիւային նիւթի հիման վրայ, կարելի է ենթադրել, որ տապանաքարի կոտորուած հատուածում տեղ գտած Մըկըրտիչի որդին հէնց վերը նշուած Ակոպն է: Աւելի ուշ, 1886 թ.-ին կազմուած գիւղական հասարակութեան ցուցակում կարգում ենք. Ակոպի որդին հոգեւորական Ղազար Տէր Ակոպովն է¹⁹, նրա տղաներն են՝ Պետրոսը, Հայրապետը, Յակոբը: Եղբայրներն են՝ Միքայէլը (տղան՝ Աւագը) եւ Յովհաննէսը (տղաները՝ Գրիգորը եւ Խաչատուրը): Մեզ յաջողուեց գտնել Տէր Ղազարի տապանաքարը, որը գտնուում է գիւղական գերեզմանատանը.

Ի ՍՈՅՆ ՏԱՊԱՆԻ / ԱՆՓՈՓԵԱԼ ՊԱՀԱՊ[Ա] / ՆԻ ՄԱՐՄԻՆ ՀԱՅՐ / ՏԷՐ ՂԱԶԱՐԻ ՏԷՐ / ԱԿՈՔԵԱՆ ԹՎ 1892: Նկ. 8

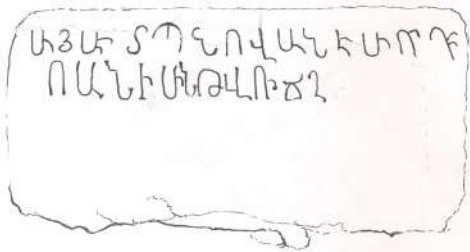
7. **Տապանաքարի բեկոր.** եկեղեցու ներսում, 2 տող.

ԿԱՄԱՎԸՆ Ա / ԳԱԻԹ ՄԻ: Նկ. 9

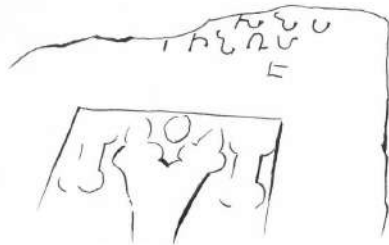
Ծանոթ. Թերեւս կիսատ է աջ կողմից:

8. **Տապանաքար.** եկեղեցու բակում, քիւին 2 տող.

ԱՅՍ Է Տ[Ա]Պ[Ա]Ն ՈՎԱՆԵՍԻ ՈՐԴԻ
ՈԱՆԻՍԻՆ ԹՎ[ԻՆ] ՌՃՂ (1741): Նկ. 10

9. **Խաչքար.** եկեղեցու բակում, կոտորուած, քիւին 2 տող.

Խ[Ա]ԶՍ / [ԲՎ]ԻՆ ՌՄԷ (1758): Նկ. 11

Այսպիսով, մեր վիճաբարագիտական հետազոտութեան ժամանակ Սբ. Գէորգ եկեղեցու տարածքից գրառած նորայայտ արձանագրութիւնները կը համալրեն Տեղ գիւղի վիճաբարական ժառանգութիւնը:

Ուշադրութիւն ենք դարձրել նաեւ տեղահանուած խաչքարերին: Նման օրինակ

¹⁸ ՀԱԱ, 1849 թ. ֆ. 93, ց. 1, գործ 99, էջ 372-397:

¹⁹ ՀԱԱ, 1886 թ. ֆ. 93, ց. 1, գործ 215, էջ 1080:

է Տեղ գիւղի գերեզմանատան հիւսիս-արեւելեան կողմում գտնուող խաչքարը²⁰, որը ներկայումս գտնուում է Տեղ-Արաւուս ճանապարհից ձախ, սոճիների պուրակ կոչուող վայրում: Խաչքարը տեղափոխուել է առանց պատուանդանի եւ սրբատեղի է դարձել բնակիչների համար (նկ. 12):

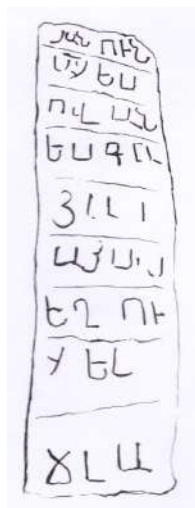
Գիւղի միւս նշանաւոր յուշարձանը՝ Կոտրած եղցի մատուռը, գտնուում է Տեղ գիւղից մօտ 4 կմ դէպի հարաւ-արեւելք, թուագրւում է XIV-XV դարերով: Ս. Բարխուդարեանն այս յուշարձանը ներկայացնում է որպէս «Սոնեղցի» կամ «Կոտրած եղցի» անուանումներով, մինչդեռ խօսքը երկու տարբեր յուշարձանների մասին է: Ս. Բարխուդարեանը հրատարակել է Կոտրած եղցու հարաւային պատի տակ գտնուող խաչքարի արձանագրութիւնը²¹: Ուսումնասիրութեան արդիւնքում մեզ յաջողուեց ընդօրինակել եւս երկու նորայայտ արձանագրութիւն եկեղեցուն կից գերեզմանատնից: Այսպէս.

10. Խաչքար. թուականը՝ քիւին, խաչաթեւերի արանքում 9 տող.

ԹԻՒՆ ԶԻՆ /1276/ ԵՍ ՆԱՀ / ԱԲԵՏ / [ԿԱ]ՆԳՆԵՅԻ ԶԽԱ[ԶՍ]
Յ[ԻՇԵՅԵՔ]: Նկ. 13

11. Տապանքար. նախորդի մօտ, 9 տող.

ՅԱՆՈՒՆ / Ա[ՍՏՈՒԾՈ]Յ, ԵՍ՝ / ՈՎԱՆ/ԵՍ ԳԱ/ՀԱՆԱՅՍ /
ՄԵՂՈՒՅԵ[Ա]Լ / [Թ]ՃԼԱ (1682): Նկ. 14

Սոնեղցի. գտնուում է գիւղից 3 կմ հարաւ-արեւելք, բլրալանջին, թուագրւում է V-VI դարերով: Այն փոքր շափերի, միանաւ, թաղածածկ եկեղեցի է²², որի շուրջը գերեզ-

²⁰ ԴՀՎ, պրակ 2, էջ 71, արձ. № 202:

²¹ ԴՀՎ, պրակ 2, էջ 75, արձ. № 219:

²² Մ. Հասարթեան, Նշ. աշխ., էջ 244:

մանաքարեր կան: Սոնեղցի նշանակում է. բլրի գագաթին գտնուող եկեղեցի. սեռ՝ բլրի գագաթ, եղցի՝ եկեղեցի:

Մելիք Բարխուդարի ամարաթ-սպարանք. Տեղ գիւղի աշխարհիկ ուշ միջնադարեան յուշարձաններից է, որը կառուցել է Մելիք Բարխուդարը, ով ազգային ազատագրական շարժման նշանաւոր դէմքերից էր: Նրան եւ եղբօրը՝ Ղարա-բէյին, գլխատել են Նախիջեւանի խանի զինուորները: Պատմական տուեալների համաձայն նրանց մարմինները խնձորեսկցիները տարել եւ ամփոփել են Խնձորեսկի ձորամիջեան եկեղեցու հիւսիսային պատի տակ²³: Այստեղ ամփոփուած է նաեւ Մխիթար սպարապետը²⁴: Ուշագրաւ են նրանց գերեզմանաքարերը, որոնք նման են զարդաքանդակներով, բանաստեղծական հանգաւորմամբ իւրատիպ արձանագրութիւններով: Մելիք Բարխուդարի որդին՝ Դաւիթ բէկը հօր մահուան համար վրեժխնդիր եղաւ եւ սպանեց Նախիջեւանի խանին²⁵: Ապարանքի շինարարական արձանագրութիւնը, որը պահպանւել է բարաւորին հրատարակուել է Դիւանում²⁶: Յետագայում, ապարանքը վերանորոգուել է, որի մասին վկայում է հետեւեալ արձանագրութիւնը.

12. ՆՈՐՈԳՎԵՅ / ԹՎ ՌՁՁԵ (1985): Նկ. 15

Մելիք Բարխուդարի տոհմակիցներն ամփոփուած են Տեղի գերեզմանատանը: Մեր ուսումնասիրութեան ժամանակ ընդօրինակեցինք բազմաթիւ վիմագրեր, որոնց մասին հնարաւորութիւն եղաւ ճշգրտել նաեւ Հայաստանի ազգային արխիւի գիւղական հասարակութեան ընտանեկան ցուցակներից: Այդ ցուցակում, առանձին գլխով ներկայացուած են նշանաւոր մելիքական տոհմի ներկայացուցիչները: Այսպէս.

ՏԵՂ ԳԻՒՂ. ԱՐՏՕՆԵԱԼ ԱՆՁԻՆՔ՝ ԲԵԿԵՐ.²⁷

ԱՐՏՕՆԵԱԼ ԱՆՁԻՆՔ	ՏՂԱ(ՆԵՐ)	ԵՂԲԱՅՐ(ՆԵՐ)
Հայրապետ Մելիք Բարխուդարով	Նիկողայ	-
Դանիէլ Բեկ Բարխուդարով	Ալեքսան, Հայրապետ	-
Սարգիս Բեկ Մելիք Բարխուդարով	Գրիգոր, Յարութիւն, Նիկողայ	-
Աղաբեկ Մելիք Բարխուդարով	Ասրիբեկ	-

²³ «Մելիք Բարխուդարեանների նախահայր Մելիք Բարխուդարը զաղթել է Լոռուց Զանգեզուրի նախ Կոռնիձոր եւ ապա Տեղ գիւղը, բայց որովհետեւ Տեղն ամրոց չէ ունեցել՝ ուստի եւ կարճ միջոցից տեղափոխուել է Խընձորեսկ գիւղը. միանգամայն իշխելով ինչպէս Տեղի, Խնձորեսկի՝ անյայն եւ սրա շրջակայ գիւղերի վրայ» - տե՛ս Ե. Լալայեան, Ազգագրական հանդէս, Դ. գիրք, Թիֆլիս, 1898, № 2, էջ 12:

²⁴ ԴՀՎ, պրակ 2, էջ 64, արձ. № 167:

²⁵ Ե. Լալայեան, Ազգագրական հանդէս, Դ. գիրք, Թիֆլիս, 1898, № 2, էջ 13:

²⁶ ԴՀՎ, պրակ 2, էջ 70, արձ. № 198:

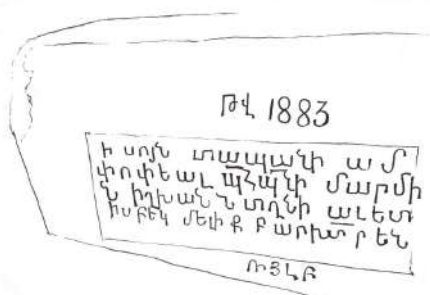
²⁷ Հա, 1886 թ. ֆ. 93, ց. 1, գործ 230, էջ 1072:

Ասրիբեկ	Նիկողայ Բեկ, Աղամեկ Բեկ	-
Բագրատ Բեկ Մելիք Բարխուդարով	Աւագ	
Յարութիւն Բեկ Բարխուդարով	Ալաւերդ Բեկ	Գասպար Բեկ
Գասպար Բեկ	Գալուստ Բեկ	-
Հալաբեկ Բարխուդարով	Հայրապետ Բեկ	Բաղդասար Բեկ
Մովսէս Բեկ Բարխուդարով	Աւանէս Բեկ	-
Աւետիս Բեկ Մելիք Բարխուդարով	Ասրի, Մանուչար, Արշակ, Միքայէլ	-
Բախշի Բեկ Բարխուդարով	-	Սարգիս Բեկ
Միրզաբեկ Մելիք Բարխուդարով	Մուսաէլ Բեկ, Լեւոն Բեկ	-
Յարութիւն Բեկ Մելիք Բարխուդարով	Գալուստ	-
Գաբրիէլ Բեկ Մելիք Բարխուդարով	-	-
Կարապետ Բեկ Մելիք Բարխուդարով	-	-
Ակոբջան Բեկ Մելիք Բարխուդարով	Արշակ, Կեւերք	Միրզաբեկ
Յակոբ Բեկ Բարխուդարով	Ալեքսանդր, Փարսի	-
Աւանէս Բեկ Բարխուդարով	Յարութիւն, Աւագ	-
Առուստամ Բեկ Մելիք Բարխուդարով	Մանուչար, Յարութիւն	-
Օսիպ (Յովսէփ) Բեկ Բարխուդարով	Կարապետ Բեկ	Բախշի Բեկ
Բախշի Բեկ	Սահակ	-

Ծանօթ. Սիւնիքի մարզի, Շինուհայր գիւղի միջնակարգ դպրոցի պատմութեան ուսուցիչ Ռ. Յակոբեանն իր անձնական արխիւից մեզ տրամադրեց մելիքական նշանաւոր տոհմի ներկայացուցիչներից մէկի՝ Ստեփան Բեկի լուսանկարները (տե՛ս նկ. 16, կենտրոնում Ստեփանն է՝ տոհմակիցներով, նկ. 17 Ստեփանն իր ընտանիքով):

Այժմ անդրադառնանք Տեղի գերեզմանատնից ընդօրինակած նշանաւոր մելիքական տոհմի ներկայացուցիչներից մի քանիսի տապանազրերին, դրանցից մի քանիսը կը ներկայացուեն առանց գրչագրերի.

13. Տապանաքար. առանց քանդակների, 6 տող.

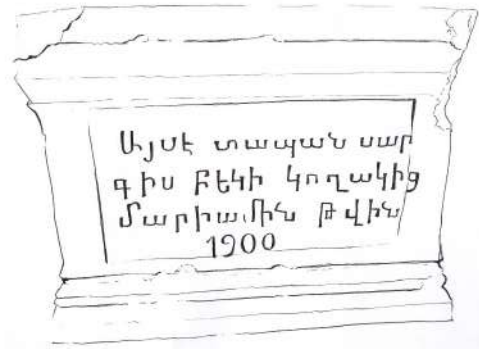

ԹՎ[ԻՆ] 1883 Ի ՍՈՅՆ ՏԱՊԱՆԻ ԱՄ / ՓՈՓԵԱԼ Պ[Ա]Հ[Ա]
 Պ[Ա]ՆԻ ՄԱՐՄԻ/Ն ԻՇԵԱՆՆ ՏՂՆԻ ԱԻԵՏ/ԻՍ ԲԵԿ ՄԵԼԻՔ
 ԲԱՐԽ[ՈՒ]Տ[Ա]ՐԵ[Ա]Ն ՌՅԼԲ: Նկ. 18

Ծանոթ.

Անտիս բեկ Մելիք Բարխուդարով: Տղաները՝ Ասրի, Մանուշար, Արշակ, Միքաիլ²⁸:

14. Տապանաքար. առանց քանդակների, 4 տող.

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ՍԱՐԳԻՍ ԲԵԿԻ ԿՈՂԱԿԻՅ / ՄԱՐԻԱՄԻՆ ԹՎԻՆ / 1900: Նկ. 19

Ծանոթ.

**Սարգիս Բեկ Մելիք Բարխուդարով
Տղաները՝ Գրիգոր, Յարութիւն, Նիկոլայ
Կիրճ՝ Մարիամ²⁹:**

Սարգիս բեկի ժառանգների տապանաքարերի վերծանությունները ստորև.

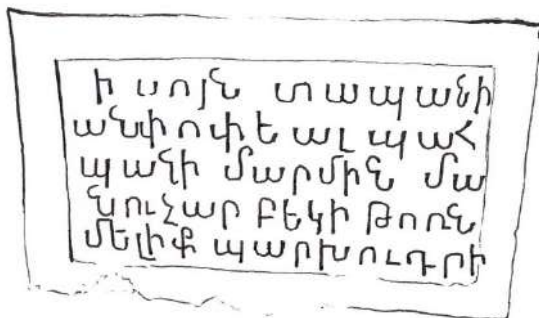
15. Տապանաքար առանց քանդակների, 5 տող.

**Ծնաւ 1874 և մեռաւ 94 ին / ճասակաւ 20 ամաց սա է տա / պան Սարգիս բեկի որդի Յա / րու
թի[ն] բեկ Մելիք Բարխուդար / եանց: Նկ. 20**

16. Տապանաքար. առանց քանդակների, 4 տող.

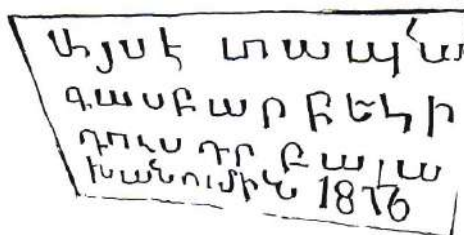
Այս է տապան / Սարգիս բեկի / Դուստր Թուխ/ուն թվ 1902: Նկ. 21

17. Տապանաքար. քանդակազարդ, 5 տող.

**Ի ՍՈՅՆ ՏԱՊԱՆԻ / ԱՆՓՈՓԵԱԼ ՊԱՀ[Ա]ՊԱՆԻ
ՄԱՐՄԻՆ ՄԱ/ՆՈՒՉԱՐ ԲԵԿԻ ԹՈՌՆ ՄԵԼԻՔ
ՊԱՐԽՈՒԴ[Ա]ՐԻ: Նկ. 22**

18. Տապանաքար առանց քանդակների, 4 տող.

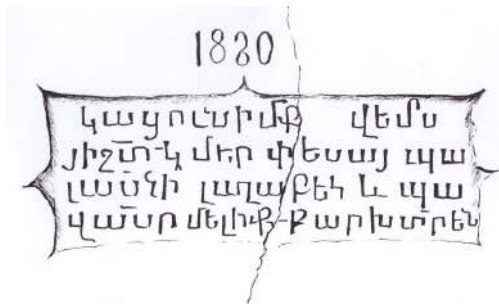

ԱՅՍ Է ՏԱՊ[Ա]Ն / ԳԱՍԲԱՐ ԲԵԿԻ / ԴՈՒՍՏՐ ԲԱԼԱ / ԵԱՆՈՒՄԻՆ 1876: Նկ. 23

²⁸ ՀԱԱ, 1886թ, ֆ. 93, ց. 1, գործ 230, էջ 1072:

²⁹ Նոյն տեղում, էջ 1074:

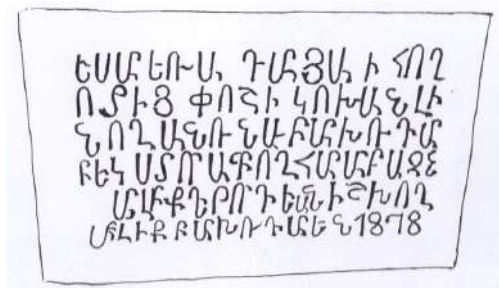
19. **Տապանաքար.** խոշոր չափերի, 4 տող.

1880

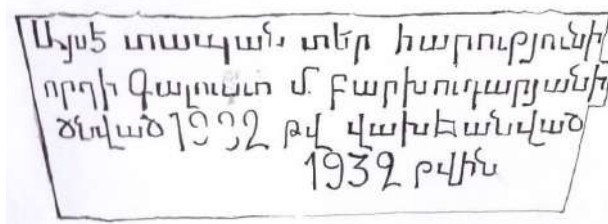
ԿԱՅՈՒՆԻՄՔ ՎԵՄՍ / ՅԻՇ[Ա]Տ[Ա]Կ ՄԵՐ ՓԵՍԱՅ ՊԱ / ԼԱՍ
[Ա]ՆԻ ՅԱՂԱՔԵԿ ԵՒ ՊԱ / ԼԱՍ[Ա]Ր ՄԵԼԻՔ ԲԱՐԽ[ՈՒ]Տ
[Ա]ՐԵ[Ա]Ն: Նկ. 24

20. **Տապանաքար.** քանդակազարդ, 6 տող.

ԵՍ ՄԵՌԱ ԴԱՐՅԱ Ի ՀՈՂ / ՈՏԻՑ ՓՈՇԻ ԿՈՒԱՆ ԼԻ / ՆՈՂ
ԱՆՈՒՆՍ ԲԱՐԽՈՒԴԱՐ / ԲԵԿ ՍՏՈՐԱԳՐՈՂ ՀԱՄԱՄԲԱՋՆ /
ՄԵԼԻՔ ԳԵՌՈՐԳԵԱՆ ԻՇԽՈՂ / ՄԵԼԻՔ ԲԱՐԽՈՒԴԱՐԵ[Ա]Ն
1878: Նկ. 25

21. **Տապանաքար.** առանց քանդակների, 4 տող.

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ՏԵՐ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆԻ / ՈՐԴԻ
ԳԱՂՈՒՍՏ Մ. ԲԱՐԽՈՒԴԱՐՅԱՆԻ / ԾՆՎԱԾ 1902
ԹՎ[ԻՆ] ՎԱԽՃԱՆՎԱԾ / 1932 ԹՎ[ԻՆ]: Նկ. 26

Տապանաքարերի վրայ պատահում են հանգուցեալի աշխատանքային գործիքներ, կենցաղային եւ որսի տեսարաններ, աշուղներ, գառ ճանկող արծիւ: Ահա նման ուշագրաւ մի պատկերաքանդակ, գիւղի գերեզմանատան տապանաքարերից մէկի վրայ.

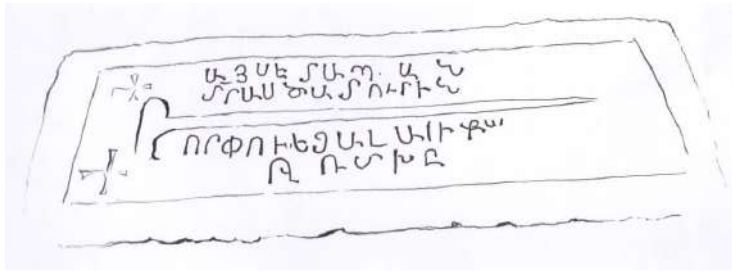
22. **Տապանաքար.** օրօրոցաձեւ, աշակողմում թուականը, ձախակողմում հետեւեալ պատկերը.

ԹՎ[ԻՆ] ՌՃԺԳ (1664):

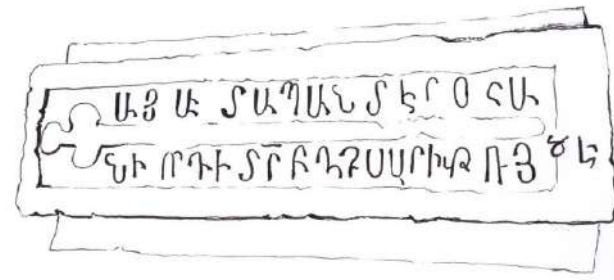
Գերեզմանատանն ընդօրինակած վիմագրերի մէջ առանձնայատուկ նշանակութիւն ունեն հոգեւորականների տապանաքարերը: Հայաստանի ազգային արխիւում պահպանուած մատեաններից հնարաւորութիւն եղաւ ճշգրտել որոշ հոգեւորականների մասին:

23. **Տապանաքար.** գորշ գրանիտից, վարդապետական գաւազանով, 4 տող.

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ / ՏՐ ԱՍԾԱՏՈՒՐԻՆ / ՈՐ
ՓՈԽԵՅԱԻ / ԱՌ ՔՍ / ԹՎ[ԻՆ] ՌՄԽԸ
(1799): նկ. 27

24. **Տապանաքար.** գորշ գրանիտից, վարդապետական գաւազանով, 2 տող.

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ՏԷՐ ՕՀԱ / ՆԻ ՈՐԴԻ ՏՐ Բ[Ա]ՂԴ
[Ա]ՍԱՐԻ ԹՎ[ԻՆ] ՌՅԾԷ (1908): նկ. 28

Ծանօթ. Տեղ գիւղի գիւղական մատեաններից մէկում տեղգտած հոգեւորականների շարքում յիշատակում է.

Տէր Բաղդասար.

Տղաները՝ Դանիէլ, Աւետիս³⁰:

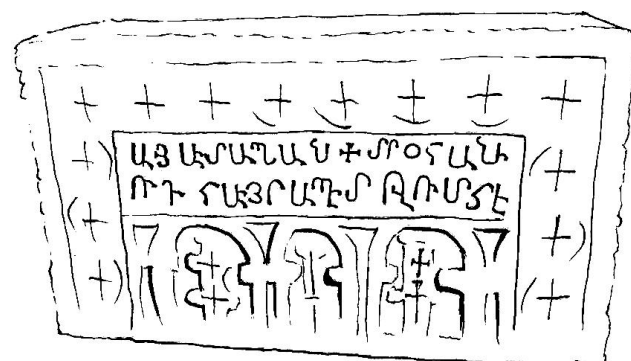
Աւելի ուշ, կրկին տեղագրական նկարագրութիւններում, կարողում ենք.

Հոգեւորական Դանիէլ Տէր Բաղդասարով:

Կինը՝ Ռիփսիմայ, տղան՝ Համբարձում, աղջիկը՝ Բալախանում:

Դանիէլի եղբայրը՝ Աւետիս, կինը՝ Աննա, տղաները՝ Սիմոն, Յակոբ³¹:

25. **Տապանաքար.** գորշ գրանիտից, քանդակազարդ, 2 տող.

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ՏՐ ՕՀԱՆԻ / ՈՐԴԻ ՀԱՅՐԱՊԷՏ
ԹՎ[ԻՆ] ՌՄՀԷ (1828): նկ. 29

Ծանօթ. Ակոպ Տէր Օհանով

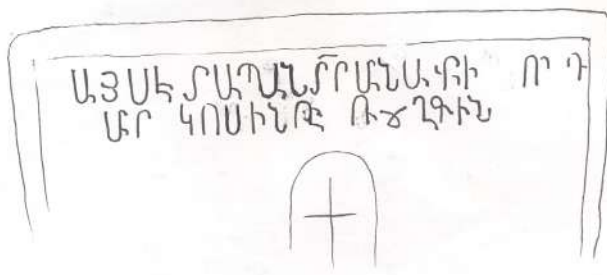
Տղաները՝ Միրզա, Հայրապետ³²:

³⁰ ՀԱԱ, 1849, ֆ. 93, ց. 1, գ. 99, էջ 372-397:

³¹ ՀԱԱ, 1886, ֆ. 93, ց. 1, գ. 215, էջ 1072-1084:

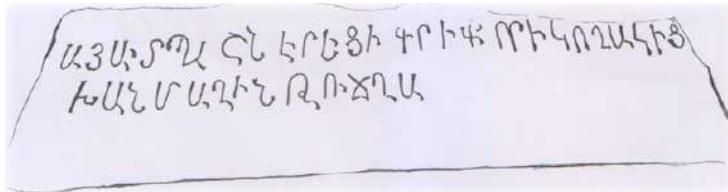
³² ՀԱԱ, 1863, ֆ. 93, ց. 1, գ. 63, էջ 109-216:

26. **Տապանաքար.** քանդակազարդ, 2 տող.

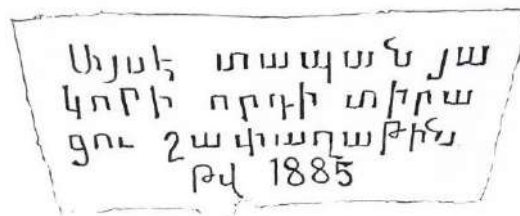
ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ՏՐ ԱՐԵԱՔԻ ՈՐԴԻ / ՄԱՐԿՈՍԻՆ
ԹՎԻՆ] ՌՃՂԳ (1744) ԻՆ : Նկ. 30

27. **Տապանաքար.** գորշ գրանիտից, նախորդի կողքին, 2 տող.

ԱՅՍ Է Տ[Ա]Պ[Ա]Ն ՇՆԷՐԵՑԻ ԳՐԻՔՈՐԻ
ԿՈՂԱԿԻՅ / ԽԱՆՄԱՂԻՆ ԹՎԻՆ] ՌՃՂԱ
(1742) : Նկ. 31

28. **Տապանաքար.** առանց քանդակների, 4 տող.

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ՅԱ/ԿՈՔԻ ՈՐԴԻ ՏԻՐԱ/ՅՈՒ
ՇԱՓԱՂԱԹԻՆ / ԹՎԻՆ] 1885: Նկ. 32

29. **Տապանաքար.** եզերուած նախշազարդերով, թուականը հողի տակ, 3 տող.

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ԽԱՉԱՅ / ԴՈՒՐԻ
ՈՐԴԻ ՍԱՐԿԱՅ / ՎԱՔ ԶՈՀՐԱՊԻՆ:
Նկ. 33

Տարբեր թուականների ծխական մատեաններից գրի առանք մի շարք հոգեւորականների անուններ.

Տէր Սահակ Բաբաեւ - 49 տ.

Գրիգոր Օհանով - 50 տ.

Ակոպ Տէր Օհանով - 45 տ., տղաները՝ Միրզա, Օհանջան, եղբայրները՝ Մովսէս, Դաւիթ³³:

Ակոպ Տէր Օհանով, տղաները՝ Միրզա, Հայրապետ:

Ղազար Տէր Օհանով - 60 տ., տղաները՝ Բաբա, Աբգար, Իսրաիլ, Հայրապետ³⁴:

Հայրապետ Տէր Սահակով, տղաները՝ Նիկողայ, Աղալո, Ալեքսանդր:

Զաքար Տէր Հայրապետով:

Ղազար Տէր Ակոպով, տղաները՝ Պետրոս, Հայրապետ, Յակոբ, եղբայրները՝

1. Միքայէլ, տղան՝ Աւագ

2. Յովհաննէս, տղաները՝ Գրիգոր, Խաչատուր³⁵:

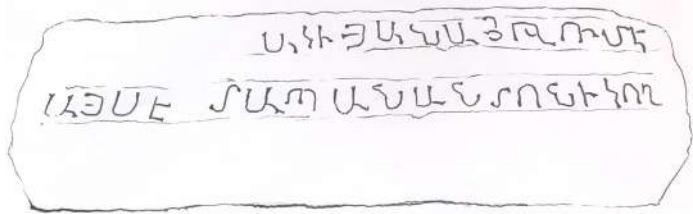
³³ ՀԱԱ, 1849 թ., ֆ. 93, ց. 1, գ. 99, էջ 372-397:

³⁴ ՀԱԱ, 1863 թ., ֆ. 93, ց. 1, գ. 63, էջ 109-216:

³⁵ ՀԱԱ, 1886 թ., ֆ. 93, ց. 1, գ. 215, էջ 1072-1084:

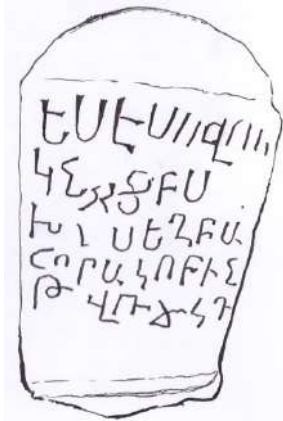
Այժմ ներկայացնենք արխիվային սկզբնաղբերներում բացակայող, բայց նոյն գիւղում առկայ, մեր կողմից վերծանուած հետեւեալ տապանաքարերը, որոնցում յիշատակուող անձինք ու նրանց յիշատակումը ոչ պակաս կարեւոր է գիւղի ու շրջնադարեան պատմութեան լուսաբանման գործում:

30. Տապանաքար. գորշ գրանիտից, 2 տող.

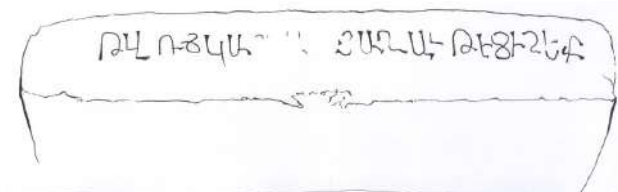
ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ԱՆՏՈՆԻ ԿՈՂԱԿԻՅ / ԱՆԱՅ
ԹՎ[ԻՆ] ՌՄԷ (1758): Նկ. 34

31. Տապանաքար. օրօրոցածեւ, քանդակազարդ, ագուցուած շիրմաքարի մէջ, նեղ նիստին 5 տող.

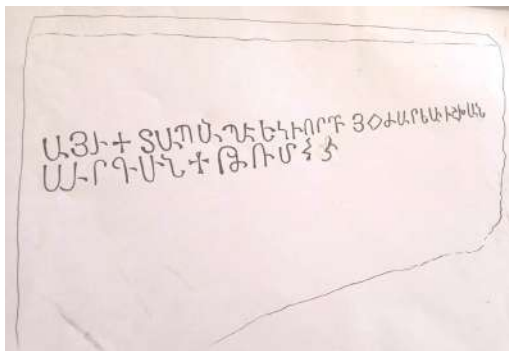
ԵՍ ԷՍԱՎՈՆ / Կ[Ա]ՆԳ[Ն][Ե]ՅԻ ՍԲ / Խ[Ա]ՉՍ ԵՂԲԱ / ՀՈՐ
ԱԿՈՒԻՆ / ԹՎ[ԻՆ] ՌՃԿԴ (1715): Նկ. 35

32. Տապանաքար. խոշոր չափերի, առանց քանդակների, հարաւային նիստին 1 տող.

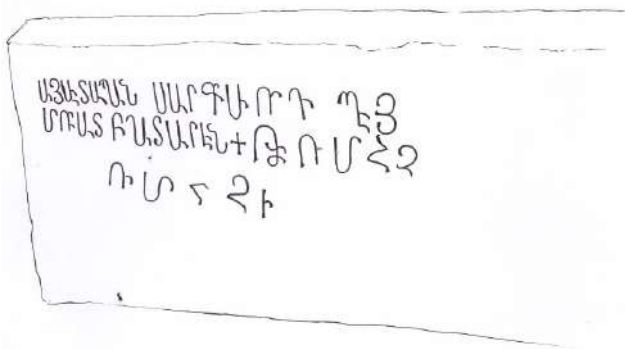
ԹՎ[ԻՆ] ՌՃԿԱ (1712) ՅԱՂԱԿ ՅԵՇԵԲ:
Նկ. 36

33. Տապանաքար. խոշոր չափերի, անմշակ, առանց քանդակների, 2 տող.

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ՊԱԵԿԻ ՈՐԴԻ ՅՕԺԱՐԵԱԿ ԻՇԵԱՆ /
ՍԱՐԳՍԻՆ ԹՎ[ԻՆ] ՌՄՀԷ (1828): Նկ. 37

34. **Տապանաքար.** նախորդի կողքին, խոշոր, առանց քանդակների, 2 տող.

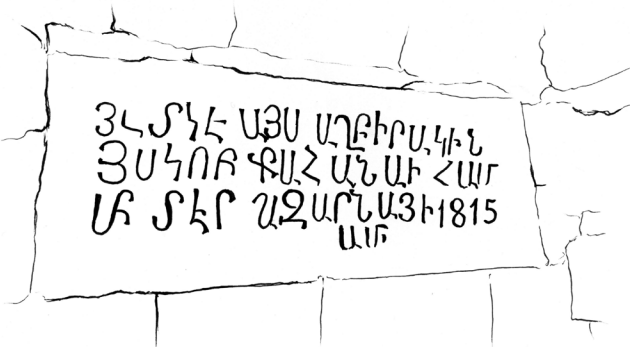
ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ՍԱՐԳՍԻ ՈՐԴԻԻ ՊԷՅ /
ՄՈՒՐԱՏ ԲԱՂՏԱ[ՍԱ]ՐԷ [Ա]Ն ԹՎԻՆ ՌՄՀԶ
Ի (1827): Նկ. 38

35. **Տապանաքար.** առանց քանդակների, վրան խոշոր տառերով 2 տող.

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ԳԱՍԲԱՐԻ / ՈՐԴԻԻ ՍԱՐԳԻՍԻՆ
ԹՎԻՆ ՌՂԲ (1643): Նկ. 39

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ԳԱՍԲԱՐԻ / ՈՐԴԻԻ ՍԱՐԳԻՍԻՆ
ԹՎԻՆ ՌՂԲ (1643): Նկ. 39

36. Տեղ գիւղի յուշարձանների ցանկում առանձնապատուկ տեղ են գրաւում գիւղի աղբիւրները: Այսպէս, **աղբիւր** կառուցուած 1815 թուականին, գտնուում է հին կամրջի մօտ, գետակի աջ ափին, բաց սրահ է, վերակառուցուել է 1912 թուականին: Աղբիւրի արձանագրութիւնը ստորեւ.

ՅԻՇ[Ա]Տ[Ա]Կ Է ԱՅՍ ԱՂԲԻՐԱԿԻՆ / ՅԱԿՈԲ
ՔԱՀԱՆԱԻ ՀԱՄ / ԱՐ ՏԷՐ ԱԶԱՐՆԱՅԻ 1815
/ ԱՄԻ: Նկ. 40

Այս աղբիւրի հետ կապուած, հնարաւոր եղաւ արձանագրել մի հետաքրքիր փաստ եւս, որի լուսաբանումը հնարաւոր եղաւ կրկին վիմական արձանագրութեան շնորհիւ: Այսպէս, գիւղի գերեզմանատանը ընդօրինակած արձանագրութիւններից մէկում, կարգում ենք.

1912 ԹՈՒԱԿԱՆԻ / ՇԻՆԵՅԻ ԱՂԲԻՐՆ / ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆԻ / ՅԻՇԵՔ ԶԻՍ ՅԱՐՈՒԹԻԻՆ /
/ ԵՎ ԿԻՆ ԻՄ ՄԱՐԳԱՐԻՏԻՆ: Նկ. 41

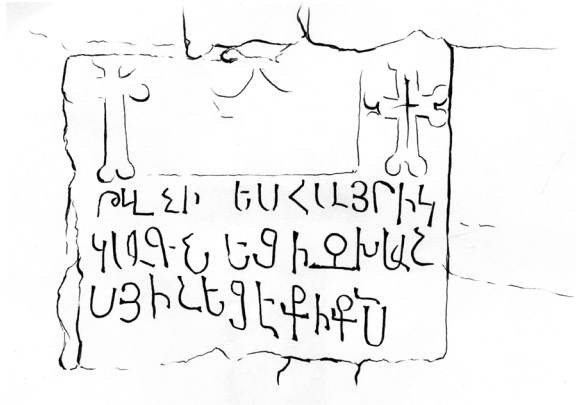
Վիմագիրը շարունակուում է տապանաքարի միւս կողմում, հետեւեալ բովանդակութեամբ.

ԱՍՏ ՀԱՆԳԶԻ / ՄԱՐՄԻՆ ՎԱՂԱ/ԹԱՌԱՄ ՅԱՐՈՒԹՈՒՆԻ ԱՐԶՈՒՄԱՆ/ԵԱՆ / ԹՎ 1912 ԻՆ:

Այսպիսով, մեր վիմագրում գետեղուած է նշանաւոր աղբիւրի վերակառուցողի անունը:

Աղբիւր «Շոր ջուր» XV - XVII դդ., Սբ. Գէորգ եկեղեցուց 200 մ հարաւ արեւմուտք, բաց սրահ է, վերանորոգուել է 1932 թուականին, սրբացւում է: Աղբիւրի արեւմտեան պատին պահպանուել է վերանորոգման թուականը (նկ. 42):

37. Խաչքար, ագուցուած աղբիւրի արեւմտեան պատին, պահպանուել է խաչքարի ստորին հատուածը՝ հետեւեալ արձանագրութեամբ.

ԹՎ ՋԻ /1271/ ԵՍ ՀԱՅՐԻԿ / ԿԱ[ն]ԳՆԵՑԻ ԶԵԱԶՍ
ՅԻՇԵՑԼԵՔ Ի ՔՍ: Նկ. 43

Ամփոփելով պէտք է նշել, որ արխիւային ու վիմագիր սկզբնաղբիւրների համագրումը, նոր էջ է բացում Սիւնիքի տեղական պատմութիւնների ուսումնասիրութեան հարցում: Այս երկու սկզբնաղբիւրների քննութիւնն իրար փոխլրացնում են: Վերոնշուած յօդուածում երբեմն արխիւային նիւթն է հանդիսանում միակ սկզբնաղբիւրը, երբեմն՝ վիմագիրը:

Տեղ գիւղի տապանաքարերի ու այնտեղ ապրած անձանց ծխամատեանների տրեւանքների հրատարակութիւնը տեղական պատմութեան ուսումնասիրութեան մի փորձ է, ինչի շարունակականութիւնը կարեւոր նախապայման է վերագրեալ խնդիրները բարեյաջող լուծելու ճանապարհին:

Լուսանկարներ՝

Նկ. 1 Տապանաքար Գասբար Պողոսեանի, 1857 թ.

Նկ. 2 Սոնեղի

Նկ. 3 Կոտրած եղցի

Նկ. 4 Յիշատակագրութիւն՝ հարաւային պատին

Նկ. 5 Յիշատակագրութիւն՝ հարաւային պատին, 1661թ.

Նկ. 6 Աստիճանի արձանագրութիւն

Նկ. 7 Տապանաբար Մկրտիչի որդու

Նկ. 8 Տապանաբար Տէր Ղազարի, 1892 թ. (Լանկ Ս. Իսունցի)

Նկ. 9 Տապանաֆարի բեկոր

Նկ. 10 Տապանաֆար Ուանեսի, 1743 թ.

Նկ. 11 Խաչքար, 1751 թ.

Նկ. 12 Խաչքար Տեղ-Արաուս Գանապարհին, 1273 թ.

Նկ. 13 Խաչքար Նահաբեդի, 1276 թ.
(Լսնկ. Ս. Իսունցի)

Նկ. 14 Տապանաֆար Ուանեսի, 1682 թ. (Լսնկ. Ս. Իսունցի)

Նկ. 15 Ապարանի բարաուրի արձանագրություն, 1985 թ.

Նկ. 16 Ստեփանն իր տոհմակիցներով
(Լանկ. Ռ. Յակոբեանի)

Նկ. 17 Ստեփանն իր ընտանիքով
(Լանկ. Ռ. Յակոբեանի)

Նկ. 18 Տապանաֆար Աւետիս բեկ Մելիք
Բարխուդարեանի, 1883 թ.

Նկ. 19 Տապանաֆար Մարիամի, 1900 թ.

Նկ. 20 Տապանաֆար Յարութին բեկ Մելիք
Բարխուդարեանցի

Նկ. 21 Տապանաֆար Թուխու, 1902 թ.

Նկ. 22 Տապանաֆար Աւետիս Բէկ Մելիք Պարխտարեան

Նկ. 23 Տապանաֆար Բալխանունի, 1876 թ.

Նկ. 24 Տապանաֆար Յաղաբէկի, 1880 թ.

Նկ. 25 Տապանաֆար Բախտոյար Բէկի, 1878 թ.

Նկ. 26 Տապանաֆար Գալուստի, 1932 թ.

Նկ. 27 Տապանաֆար Տէր Աստատուրի, 1799 թ.

Նկ. 28 Տապանաֆար Տէր Բաղդասարի, 1908 թ.

Նկ. 29 Տապանաֆար Հայրապետի, 1828 թ.

Նկ. 30 Տապանաբար Մարկոսի, 1744 թ.

Նկ. 31 Տապանաբար Խանմաղի, 1742թ.

Նկ. 32 Տապանաբար Շափաղաթի, 1885 թ.

Նկ. 33 Տապանաբար Զօհրապի

Նկ. 34 Տապանաբար Անայի, 1758թ.

Նկ. 36 Տապանաբար 1712թ.

Նկ. 35 Տապանաբար Ակոբի,
1715 թ.

Նկ. 37 Տապանաֆար Սարգիսի, 1827 թ.

Նկ. 38 Տապանաֆար Պէյմուրադի, 1827 թ.

Նկ. 39 Տապանաֆար Սարգիսի, 1643 թ.

Նկ. 40 Տապանաֆար Յակոբ Քահանայի, 1815 թ. (Լսնկ. Ս. Իսունցի)

Նկ. 41 Տապանաֆար Հարություն Արզումանյանի, 1912 թ.

Նկ. 42 Աղբիւրի վերակառուցման թուականը. (Լսնկ. Ս. Իսունցի)

Նկ. 43 Խաչար Հայրիկի, 1271թ. (Լսնկ. Ս. Իսունցի)

ՍԱԹԵՆԻԿ ԽՈՒՐՇՈՒԴԵԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության եւ ազգագրության ինստիտուտ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

**ՎԿԱՅՈՒԹԻՒՆՆԵՐ Ը. ԴԱՐԷՆ.
ՀԱՅ ԱՌԱՋԻՆ ԿԻՆ ՇԱՐԱԿԱՆԱԳԻՐՆԵՐԸ**

«Կինը սրեղծունեցաւ այր մարդու կողէն: Ո՛չ ողբէն, որպէսզի նուաստացուի: Ո՛չ զլուխէն, որ գերազանցէ: Այլ կողէն, որպէսզի անոր քով ըլլայ: Թեւին տակէն, որպէսզի պաշտպանուի: Եւ սիրտին կողմէն, որպէսզի սիրուած ըլլայ»:

Ս. Օգոստինոս Հիպպոնացի

Իւղաբեր կանայք, Թարգմանչաց Աւետարան,
1232 թ., Մատենադարան ձեռ. թիւ 2743,
Գրիգոր ծաղկող

Ե. դարու Եկեղեցւոյ ականաւոր հայրերէն Ս. Օգոստինոս Հիպպոնացիին կը վերագրուի այս բացառիկ գնահատականը, որ ան տուած է կընոջ մասին: Ան կ'առնչուի աստուածաշնչական արարչագործութեան պատմութեան հետ, որ իր ազդեցութեան գերազանց կնիքը ձգած է մարդու գոյութեան՝ Ադամի ու Եւայի ստեղծագործութեան վերաբերեալ պատկերացումներուն վրայ: Քրիստոնէութիւնը եղաւ այն կրօնը, որ Աստուածամօր սուրբ կերպարով ազնուացուց կնոջ վիճակը ու բարձրացուց անոր դիրքը ընկերային կեանքին մէջ: Բարոյական այս ընկալումը իր բնական զարգացումը ունեցաւ Եկեղեցիին մէջ եւ առիթ տուաւ բարերար ներշնչումներու նաեւ հայ իգական սեռին: Արդարեւ, հայոց պատմութեան մէջ հայ կինը չզլացաւ իր հաւատքին կուսական ծաղիկները նուիրաբերելու Հայ Եկեղեցիին, անոր սրբութեան վառարանին մէջ լեցնելով անուշաբոյր խոունկը իր հոգիին, սրտին ու մըտքին:

Հայ Եկեղեցւոյ շարականին քաղցրախօս քնարը հնչած է նաեւ հայ ժողովուրդի իգական սեռին պատկանող հոգեշունչ ներկայացուցիչներէն, որոնցմէ են անտարակոյս Սահակադուխտ Սիւնեցին եւ Խոսրովիդուխտ Գողթնացին¹: Թէպէտ մեր մատե-

¹ Այս մասին տե՛ս Գ. Յովսէփեանց, Մխիթար Այրիվանեցի, Նորագիտ արձանագրութիւն եւ երկեր, Երուսաղէմ, 1931, էջ 17-23: Ստեփաննոս Օրբելեան, Պատմութիւն Նահանգին Սիսական, Փարիզ, 1859, էջ 182: Հ. Ղ. Ալիշան, Սիսական, Տեղագրութիւն Սիւնեաց աշխարհի, Վենետիկ, 1893, էջ 127-128: Գ. Ա. Յակոբեան, VIII դարի մեր կին շարականագիրները, «Էջմիածին», ԼԴ (Գ), 1977, էջ 20-25: Ա. Արեւշատեան, Ստեփաննոս Սիւնեցու վարքը որպէս վաղիստոնէական Հայաստանի երաժշտական արուեստի արժեքաւոր պատմական աղբիւր, «Բանբեր Մատենադարանի», 30, 2020, էջ 355-358: Է. Շիրինեան, Առաջին կին շարականագիրները, Արմենուի Դոստ-Արքաւեանին նուիրուած Տոնագիր (Ֆետաշիֆտ), Internationale Werkstücke-Deutsch Armenische Studien, Հալլէի համալսարանական հրատարակչութիւն (տպագրութիւնը ընթացի մէջ է): Մ. Յ. Շ. Սիրինյան, Саакадучт Сюнеци, Православная Энциклопедия, Москва, 2020, т. LX, С. 739: Ա. Արեւշատեան, Խոսրովիդուխտ, Քրիստոնէայ Հայաստան հանրագիտարան, Երեւան, 2002, էջ 436: Մ. Նաւոյեան, Սահակադուխտ, նոյն տեղում, էջ 878-879: Յ. Քէնսէեան, Սահակադուխտ Սիւնեցի, Մատենագիրք Հայոց, 2. հատոր, Ը. դար, Անթիլիաս - Լիբանան, 2007, էջ 601-605:

նագրութիւնը իրենց մասին չի վկայեր, թէ երբեւէ ունեցած են իրենք եկեղեցական որեւէ տրւութիւն, ինչպէս օրինակ՝ սարկաւագութեան աստիճան կամ այլ կոչումներ, այնուամենայնիւ իրենց կեանքն ու վաստակը, գոնէ Սահակադուխտ Սիւնեցիի պարագային, անհաւանական չի դարձներ ենթադրելու, թէ ան հաւանաբար ընդունած է եկեղեցական համապատասխան կարգավիճակ մը, այլ խօսքով՝ պաշտօն մը, որուն շնորհած հեղինակութիւնն ու դիրքը, ցաւօք, անյայտ կը մնայ մեզի: Ասով հանդերձ, բոլորովին աւելորդ պիտի չըլլայ այստեղ հակիրճ անդրադառնալու իրենց սրտին ու հոգիին բուրումնաւէտ ծաղիկները հայ մատենագրութեան անդաստանին ձօնած հայոց իգական սեռի այս ներկայացուցիչներուն՝ միանձնուհի Սահակադուխտ Սիւնեցիին եւ իշխանուհի Խոսրովիդուխտ Գողթնացիին, պարզապէս իրենց ցայտուն օրինակով վկայելու համար, թէ մեր Եկեղեցւոյ զարգացման վաղ շրջանին ինչպիսի՜ կարեւոր դերակատարութիւն մը ունեցած են կանայք՝ յօրինելով երաժշտութիւն, շարական, մեղեդի ու տաղ:

Սահակադուխտ Սիւնեցի եղած է Է.-Ը. դարերու բազմավաստակ մատենագիր Ստեփանոս Սիւնեցիին քոյրը եւ յիշատակուած է անոր վարքագրութեան մէջ հետեւեալ տողերով. «Սուրբ Ստեփանոս ունէր Սահակադուխտ անունով քոյր մը՝ կուսական վարքով, որ հրաժարած էր աշխարհի բոլոր զուարճութիւններէն: Երթալով Դուին քաղաքը՝ բնակեցաւ Գառնիի խոր ձորին մէջ՝ Ազատ գետին մօտ [...] Այնտեղ հանելով բնակեցաւ սուրբ կոյսը՝ սուրբ Սահակ հայրապետի բնակատեղիին մէջ, այնտեղ ալ վախճանեցաւ: Ան զարգարուած էր բոլոր առաքինութիւններով եւ իմաստութեամբ. կը դաստիարակէր անարատ մանուկները եւ հասցնելով չափահասութեան՝ քահանայութեան կը կարգէր: Իսկ ինքը, վարագոյրի ետեւ նստելով, կ'ուսուցանէր աշակերտներուն: Ան ստեղծեց բազում տաղեր, մեղեդիներ, ծննդեան եւ փոխման կցուրդներ, որոնցմէ մէկը «Սրբուհի Մարիամ»-ն է»²:

Հիմնուելով Մխիթար Այրիվանեցիի հաղորդած սոյն տեղեկութեան վրայ, Ստեփանոս Օրբելեան նոյնպէս Սահակադուխտին մասին կը վկայէ՝ ըսելով. «Ան շատ հրմուտ էր երաժշտական արուեստին մէջ, որ վարագոյրի ետեւ նստելով՝ կ'ուսուցանէր շատերուն: Եւ ստեղծեց քաղցրեղանակ կցուրդներ եւ մեղեդիներ, որոնցմէ մէկը «Սրբուհի Մարիամ»-ն է, որ իր անունով է յօրինուած»³:

Սահակադուխտ հեղինակած է նաեւ Աստուածածնի վերափոխման ձօնուած կըցուրդ մը՝ սա տողերով՝ «Այսօր բազմութիւնք առաքելոց եւ կուսանաց ժողովեալ ի միասին», որ կազմուած է հինգ տունէ⁴: Բաց աստի, իր գրչին կը պատկանի նոյնպէս Մեծի Պահոց խաղաղական ժամերգութեան «Սրբուհի Մարիամ սափոր ոսկի» Դկ. ստեղծի շարականը, որուն միայն առաջին եւ եօթներորդ տունները պահպանուած են Հայց. Եկեղեցւոյ ժամագիրքին մէջ⁵:

Անթաքոյց հիացմունքի է արժանի Սահակադուխտ միանձնուհին, որուն լուսապսակ անձը եւ ամենայն յիշատակութեան արժանի գործը, հակառակ պատմական տեղեկութիւններու ժլատութեան, հայ կուսաններու, բիւրաւոր վկայուհիներու եւ գթութեան քոյրերու առինքնող հրապոյր մը կ'առթէ մեր հոգիին մէջ: Յոյժ հետաքրքրական

² Հմմտ. Գ. Յովսէփեանց, Մխիթար Այրիվանեցի. Նորագիտ արձանագրութիւն եւ երկեր, ամդ. էջ 17-18:

³ Հմմտ. Ստեփաննոս Օրբելեան, Պատմութիւն Նահանգին Սիսական, ամդ. էջ 182:

⁴ Տե՛ս Ա. Արեւշատեան, Ստեփանոս Սիւնեցու վարքը որպէս վաղճրիստոնէական Հայաստանի երաժշտական արուեստի արժէքաւոր պատմական աղբիւր, ամդ. էջ 355-356:

⁵ Ամդ. էջ 356:

պէտք է նկատել, որ Ը. դարուն կանայք կարելիութիւնը ունեցած են յօժարակամ միանձնուհի դառնալու եւ ճգնելու Այրիվանքին կամ անոր մերձաւորութեան մէջ, ուր միաժամանակ 140-ի հասնող քարանձաւ-խուցերէ ներս միայնակեաց այր ճգնաւորներ կ'ապրէին⁶:

Քրիստոնէական հաւատքի արգասիքներէն մին հանդիսացող ճգնագգեաց կեանքը ցայսօր կարելի է տեսնել նաեւ քոյր եկեղեցիներու աւանդութեան մէջ, ինչպիսին, զորօրինակ, Յունաստանի Աթոս վանական թերակղզին է, ուր, վանքերէ ու վանական միաբանութիւններէ բացի, լեռներու բարձունքին կամ ձորերու քարանձաւներու մէջ ճգնաւորական կեանքով հարիւրաւոր ճգնաւորներ կ'ապրին: Բայց կանանց մուտքն ու ներկայութիւնը այդտեղ բացարձակապէս արգիւտած է՝ կազմելով բացառաբար այր վանականներէ կայացած կրօնական հանրապետութիւն մը: Մինչդեռ, այս առնչութեամբ, սեռերու հարցին մէջ անուրանալի լայնախոհութիւն մը դիտարկելի է Հայց. Առաք. Եկեղեցիէն ներս, քանի որ, ահաւասիկ, յանձին Սահակադուխտի կը վկայուի, թէ ան խստամբեր կեանք մը վարած է Այրիվանքի շուշան ստուերին տակ՝ այր վանականներու եւ ճգնաւորներու «հարեւանութեան» կամ «մերձաւորութեան» մէջ:

Արդարեւ, այս համաթեքթսին մէջ առաւել յիշարժան փաստ մըն է Սահակադուխտ միանձնուհիին ունեցած ուսուցանելու իրաւունքը, թէկուզ նստելով վարագոյրին ետեւ, ինչպէս գրաբար բնագիրը կ'ըսէ՝ «ի ներքս վարագոյրին», երբ «...կը դաստիարակէր անարատ մանուկները եւ զանոնք հասցնելով չափահասութեան՝ քահանայութեան կը կարգէր»⁷: Այսինքն՝ կ'ուսուցանէր եւ քահանայական ձեռնադրութեան կոչումին կը հասցնէր շատ մը կղերիկոսներ: «Կարգէր ի քահանայութիւն» վկայութիւնը Ը. դարու այս միանձնուհիին մասին մեծագոյն առանձնաշնորհում մըն է, երբ նկատի ունենանք, որ այդ ժամանակ քոյր եկեղեցիներու նուիրապետական դրուածքին մէջ կանանց դերն ու ներկայութիւնը արդէն հետզհետէ անտեսուելու սկսած էր: Սոյնը, անշուշտ, Հայ Եկեղեցւոյ մէջ բացառիկ երեւոյթ մըն է, որ բոլորովին ոսկեճամուկ որակ մը կու տայ վաղ միջնադարու մեր հոգեւոր-եկեղեցական կեանքին:

Նոյնքան յիշատակելի է նաեւ միանձնուհիին «ի ներքս վարագոյրին» դասաւանդելու սովորութիւնը, որ ենթադրել կու տայ, թէ Սահակադուխտ, բառին բուն իմաստով, գեղեցիկ եւ գրաւիչ անձնաւորութիւն մը եղած է, եւ քանի որ ինքզինք նուիրած է խստամբեր կեանքին, հրաժարած է այն բոլոր զգայնութիւններէն, որոնք շարժառիթ կրնային հանդիսանալ հաճոյքի, մէկ խօսքով՝ ամէն ինչէ, որ հաճելի կրնայ ըլլալ մարմնին: Ան գերազանց ճիգ մը գործադրած է իր գեղով չգայթակղելու համար իրեն «առ ոտս» ուսանելու եկող պատանիները, քանի որ ճգնողական կեանքին առանցքը կազմած է կամայ թէ ակամայ չմեղանչելու նպատակով մարմնաւորէն հրաժարումը եւ փոխարէնը հոգեւորին հետ միացումը՝ Քրիստոսով փրկուելու համար: Քրիստոնէական ընկալումով՝ մեղքը արդէն իրագործուած փաստը չէ միայն, այլ նախապէս անհատ մարդու մտքին մէջ մտածումը եւ անոր զգայարաններուն մէջ մեղանչելու գործողութեան մղող հրապոյրը: Սահակադուխտ, անտարակոյս, «ի ներքս վարագոյրին» յաջողած է օտար աչքերէ պահել իր հմայիչ գեղեցկութիւնը, սակայն դիւրիչ ձա՞յնը...: Անկարելի է երաժշտութիւն դասաւանդել առանց երգելու: Արդեօք Աստուածամօր ձօնած իր «Սրբուհի Մարիամ, սափոր ոսկի» շարականին երգեցողութեան ընդմէջէն տակաւին լսելի չէ՞ այն հրեշտակային, «քաղցրեղանակ» ու հոգեթով ձայնը, որ սրբութեան մը

⁶ Է. Շիրինեան, Առաքին կին շարականագիրները, ամդ (տպագրութիւնը ընթացքի մէջ է):

⁷ Հմմտ. Գ. Յովսէփեանց, Մխիթար Այրիվանեցի. Նորագիտ արձանագրութիւն եւ երկեր, ամդ, էջ 17-18:

բիրեղ ապրումը կ'առթէ մեր կրօնազգած սրտին մէջ, մեղսաքաւիչ արցունքի շիթեր քամելով մեր տամկացած աչքերէն:

Սխալ պիտի ըլլայ կարծել, որ «ի ներքս վարագոյրին» դասաւանդելու սովորութիւնը կապուած ըլլայ իր կին ըլլալուն պատճառով որեւէ արգելքի հետ, քանի որ ինք այնուամենայնիւ կը դասաւանդէր: Այս կը նշանակէ,- թէկուզ սոյնը ըլլայ համարձակ յայտարարութիւն մը,- որ Լ. դարուն իգական սեռէ ներկայացուցիչ մը իբրեւորին կը վերապահէր ուսուցանելու, այլ խօսքով՝ «վարդապետելու» իշխանութիւն, տակաւին Գրիգոր Տաթեւացիէն եօթը հարիւրամեակ առաջ: Արդարեւ, Տաթեւացիով հաստատւեցաւ Հայ Եկեղեցւոյ ուղղափառ դաւանութեան եւ սրբազան աւանդութեանց մասին վարդապետելու հեղինակաւոր իշխանութիւնը՝ վարդապետական համապատասխան կարգի եւ գաւազանի տուչութեամբ:

Լ. դարուն, երբ Հայաստան արդէն ամբողջապէս կը գտնուէր արաբական տիրապետութեան տակ, հայոց երկնակամարին վրայ Սահակադուխտին հետ կը փայլի լուսաշող աստղ մը եւս, որ իր շողակաթ ցոլքերը կը ծածկէ հայոց հոգեւոր բանաստեղծութեան ու երգարուեստին մէջ: Ան Գողթնի իշխան Վահան Գողթնացիին քոյրն է՝ Խոսրովիդուխտ իշխանուհին, որ իր եղբօր վասն Քրիստոսի սիրոյն նահատակութեան առթիւ կը յօրինէ «Ձարմանալի է ինձ քան զերգս երաժշտականաց» տողերով սկսող ներբողը⁸: Ի տարբերութիւն Սահակադուխտի հոգեգմայլ ստեղծագործութիւններուն, Հայ Եկեղեցին կը կանոնականացնէ վերոգրեալ ներբողը՝ զայն իբրեւ շարական ներմուծելով իր շարակնոցին մէջ, որ ցայսօր կ'երգուի Վահան Գողթնացիին ձօնուած յիշատակի օրուան կանոնին մէջ՝ կազմելով միակ երգասացութիւնը⁹: Արդարեւ, արաբական տիրապետութեան եւ մահմետական կրօնի հակակշռին տակ հեծող Հայ Եկեղեցին նախընտրութիւն մը պիտի տար այս ներբողին, որուն բովանդակութիւնը բարեբանութիւն մըն է մահմետական կրօնին դէմ՝ Քրիստոսի հաւատքին ճշմարտութեան համար վկայող եւ արեան նահատակութիւն ընդունող հայազգի սուրբին մասին:

Փաստօրէն, հայազգի այս շարականագիրները՝ միանձնուհի Սահակադուխտ Սիւնեցին եւ իշխանուհի Խոսրովիդուխտ Գողթնացին, համաքրիստոնէական առումով, Ընդհանրական Եկեղեցւոյ մէջ կը հանդիսանան առաջին կին շարականագիրները, որոնք շուրջ մէկ դարով կը կանխեն յոյն շարականագիր Կասիա Կոստանդնուպոլսեցին (810- 855), որ Բիւզանդական Եկեղեցւոյ մէջ համբաւաւոր դարձաւ՝ յօրինելով 50-ի հասնող շարականներէ ու հոգեւոր ստեղծագործութիւններէ բացի, նաեւ 261 աշխարհիկ գրուածքներ՝ էպիգրամներու բնոյթով¹⁰:

ԳՈԿՏ. ԱԲԷԼ ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ

⁸ Տե՛ս Ա. Արեւշատեան, Ստեփանոս Սիւնեցու վարքը որպէս վաղօրիստոնէական Հայաստանի երաժշտական արուեստի արժեքաւոր պատմական աղբիւր, անդ. էջ 357-358: Է. Շիրինեան, Առաջին կին շարականագիրները, անդ (տպագրութիւնը ընթացքի մէջ է):

⁹ Տե՛ս Շարական սրբոյն Վահանայ Գողթնացւոյն, Մատենագիրք Հայոց, Ը. հատոր, Շարական, Անթիլիաս - Լիբանան, 2007, էջ 358: Ա. Արեւշատեան, Ստեփանոս Սիւնեցու վարքը որպէս վաղօրիստոնէական Հայաստանի երաժշտական արուեստի արժեքաւոր պատմական աղբիւր, անդ. էջ 357:

¹⁰ Տե՛ս Է. Շիրինեան, Առաջին կին շարականագիրները, անդ (տպագրութիւնը ընթացքի մէջ է): Ա. Արեւշատեան, Ստեփանոս Սիւնեցու վարքը որպէս վաղօրիստոնէական Հայաստանի երաժշտական արուեստի արժեքաւոր պատմական աղբիւր, նոյն տեղում, էջ 356-357: Ökumenische Heiligenlexikon, Kassia die Hymnographin, https://www.heiligenlexikon.de/BiographienK/Kassia_Hymnographin.html.

ՅՈՐԵԼԵԱՆ

ՁՈՆ ԾԵՐԵՆՑԻ ԽՆԿԵԼԻ ՅԻՇԱՏԱԿԻՆ

(Ծննդեան 200-ամեակի առթիւ)

Ականաւոր գրող, պատմառոմանտիկական վէպի հիմնադիր¹, հասարակական գործիչ, հրապարակախօս Ծերենցը (Յովսէփ Շիշմանեան) XIX դարի երկրորդ կէսի հայ գրականութեան նշանաւոր դէմքերից է, ով իր գիտակցական ողջ կեանքն ապրեց հայ ժողովրդի ազատագրութեան երազանքներով, իր հասարակական եռանդուն գործունէութեամբ ձգտեց նրանց իրականացմանը, գործեց յանուն ժողովրդի գոյատեւման, նրա լեզուի եւ գրականութեան զարգացման, լուսաւոր ուղիներ հարթեց դէպի հայ ժողովրդի երջանիկ ապագան, պայծառացրեց ժողովրդի միտքը՝ չընկրկելով դժուարութիւնների եւ արգելքների առաջ:

Ապրելով եւ ստեղծագործելով թուրքական տիրապետութեան դաժան իրականութեան պայմաններում, Ծերենցը խորապէս զգաց այդ կեանքի բովանդակ մղձաւանջը: Այդ պայմաններում էլ ձեւաւորուեց նրա

աշխարհայեացքը եւ մշակուեց ստեղծագործական տաղանդը:

Յովսէփ Յակոբի Շիշմանեանը (Ծերենց) ծնուել է 1822 թ. Սեպտեմբերի 16-ին², Կ.

¹ «Յարգելի Ծերենցը մեր մէջ առաջինը ներմուծեց ուղղութիւնը» (Յ. Գեղամեան, Ծերենցի երկունք Թ. դարու, Տփլիս, 1879, «Փորձ» հանդէս, Զորրոդ տարի, 1880, Օգոստոս-Սեպտեմբեր, թիւ 8-9, Թիֆլիս, էջ 202): Նկատի ունենալով պատմավէպի ժանրը նոյն միտքը հաստատում են Գ. Ալիշանը (ԳԱԹ, Ծերենցի ֆոնդ, № 2/21, էջ 237), Եր. Օտեանը (Յովսէփ Շիշմանեան (Ծերենց), «Մասիս» լրագիր, 26 Յունիս, 1893, 42-րդ տարի, թիւ 3997, Կ. Պոլիս, էջ 389), Ս. Երեսմեանը (Ազգային դէմքեր, Գրագէտ հայեր, 5-րդ շարք, Վենետիկ, 1914, էջ 375), Յ. Թումանեանը (Երկերի ժողովածոյ, Քննադատութիւն եւ հրապարակախօսութիւն 1892-1921, հ. 4, Երեւան, 1951, էջ 450) եւ ուրիշները:

² Ծերենցի ծննդեան թուականը տարակարծութիւնների տեղիք է տուել: Հ. Անաոտեանը, Ռ. Նանումեանը, Վ. Մկրտչեանը եւ ուրիշներ վիպասանի ծննդեան թուականը համարել են 1822 թուականը, իսկ երգիծաբան Յ. Պարոնեանը իր «Ազգային ջոշեր» գրքում Ծերենցի ծննդեան առթիւ գրել է. «Յ. Շիշմանեան... ծնաւ ի Կ. Պոլիս, 1819 թ. Օգոս. 21-ին» (Յ. Պարոնեան, Երկերի ժողովածոյ տասը հատորով, հ. 2, Երեւան, 1964, էջ 313): Աւելի ուշ Վրթ. Փափագեանը, ապա նաեւ Թորոս Ազատեանը, վիպասանի կենսագրութեանն անդրադառնալիս, նրա ծննդեան թուականը տեղափոխել են 1832 թուական: Վրթ. Փափագեանը այդ առթիւ գրել է. «Ծերենց (Յ. Շիշմանեան) ծնուել է Կ. Պոլսում 1832 թուականին...» (Վրթ. Փափագեան, Պատմութիւն Հայոց գրականութեան, Թիֆլիս, 1910, էջ 474): Թորոս Ազատեանը «Մշակոյթ» ազգագրական տարեգրքում գրել է. «Ծերենց ծնած է 1832-ին Իսթանպուլ»: (Թորոս Ազատեան, «Մշակոյթ» տարեգրք, 1948, էջ 8): Սակայն Ծերենցի կենսագրական գրառումները, որոնց մէջ նա նշում է, թէ ինչպէս է 1831 (ըստ Գ. Ալիշանի 1832) թուականին մի խումբ երեխաների հետ ուղեւորում Վենետիկի Ս. Դազար վանքի դպրոցում սովորելու՝ անվերապահօրէն ապացուցում են նրա 1822 թ.-ին ծնուած լինելը եւ հերքում են Յ. Պարոնեանի, Վրթ. Փափագեանի, Թ. Ազատեանի կողմից նշուած 1819-ին կամ 1832-ին ծնուած լինելը: Այս առթիւ Ծերենցը գրում է. «1831 թուականի մայիս ամսին առաքատաւոր նաւով մը Միջերկրականէն կը նաւապետէին 11 տղայք, որոնցմէն մեծը 12 կամ 13 տարու կարծես կար, եւ որոնցէն պզտիկը 10 տարեկան դէռ չէր լմնցուցեր եւ անոնք ամէնքը սահմանուած էին երթալու Վենետիկ Ս. Դազար Մխիթարեանց վանքը ֆահմանայ եւ վարդապետ լինելու» (ԳԱԹ, Ծերենցի ֆոնդ, № 16, էջ 1): Այսպիսով՝ Ծերենցի յուշերում յիշատակուած 11 տղաներից «ամենապոքրը» ինքն է եղել, որովհետեւ ուր տարեկան հասակում նա ընդունուել էր Լուսատուշեան վարժարան եւ մէկ տարի սովորելուց յետոյ (10 տարեկան դէռ չլմնցուցած) ուղարկուել Վենետիկ:

Պոլսում: Վաղ տարիքում կորցնելով ծնողներին՝ յետագայում գրել է. «Որք մօրմէ երեք տարեկան, հօրմէ տասնմէկ տարեկան, անցուցեր եմ տղայութիւնս եւ պատանեկութիւնս տարուբեր, տարտամ, չունենալով սովորաբար որեւիցէ ապահովութիւն վաղւան ապրուստին համար»³:

1830 թ.-ին Յովսէփը եղբօր հետ ընդունուում է Օրթագիւղի Լուսաւորչեան վարժարանը: Նոյն տարին այստեղ են յաճախում նաեւ Ալիշանեան եղբայրներ Քերովբէն (յետագայում Դեռնդ) եւ Սերովբէն. «Այդ այն ժամանակաշրջանն էր, գրում է Մերենցն իր յուշերում, որ իրօք մտերմական կապերով կապուեցայ Սերովբէ Ալիշանի հետ, որտեղ ութ տարեկան հասակէս սկսած էր դպրոցի ընկեր լինել, նա իր եղբօր հետ կուգար նոյն դպրոցը, ուր ես նաեւ իմ եղբօրս հետ կ'երթայի»⁴: Մէկ տարի անց Կ. Պոլիս է գալիս Մխիթարեան միաբան, Հայկազեան բառարանի հեղինակ Մկրտիչ Աւգերեանը՝ Ս. Ղազարի «Նոր ընծայարանի» համար աշակերտներ տանելու: Ընտրուած տասնմէկ աշակերտների թւում էին Շիշմանեանը եւ Ալիշանեան եղբայրները⁵: Հօրից բաժանման պահը յետագայում Մերենցը նկարագրել է իր «Սուրբ Ղազար» յուշերում. «Սա տողերու գրողը, որ իր հօր խստութենէն զատ, ուրիշ բան մը չէր նշմարած մինչեւ այն բաժանման օրը. զինք առանձին սենեակ մը տանելով, որդեակ (առաջին անգամ որդեակ բառը լսած էր իրմէ), յիշէ մայրդ, մի մոռնար աղօթելու իրեն հոգւոյն համար եւ ես, թէ որ մեռնիմ, մի մոռնար աղօթել եւ ինձի համար, ըսեր էր եւ իր սրտին յուզմունքը եւ ձայնին տխրութիւնը եւ աչքերուն փայլը ծածկելու համար թողել էր տղան եւ հեռացել էր. վասն զի արեւելք արցունքի տխրութեան երեւոյթը ան ատեն մեծ ամօթ էր»⁶:

Ճանապարհորդութիւնը ըստ Ալիշանի գրառումների, տեւում է յիսունեօթ օր: Յուլիսի 5-ին երեխաները մտնում են Ս. Ղազար կղզի: Մկրտիչ Աւգերեան եւ Պետրոս Մինասեան վարդապետները առաջին իսկ օրից գրաւում են մանուկներին իրենց զրոյցներով: Երեխաներին յայտնի է դառնում, որ իրենք ազգութեամբ ոչ թէ «կաթոլիկ են», այլ՝ Հայ. «Իմացանք, որ մենք հայ ենք եղեր, մեր երկիրը Պոլիս չէ եղեր, այլ Հայաստան, եւ թէ մենք ալ երբեմն թագաւորներ ունէինք եւ թէ մեր նախահարք քաջ մարդիկ են եղեր եւ թէ մեր անմիաբանութեան պատճառով ամէն բան կորուսել ենք եւ հիմա գերի ենք օտարաց»⁷:

Հոգեւոր դպրոցի իւրաքանչիւր սան պարտաւոր էր ուսումնասիրել եկեղեցու պատմութիւն, քրիստոնէութեան պատմութիւն, գրաբար, լատիներէն եւ յունարէն լեզուները: Տիրապետող լեզուն գրաբարն էր, Մխիթարեան հայրերը անգիր անել էին տալիս գրաբար ճառեր, ոտանաւորներ, հատուածներ Սուրբ Գրքից, նրանք աշակերտներից պահանջում էին խօսել գրաբարով՝ որպէս «աղբիւր բարբառի հայրենական»: Աշակերտների գիտելիքները գնահատւում էին նրանով, թէ նրանք ինչպէս են անգիր արտասանում օրուայ եկեղեցական աղօթքներն ու սահուն կարգում որոշ հատուածներ Աստուածաշնչի գլուխներից⁸: Ամէն առաւօտ աշակերտներին տանում էին եկեղեցու մատուռ «Հաւատով խոստովանիմ» եւ «Ողջոյն քեզ» արտասանելու, այնուհետեւ ու-

³ Ռ. Նանուեան, Մերենց կեանքը եւ գործը, Երեւան, 1986, էջ 11: Տե՛ս նաեւ ԳԱԹ, Մերենցի ֆոնդ, № 20/1 (առաջին բաժին), էջ 24:

⁴ ԳԱԹ, Մերենցի ֆոնդ, № 10:

⁵ Ռ. Նանուեան, նշ. աշխ., էջ 11:

⁶ Նոյն տեղում:

⁷ ԳԱԹ, Մերենցի ֆոնդ, № 16/1, էջ 3: Տե՛ս նաեւ Ռ. Նանուեան, նշ. աշխ., էջ 12-13:

⁸ Լ. (Ն. Աբդ.) Ալոյեան, Մերենցի պատմավեպերի լեզուաոճական առանձնայատկութիւնները, «Կանառ» գիտական պարբերական, թիւ 1, Երեւան, 2022, էջ 61:

շաղրդութեամբ ունկնդրելու վարդապետի՝ «Նոր Ընծայարանի» կանոնների ընթերցումը, որոնք ամենայն ճշտութեամբ եւ խստապահանջութեամբ պարտաւոր էին իւրացնել եւ անգիր անել: Ըստ այդ կանոնների՝ խօսելու, ուրիշներին նայելու, երկու հոգով առանձնանալու, յանդիմանութիւններին պատասխանելու, ծնողների հետ նամակագրական կապ պահելու իրաւունք չունէին: Վերջիններիս որպիսութեան մասին իմանում էին օտարականներից, իսկ վերոնշեալ կանոնները խախտելու եւ անհնազանդութիւն ցուցաբերելու դէպքում, պատժիչ միջոցներ էին կիրառուում. «Երբ հալածանք կ'ըսեմ, պէտք է իմանալ իրօք հալածանք մը, ամէն վայրկեան, ամէն ժամ, ամէն օր եւ այնպիսի նիւթերի համար շարունակ յանդիմանութիւնք, քամահրանք, ծանր խօսքեր, որոնք վերջ չունէին»⁹, - գրում է Ծերենցն իր յուշերում:

Ուսման առաջին իսկ օրուանից մանուկ Յովսէփը չի հանդուրժում վանական խրատութիւնները եւ մշտապէս ընդհարումներ է ունենում վերակացուի հետ: Մի օր էլ պատահաբար օտարականից տեղեկանում է, որ հայրը վախճանուել է, իսկ եղբայրը գնացել է նորաբաց Մուրատեան վարժարանում ուսանելու: Հօր մահուան բօթը ծանր է անդրադառնում արդէն մօրից որբացած երեխայի հոգեկան աշխարհի վրայ. «Ես դեռ հոն էի (Ս. Ղազարում – Ն.Ա.Ա.), - գրում է Ծերենցը, - երբ գաղտնի տեսնուեցայ օտարականի մը հետ, ինչպէս իմ հօրս մահուան լուրը առնելուս պէս նոյն քաղաքում արցունք չի ձգելով, գիշերները անկողնիս մէջ լացեր էի»¹⁰:

Շուրջ վեց տարի սովորելով Մխիթարեանների մօտ եւ ամբողջովին գտնուելով վանականների հսկողութեան տակ՝ բոլոր աշակերտների նման Յովսէփը եւս եկել է այն եզրակացութեան, որ վանքի վանահայրերը, որոնց յանձնուած էր երեխաների կրթութեան եւ դաստիարակութեան հարցը ձգտում են նրանց դարձնել ապագայի ճգնաւորներ, այդ իսկ պատճառով աշակերտներին հեռու են պահում աշխարհիկ կեանքից, սոցիալ-քաղաքական հարցերից եւ նրանց ուղեղները ծանրաբեռնում սրբերի հետ կապուած աւանդոյթներով. «...Վասնզի մեր ծեր վերակացուն, որ 70 տարեկան անձ մը կար զմեզ ճգնաւոր ընելու փափաք մը ունէր, - գրում է Ծերենցը, - տգետ էր նաեւ այն, իսկ միաբանութեան խնդիրներու մէջ եւ ուսմանց սէր ունեցողները դրականապէս կը հալածէր»¹¹:

Ուսումնառութեան տարիներին Յովսէփը խորանում է Հայոց պատմութեան մէջ: Հայ ժողովրդի հոգեւոր անցեալի հրաշալի պատմութեան ուսումնասիրումը ապագայ գրողի համար դառնում է կենսական պահանջ: Մէկը միւսի յետեւից նա ընթերցում է Խորենացու, Բիւզանդի, Եղիշէի պատմական աշխատութիւնները եւ նրանց երկասիրութիւններով կրթում իր միտքը, ամրացնում հայրենասիրական ոգին: Սակայն հոգեւոր կրթարանի սահմանափակ միջավայրը, ինքնամփոփ եւ միապաղաղ կեանքը նրա համար դառնում են ձանձրալի: Ուսումնատենչ պատանին յանդգնում է կատարել մի խիզախ քայլ՝ դուրս գալ վանական մօռլ միջավայրից եւ վերադառնալ ախարհիկ կեանք. «Ձանձրացած գնացի յայտնեցի վերակացուին, - գրում է նա, - թէ կրօնաւորական կեանքը ինձ անշարժելի թելերով կը ստիպէր հայրենիքս դառնալ»¹²:

Ընդմիջտ հրաժարուելով վանական դառնալու մտադրութիւնից, Յովսէփը 1837 թ. - ին վերադառնում է Կ. Պոլիս եւ ուսումը շարունակելու անյաջող փորձից յետոյ, շաբա-

⁹ ԳԱԹ, Ծերենցի ֆոնդ, № 16/1, էջ 3:

¹⁰ Նոյն տեղում, էջ 10:

¹¹ Նոյն տեղում, էջ 12:

¹² Նոյն տեղում:

Թը չորս ղուրուշ¹³ չնչին աշխատավարձով ընդունուում է դեղագործի աշակերտ: Հինգ տարի շարունակ, ամէն օր նա լուանում էր շէրը, եփում ծաղիկների եւ բոյսերի արմատները, պատրաստի դեղերը լցնում էր շէրի մէջ, տեղաւորում զամբիւղներում եւ տանում էր ըստ հասցէների: Այդ ծանր օրերին նրա մօտ ցանկութիւն է առաջանում՝ խորանալու դպրոցում թերի մնացած իտալերէն լեզուի մէջ, եւ նա, բառարանի օգնութեամբ սկսում է կարդալ իտալացի հայրենասէր գրողների՝ Մոնտի, Մանձոնիի, Պէլլիկո-Սիլվի, Վիտորիօ Ալֆիերի գործերը: Իտալական գրականութեան հանդէպ Յովսէփ Շիշմանեանի ոգեւորութիւնը նրան դարձնում է այդ օրերին մեծ ժողովրդականութիւն գտած իտալական հայրենասիրական խօսքի տարածողը դեղագործի արհեստանոցում. «Ամբողջապէս կը թարգմանէի բառ առ բառ,- գրում է Ծերենցն իր յուշերում,- եւ երբ բաւական կը հասկնայի, լսարան մը կը կազմուէր շուրջս եւ կը սիրէի պատմել իմ կարգացածներս, իմ կողմէս երգ մը ստեղծելով, կամ պատմութիւն մը երեւակայելով եւ կ'երեւայ թէ բաւական յաջողութեամբ, որովհետեւ շատ յուզմունք եւ արտասուք կը թափուէր զիս շրջապատող պատանիների մէջ»¹⁴:

Շիշմանեանի համար կարեւոր նշանակութիւն ունեցաւ հանդիպումը իր միսիթարեան ուսուցիչներից Զէմպէրէքճեանի հետ, որն առաջարկեց դասաւանդել Օրթագիւղի Լուսաւորչեան վարժարանում ազգային պատմութիւն, ազգային մատենագիտութիւն եւ աշխարհագրութիւն առարկաները: Շիշմանեանն ընդունելով առաջարկը՝ 1837 թ.-ին, հազիւ տասնվեց տարեկան պատանի, դառնում է ուսուցիչ, սակայն, ինչպէս նրա առաջին կենսագիր Թ. Զաքարեանն է գրում. «Յայտնի չէ, թէ ինչքա՞ն տարի է շարունակում նա ուսուցչի պաշտօնը, միայն գիտենք, որ 1843 թուին, Օգոստոսի 23-ին նա թողնում է Կ. Պոլիսը եւ համարեայ դատարկ գրպանով ճանապարհ է ընկնում դէպի Հայաստան, որպէսզի անձամբ տեսնէ ու ծանօթանայ այն երկրի եւ այն ժողովրդի հետ, որի պատմութիւնը ուսուցանելու բախտն է վիճակուել իրեն»¹⁵: «...անիկա (Ծերենցը - Ն.Ա.Ա.) իր ոտքերովը կարդացած է հայոց աշխարհը,- գրում է Յ. Օշականը,- եւ աչքերովը յօրինած՝ անոր հողին, զայն ծուէն-ծուէն քակելով, քաշելով մեր դաշտերէն, մեր ջուրերէն ու երկինքէն: Երկու անգամ ըրած է անիկա այդ սրբազան ուխտաւորութիւնը իր պապերուն հողերը դէպի»¹⁶: Անցնելով Գիւմուշխանէի, Բաբերդի, Տրապիզոնի, Էրզրումի, Ղարսի, Ալեքսանդրապոլի վրայով Շիշմանեանը հասնում է Թիֆլիս¹⁷: Շուրջ մէկ տարուայ շրջագայութեան ընթացքում ծանօթանում է հայ ժողովրդի կեանքի ու ապրելակերպի ստուերոտ կողմերին, «իւր ազգի վիճակին»¹⁸, գտնում է Հայաստան բառի նշանակութիւնը եւ հիասթափութեան ու տխրութեան զգացումներով համակուած 1844 թ.-ին կրկին վերադառնում է Կ. Պոլիս այն տպաւորութեամբ, որ իր տեսած Հայաստանը շատ «խեղճ երկիր է»¹⁹:

1845 թ. աշնանը, երբ Յովսէփ Շիշմանեանը տակաւին շարունակում էր իր ու-

¹³ Ղուրուշ (տանկ. guruš) - Տանկական դրամ, հաւասար 40 փարայի, 0,227 ոսկի ֆրանկի: Տե՛ս Ս. Մալխասեանց, Հայերէնի բացատրական բառարան, հ. 3, Երեւան, 1944, էջ 188:

¹⁴ Գ.ԱԹ, Ծերենցի ֆոնդ, № 18/1, էջ 1:

¹⁵ Դիտող (Թ. Զաքարեան), Տօթոր Յովսէփ Շիշմանեան (Ծերենց), «Արաքս» պատկերազարդ հանդէս, Գիրք Բ., 1888, Մայիս, Ս. Պետերբուրգ, էջ 108:

¹⁶ Յ. Օշական, Համապատկեր արեւմտահայ գրականութեան, հ. 4, 1956, Երուսաղէմ, էջ 459:

¹⁷ Ա. Նանուսեան, Նշ. աշխ., էջ 19:

¹⁸ Յ. Օշական, Նշ. աշխ., էջ 459:

¹⁹ Ըստ Յ. Պարոնեանի, Կ. Պոլիս վերադառնալուց յետոյ Ծերենցը դարձեալ «դասատու կարգուեցաւ» Օրթագիւղի Լուսաւորչեան վարժարանում, սակայն այս անգամ աւանդում է հայերէն եւ ֆրանսերէն լեզուներ (Տե՛ս Յ. Պարոնեան, Երկեր, «Հայ դասականների գրադարան», «Ազգային ջոջեր», Երեւան, 1979, էջ 57):

սուցչի պաշտօնը Օրթագիւղի Լուսաւորչեան վարժարանում, Իտալիայի Պադուա քաղաքում²⁰ հիմնադրուած Մուրատեան վարժարանի մի խումբ շրջանաւարտներ գալիս են Կ. Պոլիս, որոնց մէջ էր նաեւ 17-ամեայ Մկրտիչ Պէշիկթաշլեանը²¹։ Վերջինս նոյնպէս աշխատանքի է անցնում Օրթագիւղի Լուսաւորչեան վարժարանում, որպէս ուսուցիչ, որտեղից էլ սկիզբ է առնում Ծերենցի եւ Պէշիկթաշլեանի բարեկամութիւնը։ Նրանք երկուսն էլ մանկավարժական գործունէութեանը զուգընթաց ծաւալել են հասարակական եռանդուն գործունէութիւն։

1846 թ.-ին Կ. Պոլիս է գալիս Մուրատեան վարժարանի ուսումնապետ, դաստիարակ եւ վերակացու Հայր Պետրոս Մինասեանը եւ իր շուրջը համախմբելով նախկին սաներին (Մ. Պէշիկթաշլեան, Ս. Հէքիմեան, Յ. Շիշմանեան)՝ օգնում է «Համազգեաց ընկերութեան» կազմակերպման եւ նրա կանոնադրութեան կազմման գործում²²։ «Պ. Մինասեանը, գրում է Ծերենցը, որ իրօք սովորական մարդ չէր, իւր հաստատամիտ բնաւորութեամբ, իւր խառնափնթոր գիտութեամբ, իւր ազգասիրութեամբ, կաթոլիկ կրօնամոլութեամբ եւ իւր անշահասէր առաքինութեամբ... որ մեծ ազգի ընելիքները կ'ուզէր ընել տալ իւր ընկերութեանը եւ որուն անունը մկրտել էր «Համազգեաց». անունը կը յայտնէր թէ ընկերութեան դռները բաց էին ամէն հայու համար»²³։

«Համազգեաց ընկերութեան» ծրագրի հիմքում ընկած էր, առաջին հերթին, տարբեր դաւանանք ունեցող հայերի համախմբումը մի դրօշի տակ՝ Լուսաւորական գործունէութեամբ ազգը միաւորելու, նրա գոյութիւնն ու առաջադիմութիւնն ապահովելու համար, որն էլ շարժեց «Հայ կաթոլիկ համայնքի» պետ Անտոն Հասունեանի²⁴ զայրոյթը։ «Հասուն՝ նախ զարմանքով նայեցաւ այս մարդուն (Պ. Մինասեանին – Ն.Ա.Ա.) եւ իւր ընկերութեան վրայ, վասն զի այդ Համազգեաց անունը իւր փափուկ ականջներուն քաղցր չէր հնչեր»²⁵։

Ա. Հասունեանը տեսնելով, որ ընկերութիւնը աստիճանաբար ընդլայնում է իր գործունէութեան ոլորտը, ներգրաւելով նորանոր մարդկանց (1848 թ. Փետրուարին ընկերութիւնն ունէր 600-ից ավելի անդամ²⁶) ավելի է զայրանում եւ սկսում ամբաստանել ընկերութեան անդամներին Հռոմի Պապի առաջ՝ ներկայացնելով նրանց գործունէութիւնն իբրեւ խռովութիւն Օսմանեան կառավարութեան եւ հռոմէական իշխանութեան դէմ. «Հասուն Գերապայծառ, երբ տեսաւ աս վիճակը եւ տեսաւ նաեւ, որ Համազգեաց

²⁰ Մուրատեան վարժարանը հիմնադրուել է Մխիթարեան միաբանութեան նախաձեռնութեամբ 1832 թ.-ին, Իտալիայի Պադուա քաղաքում, եւրոպացի մեծահարուստ Սամուէլ Մուրատեանի կտակով։ Պատահական չեմք շեշտել վարժարանի հիմնադրութեան վայրը, քանի որ Պէշիկթաշլեանի եւ երիտասարդների Կ. Պոլիս վերադառնալու յաջորդ տարին (1846 թ.) վարժարանը Պադուայից տեղափոխուել է Փարիզ։

²¹ Ըստ գրականագետ Ս. Շտիկեանի, Պէշիկթաշլեանը Կ. Պոլիս է վերադարձել ոչ թէ 1845-ին, այլ 1843-ին (Տէ՛ս Ս. Շտիկեան, Մկրտիչ Պէշիկթաշլեանի երգիծական մի ոտանաւորի մասին, «Պատմա-բանասիրական հանդէս», 1984, թիւ 2, Երեւան, էջ 62)։

²² Տէ՛ս Ռ. Նանումեան, Նշ. աշխ., էջ 22; նաեւ Ա. Զօպանեան, Մկրտիչ Պէշիկթաշլեանի կեանքը եւ գործը, Փարիզ, 1907, էջ 58-59։

²³ «Փորձ» հանդէս, Երրորդ տարի, թիւ 5, Մայիս, 1879, Տփլիս, էջ 196։

²⁴ Ըստ Յ. Պարոնեանի, Անտոն Հասունեանը ծագումով հայ չէր, այլ՝ Յաղուպ Իպն Յուսէֆ Հասո անունով բերիացի ասորիի զաւակ։ Երգիծաբանը վերջինիս հայ շիւնեմ ապացուցելու համար բաւարար է համարում նրա գործերը. «...եթէ ըլլար (հայ – Ն.Ա.Ա.)՝ անկարելի էր, որ իր ազգն սպաննելու աշխատէր, քանի որ ազգն սպաննողներու համար պատիժ մը սահմանուած չէ» (Տէ՛ս Յ. Պարոնեան, Երկեր, «Հայ դասականների գրադարան», «Ազգային ջոյեր», Երեւան, 1979, էջ 82)։ Ա. Հասունեանը եղել է Անարգապայի (Կիլիկիա) եպիսկոպոսը, 1846-1847-ին՝ Կ. Պոլսի կաթոլիկ հայերի պատրիարք, 1847-ից՝ կաթոլիկ հայերի կաթողիկոս՝ Անտոն Պետրոս Թ. անունով։

²⁵ Նոյն տեղում, էջ 197։

²⁶ Տէ՛ս «Արշալոյս Արարատեան» օրագիր, Ութերորդ տարի, 6 Փետրուարի, 1848, թիւ 304, Զմիւռնիա։

ընկերություն մը կ'ելլէր որ խօսքերէ ի գործ կը դիմէր, ամբաստանությունք զրպարտություն չի մնաց որ չի տեղային թէ Հռոմ եւ թէ ի Բ. Դուռը»²⁷, գրում է Ծերենցը: Նա, մինչեւ անգամ, սպառնում էր թէ «ոչ կարեմք տալ ձեզ արձակումն եւ հաղորդություն, մինչեւ ոչ զղջասցիք եւ յետս կացցիք յայդոցիկ ընկերութենէն»²⁸: Ի վերջոյ Պապական Հռոմի եւ Բարձրագոյն Դռան միջամտությունը հարկադրում է ընկերութեանը գործունէությունը շարունակելու համար փոխել կանոնադրության որոշ կէտեր: Փոփոխուած, 41 յօդուածից բաղկացած նոր կանոնադրությունը հրատարակուեց 1851 թուականին²⁹, սակայն դա որեւէ կերպ չնպաստեց ընկերութեան գործունէութեան շարունակմանը, աւելին՝ այն մի պահ դադարձեց գործելուց³⁰:

1848 թ. սկզբներին Ծերենցը մեկնում է Փարիզ: Այստեղ նա ուսուցչի պաշտօն է ստանձնում նորաբաց Մուրատ-Ռաֆայէլեան վարժարանում եւ ընդունում է Սորբոնի համալսարանի բժշկագիտության ֆակուլտետը: Այդ շրջանում Փարիզում ուսանում էին նաեւ Ն. Ռուսինեանը, Ն. Պալեանը, Ստ. Ոսկանեանը եւ ուրիշներ: Այստեղ ունկնդրելով անուանի դասախօսներին՝ Ծերենցն առանձնակի սէր է տածում նրանց հանդէպ եւ կլանուած ընթերցում ժամանակակից Եւրոպական գրականության առաջաւոր դէմքերին՝ Լամարթինին, Վ. Հիւկոյին, Վալտէր Սկոտին, Շատոբրիանին, Ժան-Փակ Ռուսոյին եւ շատ ուրիշներին, ինչպէս նաեւ հաղորդակից է դառնում ժամանակի յեղափոխական տրամադրություններին:

1849 թ. Ապրիլի 27-ին Փարիզում հիմնում է «Արարատեան ընկերությունը», որի կազմում ներգրաւուում է Փարիզում սովորող հայ երիտասարդությունը, սկզբում ատենադպիր, յետոյ ատենապետ է յայտարարում Ծերենցը:

Հինգ տարի Փարիզում մնալուց յետոյ, 1852 թուականին Ծերենցը հետեւելով Ն. Ռուսինեանի օրինակին՝ որոշում է մեկնել Իտալիա ուսումը շարունակելու³¹: Բացի այդ, նա ցանկանում էր կրկին այցելել Վենետիկի Մխիթարեանների վանքը, որին կապուած էր իր պատանեկության եւ ուսումնառության տարիների քաղցր յիշատակներով: Սակայն, ուղեւորությունը Ծերենցի համար առանց արկածների չանցաւ. Լոմբարդիայի միջով Վենետիկ անցնելիս երկու անգամ ձերբակալում են նրան՝ նմանեցնելով Իտալական ազգային-ազատագրական շարժման առաջնորդ Մաձձինին: Սակայն, կարելի է ենթադրել, որ Ծերենցի միայն արտաքին նմանությունը ոստիկանների համար չէր կարող նրան ձերբակալելու պատճառ հանդիսանալ: Այստեղ կար մի այլ հանգամանք. Յովսէփ անունը իտալերէն թարգմանում է Զուզեպպէ (Giusseppe), իսկ Ծերենցի անձնագրում պէտք է որ իտալերէն գրուած լինէր «Զուզեպպէ Շիշման» (Giusseppe Chicheman), որն էլ հիմք է ծառայել աւստրիական կառավարութեանը կասկած յարուցելու նրա նկատմամբ: Ոստիկանները երբ Ծերենցին բանտ են տանում, նա մեծ ուրախություն է ապրում, որովհետեւ դեռ Փարիզում եղած ժամանակ տենչում էր հանդիպել Մաձձինին, բայց պարզում է, որ ինքն է կասկածուում իբրեւ Մաձձինի: Ոստիկանությունը զգալով իր սխալը՝ երկու ձերբակալությունների ժամանակ էլ յուսախաբուած

²⁷ Soppetion Յ. Շիշմանեան, Ազգային լսարան յ'Օրթաֆէոյ ատենախօսութիւն Ա., Եւրոպական ֆաղափականութեան ներկայ ժամանակներուս Հայ ազգին վրայ քրաժ ազդեցութիւնը, 29 Յունուար, 1873, Կ. Պոլիս, էջ 21-22:

²⁸ Ա. Պէրպլէրեան, Պատմութիւն Հայոց, Բ. հրատ., Ա. Էշմիաժին, 2008, էջ 340:

²⁹ Տե՛ս Զատագովութիւն Համագգեաց ընկերութեան ճշմարտախօս անձէ մը գրուած, Կ. Պոլիս, 1851, էջ 34-42; նաեւ Ա. Պէրպլէրեան, Նշ. աշխ., էջ 341-346:

³⁰ Այս մասին 1852 թ. Սեպտեմբերի 10-ին «Մասիս»-ը գրում է. «Կը լսեմք նաեւ որ Համագգեաց ընկերութիւնն ալ խափաներ է», «Մասիս» լրագիր, Առաջին տարի, 10 Սեպտեմբեր, 1852, թիւ 33, Կ. Պոլիս:

³¹ Տե՛ս Ա. Նանումեան, Նշ. աշխ., էջ 29:

ազատ է արձակում ծերենցին:

Բանտից ազատուելով՝ Ծերենցը մի քանի օր մնում է Վենետիկում, ապա մեկնում է Իտալիայի Պիզա քաղաք՝ ուսումը շարունակելու: Թէեւ գրականութեան եւ մամուլի էջերում տպագրուած բազմաթիւ աղբիւրներից կամ հրապարակումներից գիտենք, որ Ծերենցը աւարտել է Սորբոնի համալսարանի բժշկագիտութեան ֆակուլտետը³², սակայն գոյութիւն ունի մի փաստաթուղթ, որը հերքում է Ծերենցի՝ Սորբոնի համալսարանն աւարտելու փաստը:

Բանն այն է, որ Պիզայի հնագոյն համալսարանը, որը հիմնադրուել է 1338 թ., եւ որտեղ սովորել եւ աշխատել է իտալացի ֆիզիկոս, աստղագէտ եւ փիլիսոփայ Գալիլէօ Գալիլէյը, իր վրայ էր բեւեռել ոչ միայն եւրոպացիների ուշադրութիւնը, այլեւ Փարիզում սովորող մի խումբ արեւմտահայ երիտասարդների, որոնք Սորբոնի համալսարանի վերջին դասընթացը չաւարտած՝ տեղափոխուել են այդ համալսարան, որպէսզի իրենց ուսումը շարունակեն եւ դիպլոմի պաշտպանութիւնը կատարեն այնտեղ: Այդ ուսանողների թւում են եղել՝ Սարգիս Կարապետեանը, Յակոբ Տաւուտեանը, Գասպար Սինապեանը, Սերվիլէ (Սերովբէ Վիշենեանը), Յովսէփ Շիշմանեանը եւ շատ ուրիշներ: «...Ծերենցը,- գրում է Ա. Մեզպուրեանը,- 1852 թ. Փարիզը կը թողու եւ կը մեկնի դէպի Իտալիա հետեւելու համար Պիզայի համալսարանի բժշկական վերջին դասընթացքին, ինչ-որ նախապէս նոյնը ըրած են Սերվիլէն եւ Գ. Սինապեանը: Աւարտական քննութիւնները յաջողապէս անցնելէ ետքը, կը ներկայացնէ թէզը, վկայականը կը սատանայ եւ կը վերադառնայ Իսթանպուլ»³³:

1853 թ. Յունիսի 23-ին Ծերենցը Պիզայի համալսարանում յանձնում է աւարտական քննութիւնները՝ վիրաբուժութիւնից եւ բժշկութիւնից եւ նոյն ամսի 25-ին Պիզայի Արքեպիսկոպոսութեան պալատում տեղի է ունենում նրա բժշկական վկայականի հանդիսաւոր յանձնումը, որից յետոյ նա վերադառնում է հայրենիք (Կ. Պոլիս) եւ անմիջապէս յայտնում հասարակական կեանքի թոհուրոհի մէջ:

Այդ օրերին Մխիթարեան մի խումբ եկեղեցականներ Հռոմի Պապի յայտնի գործակալ Հասունի գլխաւորութեամբ դաւանաբանական պայքար էին ծաւալել էջմիածնի կաթողիկոսութեան եւ Կ. Պոլսի պատրիարքարանի դէմ, եւ ազգապառակտիչ քաղաքականութիւն վարելով՝ դաւանափոխել էին բազմաթիւ հայերի, ինչը զայրոյթ էր առաջացրել նոյնիսկ կաթոլիկ հայերի շրջանում եւ սկիզբ դրել մի սուր պայքարի, որը պատմութեան մէջ յայտնի է հասունեանների եւ հակահասունեանների պայքար անունով³⁴: Չնայած իր կաթոլիկ ծագմանը³⁵, Ծերենցը սատարեց հակահա-

³² 1. «Շիշմանեանը, «Երկունքի» հեղինակը, մտաւ Փարիզի բժշկական համալսարանը եւ աւարտեց բժշկի վկայագրով» (Տէս Վ. Փափագեան, Պատմութիւն հայոց գրականութեան սկզբից մինչեւ մեր օրերը, Թիֆլիս, 1910, էջ 475): 2. «Մխիթարեանց նախկին աշակերտը (Շիշմանեան), Փարիզի համալսարանէն վկայեալ բժշկը Պոլսոյ մէջ գործունեայ անձնատրութիւն մը եղաւ» (Տէս Ա. Արփիարեան, Պատմութիւն ԺԺ. դարու Թուրքիոյ հայոց գրականութեան, Նորատիպ, Բարիք, 2020, էջ 58): 3. «Բժշկութեան վկայականը առնելէ ետքը, Շիշմանեան վերադարձաւ Պոլիս» (Տէս Ե. Օտեան, Յովսէփ Շիշմանեան (Ծերենց), «Մասիս» լրագիր, 42-րդ տարի, 26 Յունիս, 1893, թիւ 3997, Կ. Պոլիս, էջ 388): 4. «Շիշմանեանը իւր բժշկական դիպլոմը ծոցին նանապարհ է ընկնում Պոլիս: Բայց նախ քան հայրենիք վերադառնալը նա անցնում է Իտալիա» (Տէս Դիտող (Թ. Զաֆարեան), Տօթոս Յովսէփ Շիշմանեան (Ծերենց), «Արաքս» պատկերազարդ հանդէս, Գիրք Բ., 1888, Մայիս, Ա. Պետերբուրգ, էջ 110): 5. «1853 թուականին բժշկի կոչումով նա (Ծերենցը) դուրս է գալիս Փարիզից՝ հայրենիք վերադառնալու մտադրութեամբ» (Տէս Վ. Ա. Մկրտչեան, Ծերենցը եւ նրա պատմական վկայերը (առաջաբան), Ծերենց (Յովսէփ Շիշմանեան), Երկեր, Երեւան, 1957, էջ V):

³³ Բժիշկ Ա. Ն. Մեզպուրեան, Հայ եւ ծագումով հայ բժիշկներ, հ. Ա., Կ. Պոլիս, 1950, էջ 145-146:

³⁴ Տէս Ով ով է. հայեր, Կենսագրական հանրագիտարան երկու հատորով, հ. 1, Երեւան, 2005, էջ 623:

³⁵ Ծերենցը ծնունդ եւ դաստիարակուել է կաթոլիկ ընտանիքում, ապա սովորել է հայ կաթոլիկ եկեղեցու բե-

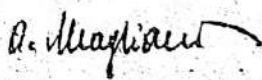

 REPUBBLICA ITALIANA
Università degli Studi di Pisa

Mod. 126

Pisa, 11 marzo 1948

Risposta al foglio _____ N. _____ Pos. _____ Dia. _____
 N. { Prod. 2171
 Pos. XXXX/2
 Oggetto: Chicheman Giuseppe
 Allegati N. _____
 Al Dr. Mezbur
 Istiklal Caddesi Nu 337
 Eski Cicekci 3 I s t a m b u l

In risposta alla Sua richiesta si fa presente che, dagli atti esistenti presso questa Segreteria Universitaria, risulta che il Sig. Chicheman Giuseppe del fu Giacomo, da Costantinopoli il giorno 23 giugno 1853 superò presso questa Università l'esame di laurea in Medicina e Chirurgia, ed il successivo 25 giugno ebbe luogo la solenne proclamazione, presso l'arcivescovado di Pisa.

IL RETTORE

Ծերենցի՝ Պիզայի համալսարանի բժշկագիտության ֆակուլտետի վկայականը

սունեան բանակին եւ այնքան տարուեց այդ պայքարով, որ դարձաւ հակահասունեան շարժման «հրամանատար»³⁶: «Հասուն՝ պապականութեան հարազատ որդին է հոգւով, մտքով եւ սրտով,- գրում է Ծերենցը,- ունի նա ինչ որ ճշմարիտ կաթոլիկ մը պէտք է ունենայ՝ նախանձայուզութիւն՝ որ ամէն տեսակ ներողամտութիւն կը վտարէ, ատելութեան ոգի ընդդէմ ամէն մարդու՝ ամէն կրօնի՝ ամէն ազգի՝ ամէն դաւանութեան որ արտաքոյ է հոռմէական եկեղեցւոյ...»³⁷:

Հասունեանների դէմ Ծերենցի մղած հետեւողական պայքարն իր բնոյթով ու էութեամբ խորապէս սկզբունքային էր, որովհետեւ հասունեանական ոտնձգութիւնները ջլատում էին այն առաջադէմ ուժերին, որոնք ազնուաբար մարտնչում էին ազգային նկարագրի անաղարտութեան, ազգապահպանութեան եւ ազգային ինքնուրոյնութեան համար: Հասունեանները ազգային գաղափարները ոչինչ համարելով՝ մոլեռանդութեամբ աճնատուր էին լինում միայն կրօնական գաղափարներին եւ ջանք ու եռանդ չէին խնայում որքան հնարաւոր է հեռու պահել հայ կաթոլիկներին լուսաւորչականներից եւ միանգամայն հպատակեցնել նրանց Հոռմի աթոռին:

Հասունեանների եւ հակահասունեանների կռիւը տեւել է շուրջ կէս դար:

նեղիկտեան վանականների՝ Մխիթարեանների մօտ:

³⁶ Բնորոշումը Յ. Պարոնեանի, Տէս 3. Պարոնեան, Երկեր, Հայ դասականների գրադարան, «Ազգային ջոշեր», Երևան, 1979, էջ 61:

³⁷ «Փորձ» հանդէս, Երրորդ տարի, թիւ 5, Մայիս, 1879, Տփլիս, էջ 193:

1860 թ. Մայիսի 24-ին, Կ. Պոլսի Ազգային ժողովը ընդունում է Արեւմտահայութեան ներքին կեանքը կարգաւորելու կոչուած Ազգային Սահմանադրութիւնը (վաւերացուել է 1863 թ. Մարտի 17-ին՝ զգալի տարբերութիւններով)³⁸, որի կենսագործման սկզբնական շրջանում՝ 1860 թ. Սեպտեմբերի 1-ին, Կ. Պոլսի «Համազգեաց ընկերութեանը» պատկանող Լալէ փողոցի թիւ 13 տանը հիմնադրուում է նաեւ «Հայոց համազգային բարեգործական ընկերութիւնը»։ Այն, ըստ էութեան, 1846 թ.-ին հիմնադրուած եւ յետագայում խափանուած «Համազգեաց ընկերութեան» վերակազմաւորումն էր։ Ընկերութեան հիմնադիրներն էին Գրիգոր Աղաթօնը (ատենապետ) եւ Յովսէփ Շիշմանեանը (ատենադպիր), որոնց յանձնարարուած էր մշակել ընկերութեան կանոնադրութիւնը, իսկ անդամներն էին՝ Սերովբէ Ալիշանեանը, Մկրտիչ Աղաթօնը, Սերովբէ Թագաւորեանը, Գրիգոր Օտեանը, Մկրտիչ Պէշիկթաշլեանը, Տիգրան Եղիշեանը, Յարութիւն Սուաճեանը, Մկրտիչ Միւհէնտիսեանը...³⁹։

1861 թ.-ի Մարտի 26-ին «Համազգեաց ընկերութեան» անդամները ընդհանուր ժողով են գումարում «զլխաւորաբար ընկերութեան կանոններուն քննութիւն մը ընելու եւ ուրիշ քանի մը կարեւոր խնդիրներու վրայ խորհելու համար»⁴⁰։ Շուտով հրապարկուում է «Բարեգործականի» «Յայտարարութիւնը», որտեղ Մերենցը հանգամանօրէն շարադրում է ընկերութեան համառօտ ծրագիրը, որի հիմնական նպատակը «Ազգին որբ, անտէր եւ չքաւոր տղայքը երկրագործութեան եւ արուեստից զբաղեցնելու միջոցներն ի գործ դնելն»⁴¹ ու «Աղքատին մշտնջենաւոր հաց ճարելու եւ անկեալին ձեռք կարկառելու սուրբ նպատակն ունէր»⁴²։ Սակայն այդ նպատակների իրականացման համար նրանք ընտրեցին ոչ թէ Հայաստանը, այլ Կիլիկիան, որովհետեւ «հայուն համար երկրորդ հայրենիք է Կիլիկիա»⁴³, ուր ըստ Մերենցի «հողի արգասաւորութիւնը միշտ հոշակաւոր եղած է...»⁴⁴։ Յիշատակութիւն կայ նաեւ այն մասին, որ Զէյթունի ապստամբութեան նախօրեակին Բարեգործականը «մեծկակ գումար մը հաւաքելով» Կիլիկիա է ուղարկում Շիշմանեանին՝ «ագարակ մը գնելու եւ երկրագործական վարժարանի մը հիմնարկութեամբը ընկերութեան նպատակը իրականացնելու աշխատելու»⁴⁵։

Յաջորդ տարում՝ 1863 թ.-ին, Անտոն Հասունեանի բանսարկութիւնների հետեւանքով ապստամբութեան սկզբում, որպէս այդ շարժման հետ անմիջապէս կապ ունեցող անձ՝ Մերենցը թուրքական կառավարութեան պահանջով ստիպուած վերադառնում է Կ. Պոլիս եւ կասկածի տակ առնուելով որպէս «անբարեյոյս տարր» տարիներ շարունակ ենթարկւում է հալածանքների, իսկ «Բարեգործական ընկերութիւնը» լուծարւում է⁴⁶։

1860-ական թուականների կէսերին Մերենցը անբարեյոյսութեան պիտակով ապրում է ծանր օրեր, շատ քիչ յօդուածներ է տպագրում եւ ժամանակաւորապէս թողնելով պայքարի ասպարէզը՝ մօտ տաս տարի աշխատում է որպէս դատական բժիշկ,

³⁸ Տե՛ս Յ. Մարգարեան, Պատմական յիշողութեան արդիական իմաստաւորումը (առաջաբան), *Մերենց*, Երկեր, «Հայ դասականների գրադարան», Երեւան, 1985, էջ 5։

³⁹ Տե՛ս «Կոռնկ Հայոց աշխարհի», Գ. տարի, 1862, Օգոստոս, թիւ Լ., Թփիսիս, էջ 617-624։

⁴⁰ «Մասիս» հանդէս, Տասներորդ տարի, 22 Մարտ, 1861, թիւ 476, Կ. Պոլիս։

⁴¹ «Կոռնկ Հայոց աշխարհի», Գ. տարի, 1862, Օգոստոս, թիւ Լ., Թփիսիս, էջ 620։

⁴² Նոյն տեղում, էջ 625։

⁴³ «Փորձ» հանդէս, Երրորդ տարի, թիւ 11, 1879, Նոյեմբեր, Տփիսիս, էջ 2։

⁴⁴ Նոյն տեղում, էջ 7։

⁴⁵ «Նոր կեանք», Բ. տարի, 1 Յուլիս, 1899, թիւ 13, Լոնտոն, էջ 195։

⁴⁶ Տե՛ս Աշ. Յովհաննիսեան, Նալպանտեանը եւ նրա ժամանակը, հ. 1, Երեւան, 1955, էջ 485։

ապա որպէս գլխաւոր բժիշկ՝ աշխատանքի է անցնում Օրթագիւղի հիւանդանոցում: 1865 թ. ամռանը, երբ Կ. Պոլսում եւ շրջակայ գիւղերում տարածուած ժանտախտը անողորմ կերպով կոտորում էր ժողովրդին, Ծերենցը յանձնարարութիւն է ստանում անհապաղ մեկնել Կ. Պոլսի գլխաւոր թաղամասերն ու մօտակայ գիւղերը՝ հիւանդաների կեանքը փրկելու: Նա լինում էր ամենուր, օգնութեան էր հասնում բոլորին, փրկում մահուան ճիրաններում տառապող մարդկանց՝ պայքարելով այդ սոսկալի արհաւիրքի դէմ:

1868 թ. Նոյեմբերի 29-ի առաւօտեան, փոթորկալից ձիւնախառն մի օր, հայոց տխուր սրտերին մի նոր տխրութիւն աւելացաւ՝ հայ մեծ բանաստեղծ Մկրտիչ Պէշիկ-թաշլեանի մահուան լուրը գոյժեց. «հանճարը մարեց»⁴⁷: Ծերենցը խորապէս ապրեց իր ամենամօտ գաղափարակցի ու մտերիմի անփոխարինելի կորստեան անամոք վիշտը: Նրա նախաձեռնութեամբ ու անմիջական մասնակցութեամբ ի մի բերուեցին Պէշիկ-թաշլեանի գրեթէ բոլոր ստեղծագործութիւնները եւ 1870 թուականին Կ. Պոլսում լոյս տեսաւ «Մատենագրութիւնք Մ. Պէշիկթաշլեանի» խորագրով նշանաւոր ժողովածոն:

1870-ական թուականների սկզբին, Ազգային ժողովի իրաւունքների վերականգնումից յետոյ, երբ Մատթէոս Մամուրեանը արտօնութիւն է ստանում Զմիւռնիայում հրատարակելու «Արեւելեան մամուլ» գրական-քաղաքական հանդէսը, Յ. Շիշմանեանը նորաստեղծ հանդէսին սկսում է աշխատակցել «Ծերենց» կեղծանունով: Մ. Մամուրեանը սիրով ընդունում է նոր թղթակցին եւ «Շահնուր» կեղծանունով հանդէսի խմբագրին ուղղուած նամակներից մէկում դրուատում է նրա կախարդական գրիչն ու «հոգու թռիչքը»: Ծերենցը «Քաջ է, գրում է նա, իր անուան եւ ոճին նայելով՝ գրականութեան հնօրեայ զինուորներէն կ'երեւի, որոց տեսակը դժբախտօրէն հատնելու վրայ է մեր մէջ ինձի պէս գրիչներու հրոսին մէջ: Գրիչ եւ իմաստ կը գործածէ նա, ինչպէս կը գործածեն այժմ ումբը ճշդութեամբ: Թէեւ Մեռումնի, սրտահոս խօսքեր, ջերմ հոգի եւ թռիչք ունի: Շատ նիզակներ կոտրած է գրական մենամարտներուն մէջ, եւ այժմ ազգային մեծ նպատակի մը նուիրած է իր բոլոր ճգունքը: Նայինք ինչ արատ պիտի գտնեն այս նոր թղթակցիդ վրայ»⁴⁸:

«Արեւելեան մամուլ»-ը Ծերենցի առջեւ բացում է գործունէութեան լայն շրջանակներ: Եթէ Մամուրեանի համար Ծերենցը ուսուցիչ էր, ապա նրա պարբերականը այդ ուսուցչի համար դարձաւ իր գաղափարներն արտայայտելու եւ տարածելու միջոց, ուր նա հնարաւորութիւն ունեցաւ թափանցել ազգային կեանքի խորքը, տեսնել նրա մէջ ծայր առնող տնտեսական հակասութիւնները:

Ծերենցն առանձին ուշադրութիւն է դարձնում իրիմեան Հայրիկի եւ Ազգային ժողովի ղեկավարների միջեւ մղուող պայքարին, ապա մամուլում հանդէս է գալիս «Հրահանգ» յօդուածով եւ պաշտպանում իրիմեանի դատը⁴⁹: Այդ շրջանի գրեթէ բոլոր յօդուածներում նա քննադատական ոգով արծարծում է արեւմտահայութեան քաղաքական-սոցիալական հարցի լուծման կարեւորութիւնը, որի նպատակն է բացայայտել աղաղակող հակասութիւնները՝ կանխելու համար պանդխտութիւնն ու արտագաղթը⁵⁰: Մերկացնող յօդուածներ է գրում նաեւ Հասունեանի նենգ քաղաքականութեան դէմ,

⁴⁷ Տե՛ս Ն. Արդ. Ալոյեան, Անմահ բերքողը՝ Մկրտիչ Պէշիկթաշլեան (ծննդեան 190-ամեակի առթիւ), «Սիոն» պաշտօնաթերթ, 90-րդ տարի, Հոկտեմբեր-Նոյեմբեր-Դեկտեմբեր, թիւ 10-11-12, 2018, Երուսաղէմ, էջ 427:

⁴⁸ «Արեւելեան մամուլ» հանդէս, Երկրորդ տարի, Յուլիս, 1872, Զմիւռնի, էջ 303:

⁴⁹ Ռ. Նանուսեան, Նշ. աշխ., էջ 6-7:

⁵⁰ Երկար տարիներ այս հարցով տառապող Շիշմանեան-Ծերենցը մեծ ցաւ էր համարում պանդխտութիւնը եւ

ծաղրում է Վատիկանի գործակալներին, թերահաւատ վերաբերմունք ունի եւրոպական դիւանագիտութեան հանդէպ: Այս բոլորն իրենց խոր հետքն են թողնում ապագայ վիպասանի աշխարհայեացքի ձեւաւորման վրայ, յանգեցնում մեծ հարցի՝ ժողովրդի փրկութեան ուղիների որոնմանը⁵¹:

1873 թ.-ին Օրթագիւղի «փոքրիկ բայց շնորհալի հայկական թատրոնի սրահում», ժողովրդական դասախօսութիւնների համար, բացւում է «Ազգային Լսարանը», որի հիմնադիրներից Մերենցը Յունուարի 29-ին կարդաց առաջին դասախօսութիւնը՝ «Եւրոպական քաղաքակրթութեան ներկայ ժամանակներու հայ ազգին վրայ ըրած ազդեցութիւնը» վերնագրով⁵²:

1874 թ.-ին Մերենցի ընտանիքին մի մեծ դժբախտութիւն է պատահում, մահանում է նրա կինը՝ թողնելով իր միակ աղջկան՝ տասնհինգամեայ Թագուհուն: Մօր մահից յետոյ նրա դէմքից անհետանում է խինդն ու ծիծաղը. յանկարծ կերպարանափոխւում է հագնելով սեւերը⁵³:

52-ամեայ գեղագէտ հայրը ջանք չի խնայում մեղմելու զգայուն դստեր հոգու մորմորը: «Հայրը՝ կորաքամակ ու տխուր՝ իր խիստ դիմագծերուն տակ մանկական գորով մը պահելով միշտ զակին համար, անբաժան էր Թագուհիէն՝ այն գանգրահեր սիրուն փոքրիկ աղջիկէն, զոր թեւն առած շրջագայութեան կ'ելէր: Յաճախ, գրեթէ ամէն իրիկուն կը հանդիպէինք անոնց. ու տեսակ մը պատկառանքով կը դիտէինք այդ ծերունին ու այդ մանուկը, ծնողական ու որդիական սիրոյ այդ մարմնաւորութիւնը»⁵⁴, յիշում է Տիգրան Արփիարեանը: «Թագուհի (մտերիմները փաղաքշաբար նրան Թագուհի էին անուանում) ինքն ալ գրագէտ մը եղած է⁵⁵, գրում է նրա մասին Երուանդ Օտեանը, եւ

արտագաղթը: Ճիշդ է 1870-ականների սկզբին գրում յօդուածներում, ինչպէս նաեւ «Բարեգործական ընկերութեան» ծրագրի մէջ. Մերենցն առաջարկում էր միջոցներ՝ այդ ահաւոր երեւոյթը կանխելու համար, սակայն 1876 թ. յօդուածներում նա հայերի միակ փրկութիւնը տեսնում էր արտագաղթի մէջ: Ըստ նրա, եթէ գաղթում են, ապա գոնէ օտար երկմի տակ միատրուած ապրեն (Տէ՛ս «Արեւելեան մամուլ» հանդէս, Մերենց, Թղթակցութիւն, 2. տարի, 1876, Յունուար, 2 միւլիս, էջ 23, 27, 30-33): Նրա այս նոր դատողութիւնները ընկալւում են որպէս հայութեան արտագաղթի պաշտպանութիւն: Մամուլում իր անհամաձայնութիւնն է յայտնում Մ. Մամուրեանը, բայց աղմուկը բարձրացնում է «Մշակ»-ը (Տէ՛ս «Մշակ» շաբաթաթերթ, Մէլ. (Րաֆֆի), Գժատուն, Հինգերորդ տարի, 22 Ապրիլի, 1876, թիւ 14, Թիֆլիս, էջ 1):

⁵¹ Ռ. Նանուսեան, Նշ. աշխ., էջ 7:

⁵² Տէ՛ս Գիտող (Թ. Զաւարեան), Տօթքոր Յովսէփ Շիշմանեան (Մերենց), «Արաքս» պատկերազարդ հանդէս, Գիրք Բ., 1888, Մայիս, Ա. Պետերբուրգ, էջ 117:

⁵³ Տէ՛ս Ն. Արդ. Ալոյեան, Թագուհի Շիշմանեան (Օր. Մենիկ), աշխ. Ալ. Ա. Մակարեանի, Երկեր, Երեւան, Նաիրի, 2015, էջ 203, (Գրախօսական), «Սիւն» պաշտօնաթերթ, 90-րդ տարի, Յուլիս-Օգոստոս-Սեպտեմբեր, Թիւ 7-8-9, 2018, Երուսաղէմ, էջ 287:

⁵⁴ Տ. Արփիարեան, Հալաբար (կովկասեան յիշատակ), «Մասիս» հանդէս, 41-րդ տարի, 14 Փետրուարի, 1892, Թիւ 3958, Կ. Պոլիս, էջ 49:

⁵⁵ Թագուհի Շիշմանեանի բռնիկները, անտիպ նամակները եւ յուշերը, ինչպէս նաեւ «Գարնան մի ասուպ» նորավէպը «Մենիկ» կեղծանունով պահւում են Մերենցի արխիւում, որոնք Պրոֆ. Ալ. Մակարեանը ամփոփել եւ

գուցէ անգիտակից աշխատակիցն իր հօր, նուրբ ճաշակ եւ արուեստագէտի երեւակայութիւն կերեւան իր յօդուածներուն եւ «Գարնան մի Ասուպ» անուն իր մէկ գեղեցիկ վիպակին մէջ»⁵⁶:

1875 թ.-ին Մերենցի դէմ մի նոր հալածանք է սկսուում: Նոյն թուականի ամռանը Թագուկը գտնուում էր բուժարաններից մէկում, եւ երբ հայրը այցելում է նրան, աղջիկը փակում է դուռը եւ «հօրը վիզը պլլում»⁵⁷: «Հայրը համբոյրներին յաջորդում են «հագար հարցմունք», թէ արդեօք «նոր էնթրիկներ կայի՞ն»⁵⁷: «էնթրիկներ», անշուշտ, կային. Բերայի հիւանդանոցի կաթոլիկ մայրապետները, տեղեկանալով Մերենցի հակակաթոլիկական պայքարի մասին, հրաժարուում են ենթարկուել նրան: Այդ հանգամանքը օգտագործելով՝ հիւանդանոցի տնօրէն Յ. Տատեանը պաշտօնից ազատում է նրան. «Իմ գործիս համար եղած բանսարկութիւնը ֆրանսայի մայրապետներու՝ այս սուրբ կոյսերու կողմանէ, որոնք ամէն ջանք գործ կը դնէին զիս նետելու համար հիւանդանոցէն, որուն ռոճիկը առանց շատ բարձր լինելու, ինձ համար շատ գոհացուցիչ էր եւ որ եթէ խաղաղութիւն վայելէլ թողնուած լինէր նախախնամութենէն, ես երջանիկ մարդ մը ինքզինքս կրնայի համարել: Բայց աստուած այլապէս էր սահմանած»⁵⁸:

Պաշտօնագրկուելուց յետոյ, 1875 թ. աշնանը Մերենցը նշանակուում է Օրթագիւղի Լուսաւորչեան վարժարանի տնօրէն եւ ազգային պատմութեան ու գրականութեան ուսուցիչ: Նոր պաշտօնը ստանձնելու առաջին իսկ օրերից նա նպատակ է դնում իրականացնել տարիների իր ցանկութիւնը՝ բարձր հիմքերի վրայ դնել կրթութեան ու դաստիարակութեան գործը, եւ կարճ ժամանակամիջոցում ձեռք է բերում շրջապատի սէրն ու յարգանքը:

Նոյն թուականին Օրթագիւղի Թարգմանչաց վարժարանը յայտնուում է նիւթական ծանր դրութեան մէջ: Այնտեղ սովորող աշակերտների մեծ մասը, որոնց թւում նաեւ Գրիգոր Զօհրապը տեղափոխուում են Լուսաւորչեան վարժարան: Վերջինս իր «Ուղեւորութիւն մը յիշատակներու մէջ» ակնարկաշարում խօսելով կաթոլիկ վարժարանների մասին՝ նկարագրում է, թէ ինչպէս այս վարժարաններում հայ պատանիները ենթարկուելով այլասերման՝ հեռու էին մնում ազգային կեանքից, կորցնում իրենց ազգային դիմագիծն ու ժողովրդի հետ ունեցած կապի գիտակցութիւնը: Իսկ Լուսաւորչեան վարժարանում, շնորհիւ Մերենցի եռանդուն մանկավարժական գործունէութեան, վարժարանի սաները կարճ ժամանակամիջոցում ձեռք են բերում մայրենի լեզուի ու գրականութեան խոր իմացութիւն՝ հանգիպելով վարժարանի տնօրէնի ջերմ համակրանքին, որի մասին էլ դրուատանքով է յիշում Զօհրապը. «Տնօրէնը միջահասակ մէկն էր. հաստաբուն եւ կայծակնահար ծառի մը կոճղին տպաւորութիւնը կը թողուր զինքը տեսնողին վրայ. արեւակէզ ու թխաթոյր դէմքին խստութեանը տակ անուշութիւնը կը պահուրտէր...»

Իր ալեւորած մագերը կ'երկարէին, կը ծփային ուսին վրայ բանաստեղծի մը, արուեստագէտի մը հողմածածան մագերուն պէս, ու ճերմակած մօրուքն կուրծքին վրայ փռուած, վեհութեան շուքը կ'աւելցնէր իր պատկառելի երեսին վրայ:

հրատարակել է մի գրքում՝ 2015 թ.-ին (Տէս Թագուհի Շիշմանեան (Օր. Մենիկ), աշխ. Ալ. Ա. Մակարեանի, Երկեր, Երեւան, Նաիրի, 2015):

⁵⁶ Ե. Օտեան, Յովսէփ Շիշմանեան (Մերենց), «Մասիս» հանդէս, 42-րդ տարի, 26 Յունիս, 1893, Թիւ 3997, Կ. Պօլիս, էջ 389:

⁵⁷ Տէս Թագուհի Շիշմանեան (Օր. Մենիկ), Նշ. աշխ., էջ 107:

⁵⁸ ԳԱԹ, Մերենցի ֆոնդ, 22/1, էջ 18:

Զայնը խորունկէն եկող արձագանգի մը պէս թաւ ու տրտում շեշտ մը ունէր:

Այս տնօրէնը՝ Տօթթոր Շիշմանեանն էր:

... Վերջէն թողուց գնաց զմեզ, ամենուս հոգւոյն մէջ դնելով իր մեծ հոգիէն մաս մը»⁵⁹:

Մինչեւ 1875 թուականի վերջը Ծերենցը մնում է այդ վարժարանի տնօրէնի պաշտօնում, ապա՝ 1876 թուականի Յունուարի 8-ին դատեր հետ դուրս է գալիս Կ. Պոլսից դէպի Զմիւռնիա, իջեւանում է Մամուրեանի տանը⁶⁰: Զերմ ընդունելութիւնից յետոյ, Յունուարի 12-ին նրանք մեկնում են Կիպրոս եւ գրեթէ մէկուկէս տարի մնում են Նիկոսիա քաղաքում⁶¹: Այստեղ Ծերենցը ստանձնում է Նիկոսիայի հիւանդանոցի տնօրէնի պաշտօնը, իսկ Թագուկն իր վրայ է վերցնում ոչ միայն հօր խնամքի պարտականութիւնը, այլեւ դառնում է նրա խոհերի ու մտորումների ժրաշան արձանագրողը: «Հայրս... երբեմն կը գրէ,- գրում է Թագուկը 1877 թ. Ապրիլի 3-ին, հօրեղբորորդուն՝ Զարեհին ուղղուած իր նամակում,- ես ալ նոյն միջոցին իր առջի օրուան գրածը կ'օրինակեմ: Ի՞նչ կը գրէ՝ պիտի ըսես, ահա խնդիրը. եւ ես գաղտնիք մը պիտի յայտնեմ քեզ. հայրս հեղինակութիւն մը սկսած է. Թորոս Լեւոնի անուամբ վէպ մը⁶². Յունուար 3-ին սկսաւ, կէսը անցած է. այս միայն քեզի համար է, լռենք»⁶³:

Հօրեղբորորդուն ուղղուած մէկ այլ նամակում (10/22 Յունիս, 1877. Կիպրոս) Թագուկը յայտնում է, որ Ծերենցը «Թորոս Լեւոնին» աւարտել է երեք ամսուայ ընթացքում՝ 1877-ի Ապրիլի վերջին: Վէպն առաջին անգամ հրատարակուել է նոյն թուականին Կ. Պոլսում⁶⁴, որից յետոյ անմիջապէս տարածուել եւ մեծ արձագանգ է գտել հայութեան երկու հատուածներում: Այդ են վկայում ժամանակակիցներն ու յետագայ ուսումնասիրողները: ««Թորոս Լեւոնին» տառացիօրէն կախարդեց հայ գրական եւ հասարակական միտքը,- գրում է Ս. Սարինեանը,- դա այն բացառիկ երկերից էր, որ արժանացաւ համազգային ճանաչման, զբաղեցրեց ընթերցողների ամենալայն շրջաններ»⁶⁵: «Լրատու մը,- գրում է Ա. Արփիարեանը,- Թիֆլիսի ռուսերէն թերթի մը մէջ կը ծանուցանէ, թէ արդէն Պոլիս այդ վէպէն 30,000 օրինակ լափած է... Ծերենց օրուան նորութիւնը կը հռչակուի Թիֆլիս»⁶⁶: «Ազգային դէմքեր» մատենաշարի հեղինակ Սիմէոն Երեմեանն էլ գրում է. «Ծերենցը իր «Թորոս Լեւոնի» վէպով թուրքահայ գրականութեան մէջ յեղափոխական զարթումի առաջին նշանը կուտար»⁶⁷:

⁵⁹ Գր. Զօհրապ. Ուղեւորութիւն մը յիշատակներու մէջ, «Մասիս» հանդէս, 42-րդ տարի, թիւ 3978, 13 Փետրուար, 1893, Կ. Պոլիս, էջ 93:

⁶⁰ Ծերենցի առաջին կենսագիր Թ. Զաֆարեանը գրել է, որ նա Կիպրոս է գնացել կառավարութեան հրամանով: Այս վարկածը երկար ժամանակ մնացել է իբրեւ նրա ամենաանհիմար փաստ, որն առաջին անգամ ժխտել է Ռ. Նանումեանը՝ 1961 թ. հրատարակած իր «Ծերենց» գրքով (Տե՛ս Ռ. Նանումեան, Ծերենց, Երեւան, 1961, էջ 37-39):

⁶¹ Տե՛ս Ռ. Նանումեան, Ծերենց կեանքը եւ գործը, Երեւան, 1986, էջ 75-76:

⁶² «Թորոս Լեւոնի» վէպի ստեղծագործական պատմութեան մասին առաւել մանրամասն տե՛ս Լ. (Ն. Արդ.) Ալոյեան «Թորոս Լեւոնի» վէպի ստեղծագործական պատմութիւնը եւ արձագանգները, «Հայագիտական հանդէս», թիւ 1 (55), Երեւան, 2022, էջ 110-120:

⁶³ Գ.ԱԹ., Ծերենցի ֆոնդ, 20/1; Տե՛ս նաեւ Թագուկի Շիշմանեան (Օր. Մեմիկ), Նշ. աշխ., էջ 10:

⁶⁴ «Թորոս Լեւոնի»-ն երկրորդ անգամ հրատարակուել է 1881 թ. Թիֆլիսում: Երրորդը՝ յետմահու՝ 1902 թ. Թիֆլիսում: 1911 թ. փոքրիկ առաջաբանով լոյս է տեսել Կ. Պոլսում, ապա՝ 1917 թ. Բոստոնում, 1933 թ.՝ Հալէպում, 1935 թ.՝ Պէյրոսում, 1939 թ.՝ Գահիրէում: 1957 թ. Երեւանում (Երկեր, էջ 5-206), 1985 թ.՝ Երեւանում, «Հայ դասականների գրադարան» մատենաշարով (էջ 27-222):

⁶⁵ Ս. Սարինեան, Հայկական ռոմանտիզմ, Երեւան, 1966, էջ 430:

⁶⁶ Ա. Արփիարեան, Երկեր, «Հայ դասականների գրադարան», Երեւան, 1987, էջ 400:

⁶⁷ Ս. Երեմեան, Ազգային դէմքեր. գրագէտ հայեր, գիրք 5, Վեներիկ, 1914, էջ 441:

Մինչ այդ արդեն սկսել էր 1877-1878 թուականների ռուս-թուրքական պատերազմը, ռուսական զորքերի ու ժողովրդական աշխարհագորի յաղթարշաւը: 1878 թ. Փետրուարի 19-ին (Մարտ 3) Սան-Ստեֆանոյում կնքուած խաղաղութեան պայմանագրի 16-րդ յօդուածի համաձայն՝ որոշակի ազատութիւններ էին նախատեսուած նաեւ արեւմտահայութեան համար: Սակայն նոյն՝ 1878 թ. Յունիսին, Անգլիայի պահանջով տեղի ունեցած Պեռլինի վեհաժողովը ի չիք դարձրեց այդ յոյսերը⁶⁸: Յունիսի 14-ին Մերենցը դատեր՝ Թագուկի հետ Կիպրոսից մեկնում է Զմիւռնիա, այնտեղից էլ Կ. Պոլիս: Մի քանի ամիս այստեղ մնալուց յետոյ, Հոկտեմբերի 30-ին հեռանում է նաեւ Կ. Պոլսից եւ բնակութիւն հաստատում Թիֆլիսում:

Թագուկի նամակներից երեւում է, որ Թիֆլիսի հիւանդանոցում թափուր տեղ չգտնելու պատճառով Մերենցը հայոց պատմութիւն, գրականութիւն եւ ֆրանսերէն է դասաւանդում Ներսիսեան դպրոցում:

1879 թ. գարնանը Թիֆլիսում կազմակերպւում է դասախօսութիւնների մի շարք, որի շրջանակներում Մերենցի դասախօսութիւնը տեղի է ունենում Ապրիլի 29-ին՝ Կիլիկիայի անցեալին ու ներկային նուիրուած թեմայով⁶⁹: Իր գրեթէ ողջ գիտակցական կեանքի ընթացքում Մերենցը ծաւալել է նաեւ հրապարակախօսական աշխոյժ գործունէութիւն: Դրա վկայութիւնը Յարութիւն Սուաճեանի «Մեղու», Մատթէոս Մամուրեանի «Արեւելեան մամուլ», ինչպէս նաեւ «Սիօն», «Փորձ», «Մեղու Հայաստանի» եւ այլ պարբերականներում լոյս տեսած նրա յօդուածներն ու թղթակցութիւններն են, որոնց մի մասը ամփոփուած են նրա «Հրատարակութեանց հաւաքմունք» (Տպ. Ռ. Յ. Քիւրքեան, Կ. Պոլիս, 1870, 164 էջ) ժողովածոյում⁷⁰:

Թագուկի գրառումներից պարզւում է նաեւ, որ հայրը Կիպրոսում սկսում է աշխատանքը յաջորդ վէպի վրայ եւ այն լոյս ընծայում Թիֆլիսում 1879-ին⁷¹՝ հետեւեալ ազդեցիկ ընծայականով. «Քեզ՝ որդեակ իմ սիրելի, ուրախութիւն իմ եւ մխիթարութիւն, որ երբեմն ի սուգ, ի լուծիւն եւ ի միայնութիւն մեր երկուսին կենաց տխրութեան, հօրդ հեղգ գրիչը ոգեւորեցիր գրելու զԹորոս, ա՛ռ, ընդունէ ի նուէր, որ զիս յորդորեցիր՝ այս Երկունք, ձայն սրտի հայրենի հառաչանաց Մերենցիս: 1879, Յունիս 1. Տփղիս»⁷²: Թագուհու՝ Մերենցի վրայ ունեցած խոր ներշնչանքի փաստն է արձանագրել նաեւ Արփ. Արփիարեանը՝ գրելով. «Կ'ըսեն թէ ամէն ընտիր հեղինակ զինքը ներշնչող մի հրեշտակ ունի. ...ո՛ր ներշնչող աւելի մաքուր եւ սուրբ է քան այն աղջիկ որ հօր մը ցրտանալ սառած սիրտը ջերմիկ կը պահէ, թուիլ կ'ընծայէ նորա երեւակայութեան, եւ կը պարզէ նորա առաջ մտաւոր ընդարձակ հորիզոններ: Մերենցի ներշնչարանը իւր

⁶⁸ Տե՛ս Յ. Մարգարեան, Պատմական յիշողութեան արդիական իմաստատուումը (առաջաբան), Մերենց, Երկեր, «Հայ դասականների գրադարան», Երեւան, 1985, էջ 7:

⁶⁹ Տե՛ս «Փորձ» հանդէս, Երրորդ տարի, 1879, նոյեմբեր, թիւ 11, Տփիսիս, էջ 1-30:

⁷⁰ Տե՛ս Յ. Մարգարեան, Պատմական յիշողութեան արդիական իմաստատուումը (առաջաբան), Մերենց, Երկեր, «Հայ դասականների գրադարան», Երեւան, 1985, էջ 7:

⁷¹ 1893 թ. «Երկունք»-ից մի քանի հատուած ուսերէն թարգմանութեամբ հրատարակուել է Մոսկուայում՝ «Армянские беллетристы» ժողովածոյի առաջին գրքում: 1910-ին վէպից առանձին գլուխներ հրատարակուել են Թիֆլիսում, Ղ. Աղայեանի, Յ. Թումանեանի եւ Վրթ. Փափագեանի կազմած «Հայ գրողներ» ժողովածոյի Բ. գրքում: 1914-ին՝ մի գլուխ եւ վէպի համառոտ բովանդակութիւնը ուսերէն թարգմանութեամբ տպագրուել է Պետերպուրկում՝ «Кавказский литературный альманах» ժողովածոյում: 1911-ին՝ երկրորդ անգամ առանձին գրքով Կ. Պոլսում, 1936-ին՝ Պէյրութում, 1940-ին «Լեզուական թեթեւ փոփոխութիւններով» Գահիրէում, 1941-ին՝ Երեւանում, 1945-ին՝ Պոսթընում, 1957-ին, 1968-ին, 1983-ին եւ 1985-ին՝ Երեւանում՝ երկերի ժողովածոյում:

⁷² Մերենց, Երկեր, «Հայ դասականների գրադարան», Երեւան, 1985, էջ 223: Տե՛ս Թագուհի Շիշմանեան (Օր. Մեհիկ), Նշ. աշխ., էջ 11: նաեւ Ռ. Նանուսեան, Մերենց կեանքը եւ գործը, Երեւան, 1986, էջ 90:

աղջիկը եղաւ, եւ Երկունքը անշինջ կը պահէ այդ օրերու հրեշտակը, որոյ պարտինք Թորոս Լեւոնին»⁷³։

1880 թուականին Վասպուրականում սկսում է ահաւոր սով եւ հիւանդութիւնների ալիք է բռնկւում։ Ծերենցը որպէս բժիշկ մասնակցում է «Սովելոց յանձնաժողովի»⁷⁴ նախաձեռնումներին եւ մեկնում է այնտեղ, լինում նաեւ Վանում, Ալաշկերտում, Բասենում։ Պերլինի վեհաժողովից յետոյ Սուլթան Համիդը արգելում է թուրքական հողի վրայ ազատասիրական որեւէ քաջ հայերի կողմից, արգելում է Թիֆլիսում հրատարակուող թերթերի մուտքը Թուրքիա, մի շարք արեւմտահայ խմբագիրներ ձերբակալւում են եւ աքսորւում։ Գաւառներում ուժեղանում են հայերի նկատմամբ հալածանքներն ու խժոժութիւնները։

1881 թուականի այդ դժուարին օրերին Ծերենցը հրատարակում է իր երրորդ վէպը՝ «Թէոդորոս Ռշտունին»⁷⁵։ Վէպում ներկայացնելով պատմական Հայաստանը VII դարում արաբական առաջին արշաւանքների շրջանում՝ Ծերենցը, կարծես, այդ օրինակով գուշակում էր հայութեան առջեւ կանգնած նոր աղէտը⁷⁶։

1882-1885 թուականներին Ծերենցը մեկնում է Կ. Պոլիս, ապա գնում Փարիզ, վերադառնում է Կ. Պոլիս եւ նորից՝ Թիֆլիս։ 1884 թ.-ին, կաթողիկոսական ընտրութիւնների ժամանակ գրում է «Կաթողիկոսութիւն եւ Խրիմեան» գրքոյկը՝ պաշտպանելով վերջինսի թեկնածութիւնը⁷⁷։

1885 թուականի Յունուարի վերջին, մեծ դժբախտութիւն է պատահում Ծերենցի ընտանիքում՝ 25 տարեկան հասակում վախճանւում է Թագուհի Շիշմանեանը⁷⁸։ Դուրեանական «երկնքի հիւանդութիւնը»՝ թոքախտը⁷⁹, բոյն էր դրել նաեւ այդ զգայուն ու նուրբ գրագիտուհու կրծքում։ Նրան չկարողացան փրկել ո՛չ լաւագոյն բժիշկները եւ ո՛չ էլ հոգատար ամուսինը՝ ազգային բարերար Ալեքսանտր Մելիք-Ազարեանը⁸⁰։

Յունուարի 28-ին, «բաւական մեծ բազմութիւն կանանց եւ տղամարդոց յարգել

⁷³ **Հրազդան** (Արփիար Արփիարեան), Օրում կեանք. Տիկին Թագուհի Մելիք-Ազարեանց, «Արեւիկ» օրագիր, Բ. տարի, 18 Փետրուար, 1885, թիւ 339, Կ. Պոլիս; Տե՛ս նաեւ **Թագուհի Շիշմանեան (Օր. Մենիկ)**, Նշ. աշխ., էջ 11։

⁷⁴ 1879 թուականի երաշտին յաջորդեց Վասպուրականի մեծ սովը, որը տեւեց շուրջ երկու տարի։ Սովի աղէտաբեր շարիֆները մեղմելու նպատակով, Պոլսում՝ Ներսէս Պատրիարքի (Վարժապետեան) նախաձեռնութեամբ, եւ նախագահութեամբ Սերովբէ Կիւլպէնկեանի՝ կազմուեց Սովելոց կենտրոնական յանձնաժողով։ Սովի վնասները, մանաւանդ հեռանկարը ահաւոր էր եւ պայքարը նրա դէմ կրեց համազգային բնոյթ (տե՛ս **Յ. Պարոնեան**, Երկերի ժողովածոյ տասը հատորով, հ. 3. «Պառոյտ մը Պոլսոյ թաղերու մէջ», «Միջագիւղ», ծանօթ. 3, Երեւան, 1964, էջ 405)։

⁷⁵ «Թէոդորոս Ռշտունի»-ն առաջին անգամ առանձին գրքով տպագրուել է 1881-ին՝ Թիֆլիսում, ապա 1911-ին՝ Կ. Պոլսում, 1936-ին՝ Պէյրութում, 1941-ին՝ Գահիրէում, 1957-ին՝ Երեւանում (Երկեր, էջ 441-637), 1983-ին՝ Երեւանում (Երկեր), 1985-ին՝ «Հայ դասականների գրադարան» մատենաշարով (էջ 443-637)։

⁷⁶ Տե՛ս **Ռ. Նանուսեան**, Ծերենց կեանք եւ գործը, Երեւան, 1986, էջ 100։

⁷⁷ Տե՛ս նոյն տեղում; նաեւ **Յ. Մարգարեան**, Պատմական յիշողութեան արդիական իմաստաւորումը (առաջաբան), **Ծերենց**, Երկեր, «Հայ դասականների գրադարան», Երեւան, 1985, էջ 8։

⁷⁸ Տե՛ս **Ռ. Նանուսեան**, Ծերենց կեանք եւ գործը, Երեւան, 1986, էջ 100։

⁷⁹ Ծերենցի առաջին կենսագիր՝ Թ. Զաֆարեանը, գրում է, որ Թագուհի Շիշմանեանը «տարածամ մահուամբ վախճանւում է երկունքի մէջ» (տե՛ս «Արաքս» հանդէս, Գիրք Բ, Մայիս, 1888, Ս. Պետերբուրգ, էջ 122)։ Սակայն երկրորդելով պրոֆ. Ալ. Մակարեանին՝ մեզ եւս արժանահաւատ է թուում ցաւալի կորստին անմիջական ակամատես «Մեղու Հայաստանի» լրագրի թղթակցի հաղորդած տեղեկութիւնը, թէ «մահը կարճէլ էր նորա կեանքը թոխախտով Սովստումում» (տե՛ս «Մեղու Հայաստանի» լրագիր, 28-րդ տարի, 31 Յունուարի, 1885, թիւ 8, Թիֆլիս)։

⁸⁰ Տե՛ս **Ե. Աբդ. Արդեան**, Թագուհի Շիշմանեան (Օր. Մենիկ), աշխ. Ալ. Ա. Մակարեանի, Երկեր, Երեւան, Նախորդ, 2015, էջ 203, (Գրախօսական), «Միոն» պաշտօնաթերթ, 90-րդ տարի, Յուլիս-Օգոստոս-Սեպտեմբեր, Թիւ 7-8-9, 2018, Երուսաղէմ, էջ 287։

էին հանգուցելոյ յիշատակը իրենց ներկայութեամբ» եւ «մի քանի կաթիլ արտասուք իւրաքանչիւրի աչքերից եղել էին վերջին հրաժարական ողջոյնը հանգուցելոյն»⁸¹։ Հայ գրական երկնակամարից ասուպի պէս անհետացած գրագիտունու կորուստը «ազգականներու եւ բարեկամաց անձուկ շրջանակի մը մէջ միայն վիշտ ազդելու հանգամանքը չունի. այդ մահը իրապէս ցաւ կը պատճառէ հայ մատենագրութեան, հետեւաբար ամէն Հայոց», - գրում է Ա. Արփիարեանը եւ յաւելում, որ «Տաղանդաւոր եւ ազնիւ» տիկնոջ մահը սգում էր ամողջ Թիֆլիսը. ««Ի՛նչ կին, ի՛նչ կին», - կ'ըսէր ամէն ոք»⁸²։

Ծերենցը Թագուկի կեանքի վերջին օրերին շարունակ նրա սնարի մօտ էր։ Նա «... ընդունեցաւ այդ խիստ հարուածը այն վերջին օրերուն յորում մարդկային յամենայն կարողութեանց անյոյս՝ միայնակ հիւանդապահի պաշտօն կը կատարէր ի սնարս իւր մէկ հատիկ զաւկին, մինչեւ այն վայրկեան յորում փակեց նորա երբեմն այնչափ լուսալիր եւ յետոյ այնչափ նուաղեալ աչքերն ի քուն յաւիտենից»⁸³։ Հօր եւ դստեր անսակարկ սիրոյ եւ կապուածութեան մասին տեղեակ նրանց ազգականներն ու ընտանիքի բարեկամները զարմանում էին «թէ ի՛նչպէս ողջ եւ առողջ մնաց ծերը»⁸⁴։

Երեք որբուկներ (Արփէն, Լուսիկ, Սոֆի-Թագունի)⁸⁵ թողած դստեր մահը կաթուածահար է անում ծերունագարդ հօրը⁸⁶, յետոյ մի փոքր ապաքինում է։ Այդ ընթացքում գրում է մի քանի յուշագրական պատառիկներ, ուր նկարագրում է իր ծանր հոգեկան ապրումները, ինչպէս նաեւ վշտաբեկ սրտով «միակ սփոփանք» դստեր յիշատակին է ձօնում «Մնաս բարեաւ» խորագրով ազդեցիկ մի բանաստեղծութիւն, որը հարկ ենք համարում մէջբերել ամբողջութեամբ։

⁸¹ «Մեղու Հայաստանի» լրագիր, 28-րդ տարի, 31 Յունուարի, 1885, թիւ 8, Թիֆլիս։

⁸² Հրազդան (Արփիար Արփիարեան), Օրում կեանքը. Տիկին Թագունի Մելիք-Ազարեանց, «Արեւիկ» օրագիր, Բ. տարի, 18 Փետրուար, 1885, թիւ 339, Կ. Պոլիս։

⁸³ Ծերենց, Առաջաբան Էռնեսթ Լըկովիէի «Բարոյախօսութիւն գկանանց» աշխատութեան, Լըկովիէ Էռնեսթ, Բարոյախօսութիւն գկանանց։ Թարգմանեց եօթնորդ տպագրութենէն Թագունի Շ. Մելիքազարեանց, Կ. Պոլիս, տպագր. Ն. Կ. Պետրեան, 1889, էջ ԺԲ-ԺԳ։

⁸⁴ Նոյն տեղում։

⁸⁵ Տիկնոջ մահից յետոյ Ալ. Մելիք-Ազարեանցն անուանափոխում է 1882-ին ծնուած իրենց երրորդ դստեր՝ Սոֆին դարձնելով Թագունի։ Ցաւօք, վերջինս եւս արժանանում է մօր հակատագրին՝ ապրելով ընդամենը 22 տարի (վախճանում է 1904-ին)։ Բացատրութիւնը՝ Ալ. Մակարեանի, տե՛ս Թագունի Շիշմանեան (Օր. Մենիկ), Նշ. աշխ., էջ 22։

⁸⁶ 1887 թուականին, Գր. Օտեանին ուղղուած 3/15 Յուլիս թուակիր յուզիչ նամակում Ծերենցը գրում է. «Ամսոյս 13-ին Վարդավառի երրորդ օրը վերջապէս ունեցայ կաթուածի հարուած մը եւ հիմա, երբ աչ ձեռքով քեզ կը գրեմ, ձախը իմ չէ. թէպէտ կէս մարդ, բայց փա՛ռք Աստուծոյ, այնպիսի ազնիւ անձանց կամ շրջապատեալ ուր որ զիս ամէն ամէն կերպիւ կը խնամեն եւ այս ռոգուրմէի վիճակիս ծանրութիւնը չեն ուզէր ինձ զգացնել տալ... ողջ լեւ. կը տեսնուիմք հո՛ն եւ հոս նաեւ երբ Աստուած շնորհէ. մնաս բարեաւ», (Տե՛ս Եր. Օտեան, Յովսէփ Շիշմանեան (Ծերենց), «Մասիս» հանդէս, 42-րդ տարի, 26 Յունիս, 1893, թիւ 3997, Կ. Պոլիս, էջ 390)։

«Ցաւօք, հասցէատէրն արդէն չէր կարող կարդալ այս նամակը, քանի որ այն Փարիզ հասաւ Գր. Օտեանի հոգեվարժի պահերին (1887-ի Օգոստոս)։ Իսկ երբ քիչ անց Ծերենցը այցելում է Օտեաններին՝ մխիթարական խօսքեր ասելու իր ընկերոջ մահուան առիթով, ինքն այնպիսի ծանր կացութեան մէջ էր գտնուում, որ հանգուցելի հարազատներն են ստիպուած լինում խիթարել նրան։ «Խեղճ Շիշմանեան, - պատմում է Գր. Օտեանի եղբորորդին եւ միաժամանակ որդեգիրը՝ երգիծաբան Եր. Օտեանը, - վերջին անգամ մեր տունն եկաւ Օտեանի մահուան առթիւ մխիթարական այցելութիւն մը տալու։ Կաթուածահար, անկարող, իր թելեւէն մտանք մինչեւ վեր բերելու համար. խօսք մը չկրցաւ ըսել, լոկի մնջիկ նստաւ եւ ապա սկսաւ արցունք թափել, «այն ծերունիի յատուկ դառն արցունքները որոնք իրենց ցամբած ակումբին խորէն ծանր ծանր կը հոսին»։ Եւ մենք ստիպուեցանք մխիթարել զինքը» (Տե՛ս Թագունի Շիշմանեան (Օր. Մենիկ), Նշ. աշխ., էջ 23, նաեւ Եր. Օտեան, Յովսէփ Շիշմանեան (Ծերենց), «Մասիս» հանդէս, 42-րդ տարի, 26 Յունիս, 1893, թիւ 3997, Կ. Պոլիս, էջ 390)։

Մընաս բարեալ, որդեակ սիրուն,
 քո հորդ միակ սփռվածն է:
 Հակատագիրն այնպէս վնոց
 զի նորա լաստ յարածուի
 Յաշխարհիս ծով ի տղայ տիոց
 միայնութեամբ տատանի:

Յարդ շատ եղել օտար աստեղց
 եւ ի ներքոյ եւ յափունս
 Նորա նաւուն հետեալ ի կողս՝
 տարութեալ շրջեցար,
 Լըքեալ երբեմն հեշտալի դէմս,
 եւ զընկերաց քաղցր բարբառ:

Զերկար ուղին հատեալ երթայ
 նաւահանգիստն անծանօթ:
 Եւ ո՛ր գիտէ՝ ո՛ր մըրըրկաց
 մընան նմա սպառնալիք,
 Յորոց ըզբեզ զերծ պահպանել
 եղեն սըրտին իւր մաղթանք:

Իսկ մինչ յայժմուս գողտր զաւակաց
 կայտուն ըզբեռ թոխիք ոտից,
 Եւ քաղցրաձայն մըրմունջ՝ մայրի՛կ,
 մայրի՛կ գոչեն անդադար,
 Թող ըզպապիկն զի երթիցէ, յոր վայ իցէ
 Նախախնամին հրաման⁸⁷:

1923 թ. Մարտի 2-ին, իր մահից 21 օր առաջ Մոսկուայում քաղցկեղից տառապող ամենայն հայոց բանաստեղծ Յովհաննէս Թումանեանը Թիֆլիսեան հեռաւոր տարիներէ ից յիշել է. «Մի գեղեցիկ զոյգ աչքիցս չի հեռանում, շարունակ առաջս է. Մերենցն ու իր աղջիկը... Ի՛նչ լաւ զոյգ էին, միակ զոյգը, աղաւնու նման միշտ իրար հետ սիրով, միշտ անբաժան իրարից... Ինչքա՛ն բանաստեղծութիւն կար, ինչքա՛ն էր գեղեցիկ...»

Աղջիկը շատ լաւ դէմք էր, կրթուած, զարգացած, ինտելիգենտ, կուլտուրական մարդ: Ինչքա՛ն ուսմանտիկա կար նրանց մտերմութեան մէջ, ինչքա՛ն գեղեցկութիւն... Ամէն օր, ժամը 4-ին, թեւանցով հայր ու աղջիկ միշտ դուրս էին գալիս զբօսնելու Դվարցովեա փողոցը. միշտ տեսնում էի երկուսին միասին... Դա՛... Մերենցը շա՛տ լաւ մարդ էր. ճիշդ է, մեծ դէմք չէ, բայց լաւն է:

Գրականութեան մէջ էդ տեսակ զոյգեր քիչ կան: Գեղեցիկ է եւ Անդերսենը՝ իր թոռան հետ»⁸⁸:

1888 թուականի Փետրուարի 17-ին «Թիֆլիսում (իր փեսայի՝ Ալեքսանտր Մելիք-Ազարեանցի տանը – Ն.Ա.Ա.) կնքեց իւր մահկանացուն յոգնավաստակ հայ մատենագիր եւ հայրենագէտ բժշկապետ Յովսէփ Շիշմանեան Կ. Պօլսեցի»-ն, մեծ հռչակ ստացած ոսկէդէնիկ, հոգեպարար «Թորոս Լեւոնի», «Երկունք իմներոց դարու», «Թեղորոս Ռշտունի» մատենաների հեղինակը⁸⁹: Հոգեհանգիստը կատարուեց Փետրուարի 20-ին, Շաբաթ երեկոյեան⁹⁰, իսկ յաջորդ օրը՝ առաւօտեան ժամը 10-ին հանգուցեալի յիշատակը յարգողների մի մեծ բազմութիւն հաւաքուել էր Մելիք-Ազարեանցի՝ Հին-Ինստիտուտեան փողոցի № 19 տանը: «Տան կարգ»-ից յետոյ, Թիֆլիսի հայ գրականութեան եւ մամուլի ներկայացուցիչները հանգուցեալի դագաղն ուսերին դրած, տեղափոխում են Մուղնու Ս. Գէորգ եկեղեցի: Յուդարկաւորութեանը մասնակցում էին հոգեւորականներ, հասարակական, մշակութային գործիչներ, գրողներ, խմբագիրներ եւ տար-

⁸⁷ Գ.ԱԹ, Ծերենցի ֆոնդ, 20/1; տե՛ս նաեւ Թագուհի Շիշմանեան (Օր. Մենիկ), Նշ. աշխ., էջ 21-22:

⁸⁸ Ն. Թումանեան, Յուշեր եւ զրոյցներ, Երրորդ լրացում, բարեփոխում հրատարակութիւն, Երեւան, 1987, էջ 302-303; նաեւ Թագուհի Շիշմանեան (Օր. Մենիկ), Նշ. աշխ., էջ 3:

⁸⁹ Տե՛ս «Աղբիւր», Միամսեայ պատկերազարդ հրատարակութիւն երեխաների եւ դաստիարակների համար, Վեցերեղ տարի, Մարտ, 1888, թիւ 3, Թիֆլիզ, էջ 33:

⁹⁰ «Արձագանք» շաբաթաթերթ, Եօթերորդ տարի, 21 Փետրուարի, 1888, թիւ 6, Թիֆլիզ, էջ 65:

բեր ընկերությունների ներկայացուցիչներ, որոնք վշտացած սրտով եկել էին իրենց վերջին հրաժեշտը տալու «պատկառելի»⁹¹ վիպասանին, որն իր ամբողջ կեանքը նուիրաբերել էր ժողովրդին, հայրենասիրության ու ազատության վսեմ գաղափարներով բոցավառել հազարաւոր սրտեր:

Պատարագից յետոյ, հանգուցեալի մարմինը եկեղեցուց դուրս բերեցին Ներսիսեան դպրոցի աշակերտները, ուր հանգուցեալը ուսուցչութիւն է արել, ապա եկեղեցու գաւթում բազմաթիւ մտաւորականներ իրենց դամբանականներով վեր հանեցին Ծերենցի հայ գրականութեանը մատուցած մեծ ծառայութիւնը. «Ծերենցը ունեցել է անկեղծ հոգի, զարմանալի եռանդ, եւ որ, ամենագլխաւորն է, սիրող սիրտ թէ՛ դէպի իւր ընկճեալ հայրենիքը եւ թէ՛ դէպի իւր հարազատները: Իբրեւ հասարակական գործիչ նրա սիրտը եւ հոգին նուիրուած են եղել հայրենիքի բարօրութեան, իբրեւ անհատ ծնող, նորա սիրտը պատկանել է իւր միակ դստեր, որի մահից յետոյ նա զրկուել է իւր կեանքի ամենաջերմ տարրից: Եւ ահա, նա որ այստեղ չէր կարողանում մի օր առանց հօրը մնալ, այնտեղ եւս չկարողացաւ երկար մնալ առանց նորան»⁹², - ասել է Աւետիք Նզեկեանն իր ճառում:

Նզեկեանի ճառից յետոյ, Ծերենցի դագաղը տեղափոխուել է Խոջիվանքի գերեզմանատուն եւ ամփոփուել սիրասուն դստեր գերեզմանի կողքին⁹³:

Վիպասանի մահուան առիթով տարբեր երկրներից ստացուել են բազմաթիւ ցաւակցական հեռագիրներ թէ՛ անհատների եւ թէ՛ գրական, հասարակական կազմակերպությունների, թերթերի խմբագրությունների կողմից: Ամենուր տեղի են ունեցել յիշատակի երեկոներ, հոգեհանգիստներ. «Պետերբուրգից մեզ գրում են,- յայտնում է «Մշակ»-ը,- Փետրուարի 28-ին տեղի հայոց եկեղեցում հայ ուսանողների խընդիրքով կատարուեցաւ հանգուցեալ Ծերենցի հոգեհանգիստը, որին ներկայ էին բաւական թուով ժողովրդականներ»⁹⁴:

Մամուլի էջերում տպագրուել են Ծերենցի վաստակն ու նրա անձը մեծարող բազմաթիւ յօդուածներ: «Արձագանք»-ում տպագրուած մի յօդուածում կարդում ենք. «Ծերենցը Կ. Պոլսի հայերի այն ընտիր ներկայացուցիչն էր, որ այնքան նպաստեց երկու հայկական կեդրոնների՝ Թիֆլիսի եւ Պոլսոյ մտածող դասերի համերաշխ գործունէութեան: Նա էր, որ, խորը համոզուած լինելով, թէ մեր ազգութեան գոյութիւնը կա-

Ծերենցի գերեզմանը կամ նրա նոր՝ խորհրդանշական գերեզմանաւարը

⁹¹ Բնորոշումը Պ. Աղամեանի (Տե՛ս Գ-ԱԹ, Ծերենցի ֆոնդ, 51, Պ. Աղամեան, «Առ պատկառելի Ծերենց. իւր վաղամեռիկ եւ բարեյիշատակ դստեր. Տիկին Թագունի Մելիֆ-Ազարեանցի մահուան առթիւ», ինքնագիր: նաեւ Թագունի Շիշմանեան (Օր. Մենիկ), Նշ. աշխ., էջ 20-22):

⁹² «Արձագանք» շաբաթաթերթ, Եօթերորդ տարի, 28 Փետրուարի, 1888, թիւ 7, Թիֆլիզ, էջ 80:

⁹³ 1930-ականներին աւերուած Խոջիվանքի գերեզմանատնից պահպանուած Հայ գրողների եւ մշակութային գործիչների պանթեոնում այսօր Ծերենցի գերեզմանը կամ նրա նոր՝ խորհրդանշական գերեզմանաւարը մնացել է մենակ. Թագունի Շիշմանեանի շիրիմի տեղն անյայտ է (տե՛ս Թագունի Շիշմանեան (Օր. Մենիկ), Նշ. աշխ., էջ 22):

⁹⁴ «Մշակ» շաբաթաթերթ, 16-րդ տարի, 12 Մարտի, 1888, թիւ 30, Թիֆլիս, էջ 2:

պուած է մեր կրօնի հետ քաջութիւն ունեցաւ դառնալու դէպի Հայաստանեայց եկեղեցին, որ գրկաբաց ընդունեց նորան»^{95,96}։

Յ. Պարոնեանը, որ չէր կիսում Ծերենցի ռոմանտիկական արուեստի սկզբունքները, նշելով, որ նա «Իբրեւ պատմագէտ մեծ համբաւ կը վայելէ եւ որուն իրաւամբ արժանի է», եզրակացնում է. «Թէ՛ հրապարակի, թէ՛ լսարաններու եւ թէ՛ վէպերու մէջ Շիշամեան էֆէնտին աշխատած է եւ կ'աշխատի երիտասարդներու սրտին մէջ հայրենասիրութիւն արծարծել. ուստի իւր խօսքերն միշտ սիրով մտիկ ըլլալու արժանի են»⁹⁷։

Յ. Թումանեանը, որ Ներսիսեան դպրոցում սովորելու տարիներին լսել էր Ծերենցի հայոց պատմութեան դասերը, ընթերցել ու ոգեշնչուել էր նրա պատմավէպերով, նրա մահուան 25-ամեակի առթիւ՝ 1913 թ. Մայիսի 26-ին արտասանած իր խօսքում վերյիշելով իր ուսուցչի մարդկային բարձր արժանիքները՝ շեշտում է. «Չգիտէք նրա ազատասէր ոգու վրայ հիանաք, նրա վառ հայրենասիրութեան ու ժողովրդասիրութեան վրայ զարմանաք, նրա հոգու ազնուութեան մաքրութեան վրայ ուրախանաք, թէ սրտի քնքշութեան ու ճաշակի նրբութեան վրայ»⁹⁸։

Յոբելեանական այս յօդուածը բնաւ յաւակնութիւն չունի բարձրացնել Ծերենցին, որովհետեւ նրա տաղանդի, ժողովրդասիրութեան, մաքրութեան, լաւ գրողի եւ ազնիւ մարդու վսեմ առաքինութիւնների մասին մեզանից առաջ արդէն իսկ դրուատուել է։ Այն յարգանքի ձօն է՝ վիպասանի անթառամ յիշատակը վերստին խնկելու, նրան յիշելով՝ նրանով բարձրանալու։ Հետեւաբար՝ թող օրհնեալ լինի մեծ հայրենասէր, պատմավիպասանի յիշատակը։

ՆԵՐՍԵՎ ԱՐԵՂԱՅ ԱՆՈՅԵԱՆ

⁹⁵ 1878 թ.-ին «Մշակ»-ը գրում է. «Տօբոր Շիշամեան էֆէնտին, որոյ համար տրամաբան եւ ազգասէր անձն մի է կ'ըստի, եւ մեր քաղաքացաց ծանօթ է. անցեալ շաբթու մէջ Սրբազան Պատրիարք Հօր (Ներսէս Բ. Վարժապետեան Իսթանպուլցի (1874-1884)) ներկայանալով իւր Հայաստանեայց մայրենի եկեղեցոյ գիրկը վեռադառնալու փափաքն յայտնելու եւ պատուով ընդունուելու է» (տե՛ս «Մշակ» շաբաթաթերթ, Յօթերեդ տարի, 23 Նոյեմբեր, 1878, թիւ 202, Թիֆլիս, էջ 3)։

⁹⁶ «Արձագանք» շաբաթաթերթ, Յօթերեդ տարի, 21 Փետրուարի, 1888, թիւ 6, Թիֆլիզ, էջ 66։

⁹⁷ Յ. Պարոնեան, Երկեր, «Հայ դասկանների գրադարան», «Ազգային ջոջեր», Երևան, 1979, էջ 63։

⁹⁸ Ն. Թումանեան, Թումանեանը քննադատ, յերևան, 1939, էջ 259։

ՍՈՒՐԲ ԳՐԱԿԱՆ**ՏԵԼԻՉԵԱՆ ԽՆԴԻՐԸ****ԺԱ. - ԺԲ.****Ս. ԳԻՐԲ ԵՒ ԲԱԲԵԼՈՆ**

Բաբելացիք հրեշտակներուն կը վերագրէին նաեւ արծուի սրատեսութիւն եւ արագութիւն: Իսկ այն հրեշտակները, որոնք աստուածներու բնակարանին անցքերը կը պահէին, օժտուած էին ցուլի զօրութեամբ եւ առիծի պատկառելի վեհութեամբ: Այն բոլոր քանդակները, որոնք թեւաւոր ցուլեր կը ներկայացնեն մարդկային գլուխով՝ քերովքէներու պատկերներ են իսկապէս: Անոնց քանդակազարդերը մինչեւ այժմ գրտնուած են սովորաբար դռներու եւ անցքերուն վրայ ասորա-բաբելական հնութեանց մէջ: Եզեկիէլի տեսլեան մէջ յիշուած քերովքէները շատ նման են այս ցլակերպ հրեշտակներուն: Ասուրնազիրբալի ապարանքէն նոյն իսկ մարդկային կերպարանք կրող հրեշտակներու քարաքանդակներ ելած են: Այս բարի ոգիներէն զատ բաբելոնեան աւանդութիւնը կը խօսի նաեւ շար ոգիներու մասին:

Մենք արդէն տեսանք, որ նախնական բաբելական աւանդութեան մէջ Դիամադ՝ աստուածներու թշնամին էր: Արդ նոյն բաբելացիներու տեսութեան համաձայն սատանաներն եւս մարդոց թշնամիներն են: Հին Կտակարանի մէջ Եսայի ջնջած է այս երկուութիւնը «լոյսը հաստատողը եւ խաւարը ստեղծողը խաղաղութիւն ընողը եւ չարիքը ստեղծողը, աս ամէն բաները ընողը ես եմ, Տէրը» (Եսայի. ԽԵ. 7. հմմ. Ամովս. Գ. 7):

Վիքթօր Բլաւ իր Խորսապատի մէջ ըրած պեղումներու միջոցին հանդիպեցաւ Սարկոնի ապարանքին, որուն մէջ շարք մը կաւեղէն եւ երկաթէ անօթներ գտաւ: Մանաւանդ երկաթէ շղթաները, գամերը, բահերն ու կացինները այնքան ամուր շինուած եւ այնքան լաւ պահպանուած էին, որ անոնց պատրաստուելէն 2500 տարի ետքը կարելի էր զանոնք անմիջապէս գործածել: Ասորա-բաբելական արուեստին այս պատկառելի արտադրութիւնը իր տոկունութեան տեսակէտէն մեր զարմանքը կը շարժէ: Նոյն ազդեցութիւնն ըրած է սակայն ան քաղաքակրթական տեսակէտէն ալ: Այժմ մենք 12 կենդանակերպեր կ'որոշենք եւ զանոնք կ'անուանենք Խոյ, Յու, Երկուտեակ Եւայլն. ո՛րակից առած ենք այս բաժանումը: Շրջանը 360 աստիճաններու կը բաժնենք, ժամը 60 րոպէ ունի կ'ըսենք եւ րոպէն 60 երկվայրկեան. որո՞նք են այս պայմանադրական գիւտերն ընողները: Հարկաւ Սումերա-բաբելոնեան քաղաքակրթութիւնը, որուն մերինին վրայ ունեցած ազդեցութեան մասին խիստ հետաքրքրական բանախօսութիւն մը հրատարակած է Փրօֆ. Հիւկօ Վիմֆլէ:

Հնդեւրոպական լեզուներու մէջ աստուած նշանակող բառերուն ստուգաբանութիւնը շատ որոշ եւ պարզ չէ ընդհանրապէս, մինչդեռ համապատասխան սեմական բառը կը յայտնէ աստուածութեան վեհութիւնն ու խստութիւնը եւ արդէն միմիայն ստուգաբանութիւնը կը հերքէ այն տեսութիւնը՝ թէ Եահվէի պաշտամունքը Ֆէթիշիզմի եւ Անիմիզմի զարգացումն է: Սեմական ծագում ունեցող այս բառը էլ բառն է, որ կը նշանակէ նպատակ, այսինքն այն կէտը, որուն երկինք նայողներուն աչքերը կ'ուղղուին,

գերագույն երկնային բարձրութեան տիրապետը: «Ամէնքին հայեացքները ուղղուած են Անոր գործերուն վրայ», (Գ. Յոբ. 12.): Բոլոր երկրաւոր արարածները կը բաղձան Անոր: Այս գերագույն էութիւնը սեմական ժողովուրդները էլ կ'անուանեն: Քրիստոսէ 2500 տարի առաջ Բաբելոնի մէջ մենք կը հանդիպինք շարք մը անուններու, որոնք «Աստուածատուր», «Աստուած ինծի հետ», «Աստուածային» եւայլն նշանակութիւնն ունին:

Բրիտանական Թանգարանին մէջ կան երեք սեպագիր տախտակներ, որոնք մեծ օրէնսգիր՝ Համմուրայի եւ անոր հօր՝ Սին-Մուպլիդի ժամանակէն մնացած են մեզ: Այս երեք սեպագիր տախտակներու կարեւորութիւնը կը շեշտուի մա'նաւանդ անով, որ անոնք Եանվէ եւ էլ բառերը կը պարունակեն:

Այսպէս 1)-ը եա-ա-վէ իլու, 2)-ը եա-վէ իլու, 3)-ը եա ու-ում իլու: Եանվէ՝ Աստուած է կը նշանակեն առաջին երկու նախադասութիւններն ալ, գրեթէ նոյն իմաստն ունին նաեւ երրորդ նախադասութիւնը: Շարք մը գիտնականներ այս արձանագրութիւններուն տարբեր նշանակութիւն կ'ընծայեն, բայց հաւանաբար մեր Եանվէ բառն է, որ գործածուած է այս սեպագրերուն մէջ: Ուրեմն մշտականը, եղողը (այս կը նշանակէ եանվէ բառը) յաւիտեանականապէս աստեղագարդ երկինքէն գերիվեր բնակող Եանվէի անունը նախնականաբար հիւսիսային սեմական ծագումն ունի: Բաբելոն գաղթող ժողովուրդներու կրօնը շուտով ձուլուեցաւ տեղական բազմաստուածութեան հետ: Նման պատմական երեւոյթ մը տեղի ունեցաւ գրեթէ 2000 տարի ետքը կամ Քրիստոսէ 5-6 դար առաջ, երբ Բաբելոն փոխադրուած Յուդայի բնակիչներուն սերունդին մէջ մենք կը հանդիպինք ըստ քէմէնեան արձանագրութեանց հետեւեալ ձեւերու Մալաի-Եալա = Եանվէ իմ տէրս է, բայց նոյնպէս Ներկալ-էթիր, Թապատ իլ իշթեր (Իշթար ուրախ է): Ներկալ, Իշթար եւայլն եբրայական աստուածութիւններ չէին, բայց անոնց անունները կը տեսնենք եբրայեցիներու յատուկ անուններու շարքին մէջ: Ամէն պարագայի մէջ այս երեւոյթը չկրնար ապացուցել, որ այդ աստուածութիւններն ալ եբրայեցիներուն մէջ պաշտամունքի առարկայ եղան: Իրաւ է որ Բաբելոնի աստուածներն ալ կենդանի, ամէնագէտ էութիւններ են, եւ կը լսեն մարդկանց աղօթքն ու պաղատանքը:

Աստուածներուն տաճարն ու արձաններն եւս վեհ եւ բարձրացնող տպաւորութիւն մը կը թողուն: Այսպէս օրինակ Սիբբարի մէջ արեւ աստուծոյ տաճարը: Եզեկիէլ (Ա. գլուխ) կը նկարագրէ իր տեսլեան մէջ թէ ինք ի՞նչպէս Աստուած տեսած է, չորս երեսով եւ քառաթեւ կենդանիներ լծուած էին անոր կառքին, որոնք զուարակի ոտքեր ունէին: Անոնք մարդու, առիւծի, ցուլի եւ արծիւի երեսներ ունէին: Անոնց չորսին մէջ տեղը դրուած էր բիրեղեայ գահ մը, ասոր վրայ բազմած էր Աստուած մարդու կերպարանքով, հիասքանչ լոյսով շրջապատուած: Բաբելոնի մէջ գտնուած կղմինտր մըն ալ կը ցուցնէ նաւ մը, որուն առջեւի եւ ետեւի ծայրերուն մարդակերպեր կը կազմեն: Նաւուն վրայ քանդակուած են ձուլակերպ եւ առիւծակերպ կենդանիներ, Քերոմբէներ, որոնց վրայ կը հանգչի աստուածութեան աթոռը, որ անոր վրայ բազմած է: Անիկա երկար զգեստներ ունի եւ գլուխին վրայ պսակ եւ ձեռքին գայիսոն եւ օղակ մը կը կրէ: Անոր ետեւը կանգնած է մարդակերպ էակ մը, որ հրամաններու կը սպասէ (Հմմտ. Եզեկիէլ, Թ, 3. Ժ. 2):

Բաբելացիներ երբեք չկրցան բացարձակ միաստուածութեան հասնիլ: Չնայած որ եղան շրջաններ, ուր անոնք կ'ուսուցանէին թէ Ներկալ եւ Նեպօ, լուսնի եւ արեւի աստուածները, փոթորկի աստուած Ռամման եւ բոլոր միւս աստուածութիւնները Մաւ-տոմ կը ներկայացնէին, բայց այնուամենայնիւ 3000 տարի շարունակ բազմաստուա-

ծուծիները մնաց Բաբելոնի պետական կրօնը, շնորհիվ գերընտիր կերպով կազմակերպւած քրմապետութեան: Իսրայէլացիք ալ յաճախ մոլորեցան եւ յարեցան զիրենք շրջապատող Քանանացիներու կրօնին Բաճաղ մը եւ Ասթարտէ մը պաշտելու համար: Այո՛, անոնք նոյն իսկ մարդկային զոհեր բերին այս աստուածութեանց. բայց ընդհանուր առմամբ անոնք պահեցին եւ պաշտպանեցին իրենց ազգային կրօնը, Յահվէի պաշտամունքը, յաճախ միմիայն իրենց սեփականացնելով զայն, մինչեւ որ Քրիստոս մաքուր միաստուածութեան գաղափարն ու վարդապետութիւնը յայտնեց եւ Նոր-Կրտակարանի զարգացման հիմը դրաւ:

Մասն Բ՝.

Ով որ Ծննդոց Գիրքի Ժ. գլուխին մէջ ազգերու ծննդաբանութիւնը ուշի ուշով կարդայ, ան կը տեսնէ որ հոն հեղինակին համար ծայրագոյն արեւելեան երկիրը Պարսկաստանն է. ան կը տեսնէ նաեւ որ բոլոր հին ժողովուրդները հոն չեն յիշուած: Այնուամենայնիւ մեծ պատմական կարեւորութիւն ունի այդ գլուխը, մասնաւորապէս անոր համար, որովհետեւ հոն առաջին անգամ փորձ կ'ըլլայ երկրի ծանօթ բոլոր ժողովուրդներուն դասակարգութիւնը շինել: Հին Կտակարանի հեղինակները նորագոյն հնդեւրոպական կամ Յաբէթեան ժողովուրդներու մասին, որպիսիք են զոր օրինակ, արգի եւրոպական ժողովուրդները, որեւէ տեղեկութիւն չեն հաղորդեր: Անոնք ամենէն աւելի կը խօսին Մետացիներու եւ հիւսիսային սեմական ժողովուրդներու մասին: Մետացիները առաջին անգամ պատմութեան մէջ յայտնի կ'ըլլան Սարկո-նի օրով (722-705): Ծննդ. Ժ. գլուխին մէջ չեն յիշուիր նաեւ Եղամացիներն, որոնց տիրապետութիւնը Քրիստոսէ 3000 տարի առաջ մինչեւ Քանանացւոց դաշտերը կը տարածուէին եւ որոնց զօրութիւնը նոյն իսկ Ասորական բանակներուն յառաջխաղացութեան սահմաններ դրին: Ինչպէս յոյն մատենագիրները, նոյնպէս ալ Հին Կտակարանի հեղինակները չեն յիշեր բնաւ Սումերացիները, չնայելով որ նոյն իսկ Աբրահամի հայրենի քաղաքը Ուր Քաղդէոյ (եբր. Ուր քաշտիմ) մէջ կը գտնուի եւ սումերական բառ մ'է: Ուրի սումերա-բաբելական ձեւն է Ուրու, Ուրում, որ կը նշանակէ, քաղաք, պաշտպանութեան վայր: Նոյն իսկ եբրայեցերէն տաճար նշանակող հեփալ բառը փոխառութիւն մ'է բաբելական էկալլու, սումերական էկալ բառէն:

Մարդկային նախնական քաղաքակրթութեան համար Սումերացիները անգնահատելի մեծ ծառայութիւններ մատուցած են: Վարք ու բարքի, ճաշակի, գեղարուեստից եւ գիտութեանց տեսակէտէն, սումերացիք թէ՛ բաբելացւոց եւ թէ՛ հնագոյն քանանացւոց մայրն ու ուսուցիչն են եղած: Անոնց Քրիստոսէ 3000-4000 տարի առաջ արտադրած գործերը այսօր ալ մեր զարմանքն ու հիացումը կը շարժեն:

ԺԲ.

Սումերական ճարտարարուեստին եւ գեղարուեստին այն բեկորները, որոնք պեղումներու ատեն մեր ձեռքն ինկած են, կը ցուցնեն թէ ո՞րպիսի կատարելութեան հասած էր գեղարուեստն ու ճարտարուեստը Քրիստոսէ 4000 տարի առաջ անոնց քով: Դիտեցէ՛ք եւ զննեցէ՛ք Լուվրի մէջ գտնուող էնդէմէ-նա քրմապետին կուծը (vase), որ բազմապիսի նրբագիծ պատկերներով զարդարուած է, կամ նայեցէ՛ք ցուերու եղջիւրազարդ ողորկ գլուխներուն, որոնք Պերլինի Կայս. Թանգարաններուն մէջ կը գտնուին, ո՞րքան բնականութիւն ունին անոնք: Այնպէս կը թուի՝ թէ անոնք կը շնչեն:

¹ Տելիշի երկրորդ բանախօսութիւնը մեծ մասամբ վիճարկական ըլլալուն՝ ես կ'անցնիմ Գ.-ին:

Անցնինք արձանագործութեան ուրիշ հրաշակերտի մը, ճարտարապետի արձանին, որ իր ծունկերուն վրայ փռած է իր կառուցանելիք շէնքի յատակագիծը: Մերկ ոտքերն իրարու քով դրած, ձեռքերն կուրծքին վրայ ծալած ակնոցի մը վրայ նստելով: Մտածեցէք, մենէ 60 դարեր առաջ այս արձանը շինող մեծ քանդակագործը, նոյն իսկ ոտքի եւ ձեռքի եղունգներուն նրբութեանց տարբերութիւնները կրցած է արտայայտել: Սուամերացիք իրենց այս ծաղկեալ քաղաքակրթութեամբ ո՛չ միայն բաբելացւոց օրով ապրեցան, այլ եւ մինչեւ այժմ մենք անոնց գիւտերէն շատերը կը գործածենք:

Իսրայէլացիները, Նապոբոլասարի հիմնած քաղղէական հարստութեան սակաւաթիւ իշխաններէն՝ կը ճանչնան միայն Նաբուգոդոնոսորն ու Բաղդասարը: Առաջինը, չնայելով որ զանոնք Բաբելոն տարաւ, իսրայէլացիներուն պատկառանք կ'ազդէ իր մեծութեամբ. իսկ Բաղդասարը անոնք սխալմամբ Նապոլոնաիտի տեղ կը դնեն: Բեւեռագիր արձանագրութիւնները անկասկածելի մանրամասնութեամբ կը պատմեն, որ նոր կամ յետին բաբելական պետութեան վերջին իշխանը Նապոլոնաիտն էր եւ ո՛չ Բաղդասար: Բաղդասար Նապոլոնաիտի որդին էր եւ Կիւրոսի դէմ ելլող բաբելական բանակին հրամանատարը:

Այսու ամենայնիւ մենք երախտապարտ ենք Քրիստոսէ երկու դար առաջ գրուած Դանիէլի Գիրքին հեղինակին, որ նախադասութեամբ մը միայն բնորոշած է Նապոլոնաիտ-Բաղդասարի ժամանակը: Այս նախադասութիւնն է Մենէ, Դեֆէլ Ու-Ֆարսին: Մեր հայերէն թարգմանութեան մէջ այս բառերը կը գրուին «Մանէ, Թեկեղ ու Փարսին»: Բողոքականաց Աստուածաշունչի թարգմանութեան Կ. Պոլսոյ 1893-ի տպագրութեան մէջ՝ այս բառերը թարգմանած են «Համրուած, կշռուած ու բաժնուած»: Ասիկա բոլորովին սխալ թարգմանութիւն մ'է: Այս բառերուն իմաստը բացատրած են շարք մը հռչակաւոր լեզուագէտ գիտնականներ, այսպէս օր. Քլեոմոն Կանօ (Journal asiatique, 1886), Թէոդոր Նէօլտէքէ (Zeitschrift für Assyriologie. 1886. 414—8) Կէօրկ Հօֆման (վերոյիշեալ Հանդէսը, 1887), ամենէն աւելի ներհուն կերպով Փաուլ Հաուբդ (John Hopkins University Circulars N. 58 եւ 98. 1892) եւ այլք: Մենէ եւ Դեֆէլ չափ ցուցնող բառեր են, եւ ինչպէս արդէն Քլեոմոն Կանօ թարգմանած է վերոյիշեալ նախադասութիւնը բառացի կերպով պէտք է ըլլայ. «Համրուած են մենէ մը դեֆէլ մը եւ կէս մենէներ»: Ի՞նչ իմաստ ունին սակայն այս բառերը: Եթէ մենք եբրայական լեզուին տեղեակ չըլլանք, անոնց պարունակած միտքը դարձեալ մեզի համար կատարելապէս անըմբռնելի կը մնայ: Դեֆէլ բառը կը համապատասխանէ եբրայական շէֆէլ բառին, եւ եբրայեցի մեծ հօր մը աննշան զաւակը կ'անուանէ «Շէֆէլ, որդի Միսէլի», որով Դանիէլի Գիրքին հեղինակը կ'ուզէ ըսել, թէ Բաղդասար՝ Նաբուգոդոնոսորի ամնշան զաւակն էր: Այս բառերուն կցուած Փարսին կէս մինէներ խօսքը, բառախաղ մ'է եւ կը նշանակէ միեւնոյն ձեւով պարսիկներ (Կիւրոս): Ուրեմն ամբողջ նախադասութիւնը կը նշանակէ իսկապէս. «Մեծ իշխան մը, անոր աննշան որդին եւ Բաբելացւոց իշխանութեան երկուքի բաժնուիլը»:

Ս. Գրոց Դ. Թագ. ԺԵ, 19 մէջ կ'ըսուի. «Եւ Ասորեստանի Փուլ (փուլ) իշխանը երկրին դէմ գնաց եւ Մանայիմ 1000 տաղանդ արծաթ տուաւ Փուլին որ ան իրեն օգտակար ըլլայ եւայլն»: Նորագիւտ արձանագրութիւնները այլեւս կասկածի տեղի չեն թողուր՝ որ այս Փուլը, Թուֆուղի-արիլ-էշարա կամ Ս. Գրոց Թակղադ Փալասարն է: Քանդակապատկերի մը վրայ շքեղօրէն ներկայացուած է ան պատերազմիկի դիրքով: Մանայիմ 1000 տաղանդ արծաթով անոր բարեկամութիւնը շահեցաւ, բայց Թակղադ փալասար ամբողջ Գալիլիան Ասորեստանին կցեց եւ անոր բնակիչներուն

տեղ՝ հեռավոր վայրերէ գաղթականներ բերաւ. Բաբելոնէն, Քութայէն եւ Էրէմիէ եւայն եւ այսպիսով պատճառ եղաւ գալիլիացիներու եւ սամարացիներու խառնուրդ ժողովուրդի ծագման (Հմմտ. Դ. Թագ. Ժէ, 24. եւ Եզր. Դ. 9.): Այնքան երկար ժամանակ այս բաբելացիները իրենց լեզուն պահեցին, մանաւանդ Գալիլիոյ մէջ, որ նոյն իսկ Թալմուտ՝ Սամարացիները յաճախ պարզապէս Քութայեցի կ'անուանէ: Բաբելոններէն լեզուն արդէն կոկորդային տառերու հնչիւնը չափազանց մեղմացուցեր էր եւ նոյն իսկ Յիսուսի մատնութեան գիշերը, ուրացող Պետրոսի Գալիլիացի ըլլալուն ամենէն զօրեղ փաստը կը համարուի անոր արտասանութիւնն ու լեզուն (Մտթ. ԻԶ. 73):

Համմուրապիի օրէնքներուն մէջ կան ամուսնութեան վերաբերեալ բազմաթիւ հատուածներ: Ասոնցմէ §.170-ին մէջ (տե՛ս Kohler-Peiser-ի հրատարակած Համմուրապիի Օրէնքները. Լայպցիկ, 1904) կ'ըսուի, որ եթէ հայր մը իր օրինաւոր կինէն կամ հարճէն զաւակներ ունենայ եւ անոնց ըսէ, «դուն իմ որդին ես» (ասորերէն. մարի ադդա) այն ատեն հօր մահէն ետք անոնք իրաւունք ունին ժառանգութեան բաժնեկից ըլլալու: Նոյն արտայայտութիւնը կը գործածուի նաեւ Սաղմոս. Բ. 6-7. «Դուն իմ որդին ես, ես այսօր քեզ ծնայ. խնդրէ ինէ եւ հեթանոսները քեզի ժառանգութիւն պիտի տամ եւ երկրին ծայրերը քեզի ստացուածք»:

Ո՛րքան կը նպաստեն ասորա-բաբելական երաժշտական քանդակապատկերները Ս. Գրոց մէջ այնքան յաճախ յիշուող երաժշտական գործիքներու, քնարի, տաւիղի, սրինգի եւայլնի մասին ճշգրիտ գաղափար մը կազմելու: Մայրաքաղաքիս կայսերական թանգարանին մէջ կը գտնուի նաեւ 11 լարով քնար մը, զոր կը նուագէ կին մը եւ որ աւելի եզրիպտական ծագում ունի: Համեմատաբար ասորականները շատ աւելի սիրուն ոճով եւ ճաշակով շինուած են քան միւսները: Եթէ այս ասորական խնամեալ արդուզարդ (թուալէդ) կրող երաժիշտներու պատկերները համեմատենք Եբրայեցւոց Զ-7 դար առաջ Ս. Գիրքի մէջ յառաջ բերուած նկարագրութեանց հետ, այն ատեն կը տեսնենք՝ թէ ո՛րքան նմանութիւն ունին անոնք իրարու: Կարդացէ՛ք սա՛ կտորը.

«Ո՛վ Տէր, դուն որ երկինքի ու երկրի վիճակը կ'որոշես, որու հրամաններուն ո՛չ ոք կրնայ ընդդիմանալ, որովհետեւ քու ձեռքդ են կրակն ու ջուրը, շնչատուները կը վարես.

Ո՛ր աստուածը քեզ կը հաւասարի զօրութեամբ: Երկինքի մէջ – ո՛վ է վեհագոյնը. միայն դուն ես վեհ. երկրի վրայ – ո՛վ է վեհագոյնը միայն դուն ես վեհ. երբ քու ձայնդ կը լսուի երկինքի մէջ, երկնային գունդերը կ'երկրպագեն քեզ:

Երբ քու խօսքդ երկիր կ'ուղղես, այն ատեն երկրի հրեշտակները երկիրը կը պագեն,

Երբ քու խօսքերդ վերը իբր փոթորկալից փամի հնչեն, ճոխ ուտելիք եւ ըմպելիք կը յառաջանայ:

Եթէ քու խօսքդ երկրի վրայ հնչէ, այն ատեն ան կը ծաղկի:

Քու խօսքդ կը բազմացնէ հօտերն ու ախոռները. կ'անեցնէ բոլոր շնչատուները.

Քու խօսքդ կը նմանի հեռաւոր երկինքին ծածկեալ երկրին, ո՛չ ոք կրնայ ըմբռնել զայն.

Քու խօսքդ, ո՛վ կ'ուսանի զայն, ո՛վ կրնայ անոր ընդդիմանալ»:

Այս բոլորը եբրայական սաղմոս մը չէ՞: Ո՛չ, ասորական սաղմոս մ'է. բայց եթէ համեմատենք զայն 148-րդ Սաղմոսին, «Օրհնեցէ՛ք զՏէր յերկնից»-ի հետ, բաւական զգալի նմանութիւններ կը գտնէք: Ասորական Սաղմոսին հեղինակը Ուր քաղաքէն է եւ ուղղած է զայն լուսնի Աստծուն: Ինչպէս Սաղմոսի, նոյնպէս ալ ասորա-բաբելական

օրհներգներու այս հատուածները կը կազմուին ընդհանրապէս իրար զուգընթաց երկու տողերէ, որոնցմէ երկուքը կամ աւելին կը կազմեն տուն մը: Նոյն ընթացքը կարելի է նկատել նաեւ մեր շարականներու եւ մեր հին երգերու մէջ: Սեմական ժողովուրդներու տաղաչափութեան ուսումնասիրութիւնը մեծ կարեւորութիւն ունի մեզ համար: Մեր հին տաղաչափութեան վերաբերեալ շարք մը խնդիրներ ատով պիտի լուսաբանուին:

Դժբախտաբար սեմական տաղաչափութիւնն եւս դեռ պէտք եղածին չափ ուսումնասիրուած չէ, չնայելով որ դարերէ ի վեր խնդիր եղած է թէ Հին Կտակարանի տաղաչափութեան մէջ տողերը քանի՞ հատուած ունին, շեշտական դրութիւնն ի՞նչ է, եւլն: Այս խնդիրներով զբաղող գիտնականներուն մէջ առաջնակարգ դիրք կը գրաւէ է. Սիվերս, Լայփցիկի համալսարանին ուսուցչապետը, իր բազմաթիւ գործերով, որոնցմէ մեր նպատակին համար մասնաւոր կարեւորութիւն ունի մա՛նաւանդ Տաղաչափական Ուսումնասիրութիւններ գործը, (հրատ. Լայփցիկ. 1901.):

Եւ յիշուի, բաբելական տաղաչափութիւնը մեծապէս կը նպաստէ այս խնդիրներու լուծման, ինչպէս արդէն ցոյց են տուած Յիմմեռն՝ Ասորագէտներու հանդէսին մէջ եւ Տելիշ:

ՏՕՔԹ. Յ. ԹՕՓՃԵԱՆ

Բերա - Կ. Պոլիս, 1906

(Շար. 8)

ՍՈՒՐԲ ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ**ԱՅԼԵԻԱՅԼՔ**

**Ն.Ա.Տ. ՆՈՒՐՀԱՆ ՊԱՏՐԻԱՐՔ ՄԱՆՈՒԿԵԱՆԻ ՅԱԻԱԿՑԱԿԱՆ
ԳԻՐԸ ԵՐԵՒԱՆԻ՝ «ՍՈՒՐՄԱԼՈՒ» ԱՌԵՒՏՐԻ ԿԵԴՐՈՆԻ ՄԷՋ
ՏԵՂԻ ՈՒՆԵՑԱԾ ՊԱՅԹՈՒՄԻ ՀԵՏԵԻԱՆՔՈՎ ԶՈՀՈՒԱԾ ՄԵՐ
ՀԱՅՐԵՆԱԿԻՑՆԵՐՈՒ ՀԱՐԱՋԱՏՆԵՐՈՒՆ**

18 Օգոստոս, 2022-ին, Սուրբ Աթոռոյս Գահակալ՝ Ամենապատիւ Տ. Նուրհան Պատրիարք Մանուկեան, յանուն Երուսաղէմի Սրբոց Յակոբեանց Միաբանութեան եւ Սուրբ Երկրի Հայ համայնքի, ցաւակցական նամակ յղած է Երեւանի՝ «Սուրմալու» առեւտրի կեդրոնի մէջ տեղի ունեցած պայթումի հետեւանքով զոհուած մեր հայրենակիցներու հարազատներուն՝ անոնց համար հայցելով Սուրբ Հոգիի մխիթարութիւնը: «Կ'աղօթենք, վիրաւորեալներու շուտափոյթ առողջութեան եւ ամբողջական ապաքինումին համար: Այսպիսի աղէտներու հետեւանքները յաղթահարելու համար պէտք է ազգային միասնականութիւն ցուցաբերել եւ կեդրոնացնել մեր ամբողջ ներուժը՝ խուսափելու ապագայի այսօրինակ պատահարներէ:

Շաբաթ, 20 Օգոստոս, 2022-ին Երուսաղէմի Սրբոց Յակոբեանց Մայր տաճարին մէջ պիտի կատարուի մասնաւոր Հոգեհանգստեան կարգ՝ զոհուածներու հոգիներու խաղաղութեան եւ հանգստութեան համար:

Թող Երկնաւոր Հայրը երկնքի արքայութեան արժանացնէ անոնց հոգիները, ամէն», - գրած է Նուրհան Պատրիարք Մանուկեան իր ցաւակցագրին մէջ:

ՏԱՐԵԿԱՆ ԳԻՇԵՐԱՅԻՆ ՈՒԽՏԱԳՆԱՅՈՒԹԻՒՆ ԳԷՊԻ**Ս. ԱՍՏՈՒԱԾԱՄՕՐ ՏԱՃԱՐ**

27 Օգոստոս, 2022-ին, կէս գիշերէն ետք ժամը 2:45-ին, Սրբոց Յակոբեանց Միաբանութիւնը, ժառանգաւոր սաներ եւ Սաղիմահայ ուխտաւորներ կատարեցին իրենց տարեկան ուխտագնացութիւնը դէպի Աստուածամօր տաճար, ուր Ս. Կոյսի Գերեզմանին վրայ մատուցուեցաւ Ս. Պատարագ: Պատարագեց Հոգշ. Տ. Խաղ Վրդ. Ճոնտուրեան:

**ՀՈԳԵՒՈՐ ՊԵՏԵՐՈՒ ՀԵՐԹԱԿԱՆ ԱՅՅԸ ՍՈՒՐԲ ՅԱՐՈՒԹԵԱՆ
ՏԱՃԱՐԻ ՅԱՏԱԿԻ ԵՒ ՀԻՄՆԵՐՈՒ ՆՈՐՈԳՈՒԹԵԱՆ ԵՒ
ԱՄՐԱՅՄԱՆ ՎԱՅՐ**

Երեքշաբթի, 30 Օգոստոս, 2022-ին, Սուրբ Յարութեան տաճարի իրաւատէր երեք համայնքներու հոգեւոր պետերը այցելեցին տաճարէն ներս կատարուող յատակի վերանորոգման եւ հիմերու ամրացման աշխատանքներու վայր: Երուսաղէմի Հայոց Պատրիարքարանի պատուիրակութիւնը՝ գլխաւորութեամբ Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Սեւան Արք. Ղարիպեանի եւ ընկերակցութեամբ Հոգեշնորհ Տ. Սամուէլ Ծ. Վրդ. Աղո-

յեանի, Տ. Կորիւն Վրդ. Բաղդասարեանի եւ Տ. Աղան Աբղ. Գոգչեանի, միւս իրաւատէր յարանուանութեանց պատուիրակներու հետ միասին մօտէն ծանօթացան Սուրբ Յարութեան տաճարի նոր յատակի համար առաջարկուող երեք նմոյշներուն:

Ս. ՊԱՏԱՐԱԳ Ս. ՅԱՐՈՒԹԵԱՆ ՏԱՃԱՐԻ ԵՐԱՇԽԱՒՈՐ Ս. ԱՍՏՈՒԱԾԱԾԻՆԻ ՄԱՏՐԱՆ ՄԷՋ

Կիրակի, 4 Սեպտեմբեր, 2022-ին, Վերափոխման երկրորդ կիրակիին, հանդիսապետութեամբ Սուրբ Աթոռոյս Լուսարարապետ՝ Գերշ. Տ. Սեւան Արք. Ղարիպեանի, Սրբոց Յակոբեանց Միաբանութիւնը թափօրով մեկնեցաւ Սբ. Յարութեան տաճար, ուր Քրիստոսի Սբ. Գերեզմանին երկրպագելէ ետք, Հայոց Վերնամատրան մէջ գտնուող Երաշխաւոր Սբ. Աստուածածնայ մատրան սուրբ սեղանին վրայ պատարագեց եւ քարոզեց Սբ. Յարութեան տաճարի տեսուչ՝ Հոգշ. Տ. Սամուէլ Ծ. Վրդ. Աղոյեան:

Այս մատուռը կը կոչուի «Երաշխաւոր Սբ. Աստուածածին»՝ համաձայն աւանդութեան մը, ըստ որում IV դարուն ապրող Մարիամ Եգիպտացի կոչուող անառակ կին մը երբ ուխտաւորաբար կ'այցելէ Սբ. Քաղաք, Սբ. Յարութեան դրան առջեւ բոցեղէն սերովբէ մը կ'արգիլէ իր մուտքը տաճարէն ներս: Մարիամ Եգիպտացի տեղւոյն վրայ իսկոյն կ'ունենայ սրտագին զղջման ու արցունքի ապաշխարութիւնը, ու այդ պահուն իսկ իրեն կ'երեւի Սբ. Աստուածածին՝ Յիսուս Մանուկն ի գիրկն, ու կ'արտօնէ իր մուտքը սուրբ տաճարէն ներս: Եգիպտացին այս դէպքէն յետոյ կը քաշուի Յորդանանի անապատը ու ճգնողական աղօթքով իր կեանքը կը կնքէ սրբութեամբ: Մարիամ Եգիպտացիին երաշխաւորող Սբ. Աստուածածինն նուիրուած է խորանը:

ՎԵՐԱՄՈՒՏ ՍՐԲՈՅ ԹԱՐԳՄԱՆՉԱՅ ՎԱՐԺԱՐԱՆԻ 2022 - 2023 ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ ՏԱՐԻՈՅ

Երկուշաբթի, 5 Սեպտեմբեր, 2022-ին, առաւօտեան ժամը 8:30-ին, Սրբոց Յակոբեանց Միաբանութիւնը Լուսարարապետ՝ Գերշ. Տ. Սեւան Արք. Ղարիպեանի գլխաւորութեամբ ներկայ գտնուեցաւ Սրբոց Թարգմանչաց վարժարանի դպրոցական նոր շրջանի վերամուտի հանդիսութեան: Այս տարի Սրբոց Թարգմանչաց վարժարանն ընդունեց 176 աշակերտ-աշակերտուհիներ: Միաբանութեան ժամանելէն ետք վարժարանի սաները երգեցին Հայաստանի Հանրապետութեան օրհներգը եւ Սրբոց Թարգմանչաց վարժարանի հիմնը, ապա վարժարանի տեսուչ՝ Արժ. Տ. Արտէն Քհնյ Աբրահամեան իր բարի գալուստի խօսքին մէջ անդրադարձաւ այս տարի կատարուած նորոգութիւններուն, եւ շնորհակալութիւն յայտնեց ուսուցիչներուն՝ անոնց կատարած աշխատանքին եւ ներդրած ջանքին համար: Տէր Հօր խօսքէն ետք հանդիսապետ Լուսարարապետ Սրբազան Հայրը ողջունեց ներկաները եւ քաջալերեց աշակերտները ուսումնական տարին նոր եռանդով սկսելու եւ տրուած գիտելիքները լաւագոյնս իւրացնելու, իսկ ուսուցիչներուն մաղթեց համբերութիւն գալիք տարուայ ողջ ընթացքի համար: Իր սրտի խօսքն ըսաւ նաեւ հիւրաբար Սուրբ Աթոռս գտնուող Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութեան միաբաններէն՝ Գերշ. Տ. Վարուժան Արք. Հէրկէլեան, որ անդրադարձաւ Թարգմանիչ վարդապետներուն, հայազգի սուրբերուն եւ անոնց դերին ու նշանակութեան եւ մաղթեց, որ անոնց շունչով եւ ոգիով դաստիարակուին մեր աշակերտները: Հանդիսութենէն ետք հանդիսապետ Սրբազան Հայրը

Եւ հոգեւոր հայրերը այցելեցին վարժարանի երրորդ յարկ, ուր Լուսարարապետ Սըրբազան Հայրը նախ կտրեց նորոգուած յարկին կարմիր ժապաւէնը, ապա շրջայց կատարեց եւ ծանօթացաւ նորոգուած եւ արդիականացուած դասասենեակներուն: Վերջաւորութեան Սըրբազան Հայրերը եւ միաբանութեան անդամները պատուուեցան Տեսչարանին մէջ:

ՎԵՐԱՄՈՒՏ ԺԱՌԱՆԳԱԿՈՐԱՅ ՎԱՐՃԱՐԱՆԻ ԵՒ ԸՆԾԱՅԱՐԱՆԻ 2022 - 2023 ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ ՏԱՐԻՈՅ

Չորեքշաբթի, 7 Սեպտեմբեր, 2022-ին, առաւօտեան ժամը 9-ին, կատարուեցաւ Պատրիարքութեան ժառանգաւորաց վարժարանի եւ Ընծայարանի 180-րդ ուսումնական տարեշրջանի վերաբացումը: Վերամուտի արարողութեան ներկայ էին Ս. Յակոբեանց Միաբանութեան անդամներ եւ ուսուցչական կազմը, գլխաւորութեամբ՝ Սուրբ Աթոռոյս Լուսարարապետ՝ Գերաշնորհ Տ. Սեւան Արքեպիսկոպոս Ղարիպեանի: Միաբանութիւնը դիմաւորուեցաւ վարժարանի քայլերգի՝ «Սիրտ ի սիրտ»-ի երգեցողութեամբ, ապա, ըստ աւանդութեան, ժառանգաւորաց վարժարանի եւ Ընծայարանի Տեսուչ՝ Հոգեշնորհ Տ. Թէոփորոս Մ. Վարդապետ Զաքարեան Աւետարանէն ընթերցաւ «Սերմնացանի» առակը: Աւետարանի ընթերցումէն յետոյ, Տեսուչ Հայր Սուրբը բարի գալուստի խօսքեր ըսաւ ներկաներուն, ամփոփ կերպով ներկայացուց ամառնային արձակուրդներու ընթացքին ուսանողներու հանգստի, պտոյտներու, նոր աշակերտներու ընդունման մասին, ապա յաջողութիւն մաղթեց ուսանողներուն: Տեսուչ Հայր Սուրբի խօսքէն ետք, հանդիսապետ Սըրբազան Հայրը բարի երթ մաղթեց ժառանգաւոր սաներուն, շնորհաւորեց ուսուցիչները եւ մաղթեց անոնց համբերատար գործունէութիւն: Բացման հանդիսութենէն ետք Միաբանութիւնը եւ ուսուցչական կազմը պատուուեցան ժառանգաւորաց վարժարանի եւ Ընծայարանի ուսուցչարանին մէջ:

44-ՕՐԵԱՅ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ԸՆԹԱՅՔԻՆ ՎԻՐԱԿՈՐՈՒԱԾ ՀԵՐՈՍ ԶԻՆՈՒՈՐՆԵՐՈՒ ԵՐԿՐՈՐԴ ԵՒ ԵՐՐՈՐԴ ԽՈՒՄԲԵՐՈՒ ԱՅՅԸ ՊԱՏՐԻԱՐՔԱՐԱՆ

Հինգշաբթի, 7 Սեպտեմբեր, 2022-ին, Հայաստանի Հանրապետութեան Ազգային Ժողովի Պաշտպանութեան եւ Անվտանգութեան հարցերու մշտական յանձնաժողովի, Երուսաղէմի Հայոց Պատրիարքութեան եւ «Զինուորի տուն» վերականգնողական կեդրոնի համագործակցութեամբ Արցախեան 44-օրեայ պատերազմի ընթացքին, հայրենիքի պաշտպանութեան սուրբ գործը կատարելիս վիրաւորուած վեց քաջարի զինուորներ, Ազգային Ժողովի պատգամաւորներ եւ աշխատակիցներ, ինչպէս նաեւ «Զինուորի տուն» վերականգնողական կեդրոնի գլխաւոր բուժքոյրը՝ առաջնորդութեամբ Հայաստանի Հանրապետութեան Ազգային Ժողովի Պաշտպանութեան եւ Անվտանգութեան հարցերու մշտական յանձնաժողովի նախագահ՝ Տիար Անդրանիկ Քոչարեանի մէկ շաբթուայ ուխտագնացութեամբ ժամանեցին Սուրբ Երկիր եւ այցելեցին Սուրբ Աթոռոյս Գահակալ՝ Ամենապատիւ Տ. Նուրհան Պատրիարք Մանուկեանին՝ ստանալու Նորին Ամենապատուութեան օրհնութիւնը:

Չորեքշաբթի, 16 Նոյեմբեր, 2022-ին, Երուսաղէմի Հայոց Պատրիարքութեան եւ Հայաստանի Հանրապետութեան Ազգային Ժողովի Պաշտպանութեան եւ Անվտանգու-

Թեան հարցերու մշտական յանձնաժողովի համագործակցութեամբ Արցախեան 44-օրեայ պատերազմի ընթացքին, հայրենիքի պաշտպանութեան սուրբ գործը կատարելիս վիրաւորում ստացած զինուորներու երրորդ խումբը, առաջնորդութեամբ Հայաստանի Հանրապետութեան Զինուած Ուժերու հոգեւոր առաջնորդ՝ Հոգեշնորհ Տ. Մովսէս Վրդ. Սարգսեանի, ուխտագնացութեամբ ժամանեցին Սուրբ Երկիր եւ այցելեցին Սուրբ Աթոռոյս Գահակալ՝ Ամենապատիւ Տ. Նուրհան Պատրիարք Մանուկեանին՝ ստանալու Նորին Ամենապատուութեան օրհնութիւնը:

ՏԱՐԵԿԱՆ ՈՒՍՏԱԳՆԱՅՈՒԹԻՒՆ ԳԷՊԻ ՌԱՄԼԷԻ ՍՈՒՐԲ ԳԷՈՐԳ ՎԱՆՔ

Կիրակի, 16 Հոկտեմբեր, 2022-ի առաւօտեան, Սբ. Գէորգ Զօրավարի տօնին առիթով, սովորութեան համաձայն, կատարուեցաւ ուխտագնացութիւն դէպի Ռամլէի Սբ. Գէորգ վանք, ուր մատուցուեցաւ սուրբ եւ անմահ պատարագ: Պատարագեց Հոգշ. Տ. Կոմիտաս Վրդ. Շէրպէթեան, «Հայր մեր»-էն առաջ քարոզեց վանքին տեսուչ՝ Հոգշ. Տ. Տիրան Աբղ. Յակոբեան:

Սուրբի մասունքները 530 թուականին տեղափոխուած են Պաղեստին, Ռամլէ քաղաքը, ուր ի պատիւ սուրբին հայեր, լատիններ, յոյներ եւ ասորիներ եկեղեցիներ շինած են:

ՄԱՍՆԱԻՈՐ ՀՈԳԵՀԱՆԳՍՏԵԱՆ ԿԱՐԳ ՀԱՅ-ԱՏՐՊԷՅՃԱՆԱԿԱՆ ՍԱՀՄԱՆԻՆ ԶՈՀՈՒԱԾ ՔԱԶԱՐԻ ԶԻՆՈՒՈՐՆԵՐՈՒ ՀՈԳԻՆԵՐՈՒ ՀԱՆԳՍՏՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՐ

17 Սեպտեմբեր, 2022-ին, Նիկիոյ Ս. Ժողովոյն 318 հայրապետաց տօնին, սուրբ եւ անմահ պատարագ մատուցուեցաւ Սուրբ Գլխադրի մատրան մէջ: Պատարագեց Հոգշ. Տ. Աղան Աբեղայ Գոգչեան: Յաւարտ սուրբ պատարագի, հանդիսապետութեամբ Սուրբ Աթոռոյս Լուսարարապետ՝ Գերշ. Տ. Սեւան Արք. Ղարիպեանի, կատարուեցաւ մասնաւոր Հոգեհանգստեան կարգ, Սեպտեմբեր 13-15-ին նախապարձակ Ատրպէյճանի կողմէ հրահրուած պատերազմի հետեւանքով Հայ-Ատրպէյճանական սահմանին զոհուած մեր 224 քաջարի զինուորներու հոգիներու հանգստութեան համար:

Թող Աստուած լուսաւորէ անոնց հազիւները եւ անոնց ի կեանս եղող պարագաներուն շնորհէ Սուրբ Հոգիի մխիթարութիւն:

ՀԵԼԷՆ ԵՒ ԷՏՈՒԱՐՏ ՄԱՐՏԻԿԵԱՆ ԹԱՆԳԱՐԱՆԻ ՎԵՐԱԲԱՅՈՒՄ

Կիրակի, 23 Հոկտեմբեր, 2022-ին, կէսօրէ վերջ ժամը 4-ին բացառիկ հանդիսաւորութեամբ եւ շուքով կատարուեցաւ պաշտօնական վերաբացումը Երուսաղէմի Հայ Պատրիարքութեան Հելէն եւ Էտուարտ Մարտիկեան Թանգարանին: Բազմաթիւ հրաւիրեալներ խմբուած էին Թանգարանի բակը եւ Կիւլպէնկեան Մատենադարանի սրահը, ուր եւ տեղի պիտի ունենար կոկիկ եւ կարճ բացման յայտագիր մը:

Ժամը ճիշդ 4-ին մուտք գործեց Նորին Ամենապատուութիւն Տ. Նուրհան Պատրիարք:

իարք Մանուկեան ի գլուխ Միաբանութեան: Նախ խօսք առաւ Ամերիկայէն Ս. Աթոռ ժամանած Արժ. Տ. Առաքել Քհնյ Ալճանեան, ով իր պատանեկութիւնն անցուցած է Սուրբ Աթոռոյս ժառանգաւորաց վարժարանի կամարներուն տակ եւ մշտապէս իր որդիական պարտքն ու հաւատարմութիւնը ցուցաբերած է հանդէպ Սուրբ Աթոռոյս: Մարտիկեան Թանգարանի նորոգութեաց ծախքը Տ. Առաքելի միջնորդութեամբ հոգացին Մարտիկեան ընտանիքի ժառանգները՝ շարունակելով իրենց ծնողաց սկսած բարի գործը:

Տ. Առաքել իր խօսքին մէջ նախ պատմական ակնարկ մը ըրաւ Սուրբ Երկրին մէջ հայերու ներկայութեան եւ ունեցած հարուստ ժառանգութեան մասին, ապա շնորհակալութիւն յայտնեց Թանգարանի վերանորոգման աշխատանքներու կազմակերպման մասնակիցներուն, եւ յատկապէս այդ աշխատանքները համակարգող Ֆրանսաբնակ Տիար Յարութիւն Պէզճեանին, եւ մասնաւորելով իր խօսքը՝ բոլորին կողմէ երախտագիտական արտայայտութիւններ ըրաւ Մարտիկեաններուն, որոնց նիւթական նուիրատուութեամբ կարելի դարձած էր Թանգարանի շէնքի յարգարումը, վերազարդարումը եւ տանիքի կառուցումը:

Տ. Առաքելի խօսքէն ետք կոմիտասեան մեներգերով հանդէս եկան ժառանգաւորաց Ընծայարանի սաներէն Յովհաննէս Խումարեան եւ Տրց. Իվան Ադամեան: Ապա ժառանգաւորաց երգչախումբին կողմէ կատարուած խմբերգէն ետք, կարճ բայց պերճախօս ելոյթ ունեցաւ Սուրբ Աթոռոյս Գահակալ՝ Ամենապատիւ Տ. Նուրհան Արք. Մանուկեան Պատրիարք Սրբազան Հայրը, որ շեշտեց Երուսաղէմի նման կեդրոնի մը մէջ հայկական Թանգարանի մը վերահաստատման նշանակութիւնը: Իր խօսքէն ետք, Պատրիարք Սրբազան Հայրը, միաբանութիւնը եւ ներկաները յառաջացան դէպի Թանգարանի մուտքը, ուր Նորին Ամենապատուութիւնը ժապաւէնի կտրումով կատարեց պաշտօնական վերաբացումը Հելէն եւ էտուարտ Մարտիկեան Թանգարանի:

Հրաւիրեալները բուռն հետաքրքրութեամբ ուղղուեցան նախ Թանգարանի կեդրոնը զետեղուած 1894-ին Դամասկոսի դուռէն 300 մեթր հիւսիս արեւմուտք Մուսրարայի մէջ, Երուսաղէմի մօտ յայտնաբերուած VI դարու խճանկարին առջեւ, որ վանքի մը յարակից հայկական մեռելասրահի տախտակամած է: Խճանկարը 2022-ին տեղափոխուած է Հայկական Թաղամաս եւ հաստատուած Թանգարանին գաւիթը, անոր տակ զետեղուած են նաեւ սուրբերու մասունքներ: Ապա շրջայց կատարեցին Թանգարանի սրահներու մէջ՝ դիտելու Պատրիարքութեան անգին գանձերը՝ Ս. Գըլխադրի արծաթեայ եւ ոսկեթել բանուածքով սքանչելի վարագոյրը, Յովհաննէս Կոլոտ Պատրիարքի Թանկարժէք շուրջառը, Շղթայակիր Պատրիարքի անգին շուրջառը, Նապոլէոնի նուիրած շուրջառը, ադամանդակուռ խաչեր, կանթեղներ, սկիհներ եւ այլն: Բոլորին ուշադրութիւնը կեդրոնացաւ ցուցադրուած շուրջ 18 ձեռագիրներու վրայ, որոնք իրենց հնութեամբ, մանրանկարչութեամբ եւ կամ Թանկագին կազմով աչքառու տեղ մը կը գրաւեն Թանգարանին մէջ: Հոն են հայ մանրանկարչութեան գագաթ Թորոս Ռոսլինի գլուխգործոցները, ինչպէս նաեւ Սարգիս Պիծակի եւ այլ մանրանկարիչներու գործերէն լաւագոյն նմուշներ: Առանձին ցուցադրուած են Երուսաղէմի Հայ Պատրիարքութեան դարաւոր պատմութեան կարեւորագոյն վաւերաթուղթերէն օրինակներ, ինչպէս Մուհամմէտի, Ալիի, Սալահէտտինի եւ Օսմանեան սուլթաններու հրովարտականքները՝ որոնք պաշտօնապէս կը հաստատեն ու կը վաւերացնեն Հայոց իրաւունքներն ու առանձնաշնորհները սրբատեղիներուն մէջ: Ցուցադրուած են նաեւ զանազան պաշտօնաթուղթեր եւ նամակներ՝ ոմանք երեք հարիւր յիսուն եւ աւելի տարուան հնու-

թեամբ եւ պատմական մեծ արժէքով:

Հելէն եւ էտուարտ Մարտիկեան Թանգարանի վերահաստատումով Երուսաղէմի դարաւոր Հայ Պատրիարքութիւնը վերստին կ'օժտուի կարեւոր հաստատութեամբ մը, որ, մշակութային իր միւս օջախներուն հետ՝ Ժառանգաւորաց վարժարան եւ Ընծայարան, Սբ. Թարգմանչաց վարժարան, Ձեռագրատուն, Կիւլպէնկեան Մատենադարան եւ Տպարան, պիտի վերածէ այս Վանքը Հայ եկեղեցական եւ աշխարհիկ պատմութեան ու Հայ Արուեստի ուսումնասիրութեան գլխաւոր կեդրոնի մը:

ԻՍՐԱՅԷԼԻ ԿՐՕՆԱԿԱՆ ՀԱՄԱՅՆՔՆԵՐՈՒ ՆԵՐԿԱՅԱՅՈՒՅԻՉՆԵՐԸ ՀՈՉԱԿԱԳԻՐ ՍՏՈՐԱԳՐԱԾ ԵՆ

Հինգշաբթի, 3 Նոյեմբեր, 2022-ին, Իսրայէլի Արտաքին գործոց նախարարութեան Համաշխարհային կրօններու վարչութեան եւ Կայուն զարգացման միջկրօնական կեդրոնի համագործակցութեամբ կազմակերպած՝ կրօնական առաջնորդութեանց դերին առնչուող խնդիրներուն նուիրուած՝ իր տեսակի մէջ առաջին միջկրօնական համաժողովին Երուսաղէմի Հայ Պատրիարքութեան կողմէ ներկայ գտնուեցաւ Ս. Աթոռոյս Դիւանապետ՝ Հոգշ. Տ. Կորիւն Վրդ. Բաղդասարեան:

Համաժողովի նպատակն էր խրախուսել եւ հզօրացնել կրօնական համայնքներն Իսրայէլի եւ ամբողջ աշխարհի մէջ:

Իր խօսքին մէջ Արտաքին գործոց նախարարութեան հանրային դիւանագիտութեան փոխտնօրէն՝ Էմմանուէլ Նահշոն շեշտեց հանդիպման կարեւորութիւնը եւ բոլոր մարդոց՝ անկախ անոնց կրօնէն, համախմբելու անհրաժեշտութիւնը՝ ի շահ բոլորի ապագայի: Համաժողովի վերջաւորութեան կրօնական համայնքներու ներկայացուցիչները համատեղ հռչակագիր ստորագրեցին:

ՍՈՒՐԲ ԵՐԿՐԻ ՄԷՋ ԱՌԱՋԻՆ ԱՇԽԱՐՀԱՄԱՐՏԻ ԸՆԹԱՅՔԻՆ ԶՈՀՈՒԱԾ ԶԻՆՈՒՈՐՆԵՐՈՒ ՅԻՇԱՏԱԿԻ ՕՐ

13 Նոյեմբեր, 2022-ին, պատմութեան մէջ առաջին անգամ ըլլալով Իսրայէլի մէջ Մեծ Բրիտանիոյ դեսպանութիւնը Երուսաղէմի Հայոց Պատրիարքութեան եւ Իսրայէլի մէջ Հայաստանի Հանրապետութեան դեսպանութեան հրաւիրած էր Սուրբ Երկրին մէջ Առաջին աշխարհամարտի ընթացքին զոհուած զինուորներու յիշատակի տարեկան արարողութեան, որ տեղի ունեցաւ Ռամլէ քաղաքի Զինուորական գերեզմանատան մէջ: Պատրիարքութեանս կողմէ ներկայ գտնուեցաւ Ս. Աթոռոյս Դիւանապետ՝ Հոգշ. Տ. Կորիւն Վրդ. Բաղդասարեան, իսկ Իսրայէլի մէջ Հայաստանի Հանրապետութեան դեսպանութեան կողմէ Հիւպատոս՝ Տիար Նարեկ Ղազարեան:

Գերեզմանատան ֆրանսական բաժնին մէջ թաղուած են Ֆրանսայի զօրագնդին մէջ կոռուած Ալժիրի եւ Մարոկոյի ութ մահմետականներ, երկու ֆրանսացիներ, մէկ հրեայ եւ երեք հայ զինուորներ: Այստեղ թաղուած մօտ քսան զինուորներու ինքնութիւնը յայտնի չէ, գերեզմանաքարերու վրայ միայն գրուած է. «Ֆրանսացի անյայտ զինուոր»: Մասնագէտներու կարծիքով անյայտ զինուորներու մեծ մասը հաւանաբար Արարայի հերոսամարտի ընթացքին վիրաւորուած Հայկական լեգէոնի այն հայ զինուորներն են, որոնք տեղափոխուած են Ռամլէի հիւանդանոց, սակայն անոնց կեանքը

փրկել չէ յաջողուած, եւ մեռեալներուն յուղարկուորած են Զինուորական գերեզմանատան ֆրանսական բաժնին մէջ: Դժբախտաբար, գերեզմանաքարերու տեղադրման ժամանակ, անոնցմէ միայն երեքի ինքնութիւնը յայտնի եղած է՝ Պօղոս Դիրիկճեան, Օհաննէս Սատչակեան եւ Հայկազ Գաբրիէլեան:

Այցի ընթացքին նախնական համաձայնութիւն ձեռք բերուեցաւ համագործակցելու գերեզմանատան ղեկավարութեան հետ՝ Հայ զինուորներու ինքնութիւնը ճշդելու եւ հայկական գերեզմանաքարեր տեղադրելու համար:

ՏԱՐԵԿԱՆ ՈՒԽՏԱԳՆԱՅՈՒԹԻՒՆ **ԴԷՊԻ ՅՈՊՊԷԻ ՍՈՒՐԲ ՆԻԿՈՂԱՅՈՍ ՀԱՅՈՅ ՎԱՆՔ**

Շաբաթ, 24 Դեկտեմբեր, 2022-ին, Ս. Նիկողայոս Սքանչելագործ Հայրապետի տօնին առիթով, կատարուեցաւ տարեկան ուխտագնացութիւն դէպի Յոպպէի Ս. Նիկողայոս Հայոց վանք, որուն մասնակցեցան հայ ուխտաւորներ Իսրայէլի բոլոր քաղաքներէն:

Այս առիթով Երուսաղէմէն Ս. Նիկողայոսի վանք տարուած էր Ս. Հայրապետին մասունքը, որուն Ս. Պատարագէն ետք իրենց ուխտն ու երկրպագութիւնը կատարեցին ներկայ հաւատացեալները, ապա տեղի ունեցաւ սիրոյ ճաշ:

Պատրաստեց՝ ՆԵՐՍԵՎ ԱՔԵՂԱՅ ԱԼՈՅԵԱՆ

ՍՈՒՐԲ ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ

ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆՔ - ԲԵՄԱԿԱՆՔ

Երկուշաբթի, 1 Օգոստոս.- Յիշատակ մեռելոց: Առաւօտեան Միաբան Հայրեր մեկնեցան Ս. Փրկչի մատուռ, ուր Ս. Պատարագը մատուցեց Ս. Վազգէն Աբղ. Ալէքեան: Յաւարտ Ս. Պատարագի մատարան գաւիթին մէջ կատարուեցաւ Հոգեհանգրստեան պաշտօն: Հանդիսապետն էր Ս. Սեւան Արք. Ղարիպեան:

Ուրբաթ, 5 Օգոստոս.- Նախատօնակին ի Ս. Յակոբ հանդիսապետեց Լուսարարապետ Սրբազան Հայրը:

Շաբաթ, 6 Օգոստոս.- Սրբոցն Թադէոսի Առաքելոյն մերոյ եւ Սանդիստոյ կուսին: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Ս. Աղան Աբղ. Գոգչեան:

Կիրակի, 7 Օգոստոս.- Բ. Կիրակի զկնի Վարդավառի: Առաւօտեան ժամերգութիւնը պաշտուեցաւ ի Ս. Յակոբ, ապա Միաբան Հայրեր մեկնեցան Ս. Յարութեան Տաճար: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ մեր վերնամատարան մէջ: Հանդիսապետն էր Ս. Սեւան Արք. Ղարիպեան: Ժամարարն էր Ս. Տիրան Աբղ. Յակոբեան:

Շաբաթ, 13 Օգոստոս.- Սրբոց՝ Որդւոց եւ Թռուռնց Սրբոցն Գրիգորի Լուսաւորչին մերոյ՝ Արիստակիսի, Վրթանիսի, Յուսկանն, Գրիգորիսի եւ Դանիէլի: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Ս. Կոմիտաս Վրդ. Շէրպէժեան:

Կիրակի, 14 Օգոստոս.- Գ. Կիրակի զկնի Վարդավառի: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի Զախակողմեան դասին մէջ գտնուող՝ Ս. Աստուածածնի Սեղանին վրայ: Պատարագեց Ս. Խաղ Վրդ. Ճոնտուրեան: Յետ Ս. Պատարագի, ձեռամբ Ամենապատիւ Պատրիարք Սրբազան Հօր եւ առնթերակալութեամբ Լուսարարապետ՝ Ս. Սեւան Արք. Ղարիպեանի եւ Ս. Գեղամ Ծ. Վրդ. Զաքարեանի կատարուեցաւ «Խաղողօրհնէք»-ի արարողութիւն, ապա օրհնուած խաղողը բաժնուեցաւ հաւատացեալներուն:

Երկուշաբթի, 15 Օգոստոս.- Սկիզբ Աստուա-

ծամօր Վերափոխման տօնը կանխող 14-օրեայ Ս. Պատարագներու:

Շաբաթ, 20 Օգոստոս.- Եփեսոսի Սուրբ Ժողովոյն երկու հարիւր հայրապետացն: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Ս. Գէորգ Աղբ. Հայրապետեան:

Յաւարտ Ս. Պատարագի հանդիսապետութեամբ Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութեան միաբնակներէն՝ Ս. Վարուժան Արք. Հերկելեանի, կատարուեցաւ հոգեհանգստեան կարգ Երեւանի՝ «Սուրմալու» առեւտրի կեդրոնի մէջ տեղի ունեցած պայթնովի հետեւանքով զոհուած մեր հայրենակիցներու հոգիներու հանգստութեան համար:

Կիրակի, 21 Օգոստոս.- Դ. Կիրակի զկնի Վարդավառի: Դիշերային ժամերգութիւնը պաշտուեցաւ ի Ս. Յակոբ, ապա Միաբան Հայրեր մեկնեցան Ս. Յարութեան Տաճար: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ մեր վերնամատարան մէջ: Հանդիսապետն էր Ս. Վարուժան Արք. Հերկելեան: Ժամարարն էր Ս. Ներսէս Աբղ. Ալոյեան:

Ուրբաթ, 26 Օգոստոս.- Նախատօնակին Ս. Յակոբեանց Մայր Տաճարի՝ Ս. Էջմիածին եկեղեցւոյ մէջ նախագահեց Լուսարարապետ Ս. Սեւան Արք. Ղարիպեան:

Շաբաթ, 27 Օգոստոս.- Տօն Շողակաթի Ս. Էջմիածնի: Կէս գիշերէն ետք ժամը 2:45-ին Մայրավանքի մեծ զանգը ոտքի հանեց Միաբանութիւնը, որ ժառանգաւոր Սաներու եւ Սաղիմահայ Ժողովուրդի ուղեկցութեամբ կատարեց իր տարեկան ուխտագնացութիւնը դէպի Ս. Աստուածածնի Տաճար: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Ս. Կուսի Գերեզմանին վրայ: Ժամարարն էր Ս. Խաղ Վրդ. Ճոնտուրեան:

Կէսօրէ ետք Լուսարարապետ Սրբազան Հօր գլխաւորութեամբ Միաբան Հայրեր ինքնաշարժներով մեկնեցան Գեթսեմանիի պարտէզ եւ «Հրաշափառ»-ով մուտք գործեցին Ս. Աստուածածնայ Տաճար, ուր պաշտուեցան երեկոյեան ժամերգութիւնն ու Վերափոխման նախատօնակը:

Գիշերասկզբին, նոյն վայրին մէջ պաշտուեցան «Եկեցե՛ք»-ի եւ Հսկման ժամերգութիւնները: Հանդիսապետն էր Տ. Վարուժան Արք. Հերկելեան:

Կիրակի, 28 Օգոստոս.- Վերափոխումն Ս. Աստուածածնի: Առաւօտուն Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութեան միաբաններէն՝ Տ. Վարուժան Արք. Հերկելեանի գլխաւորութեամբ Միաբան Հայրեր ինքնաշարժներով մեկնեցան Գեթսեմանիի պարտէզ եւ «Հրաշափառ»-ով մուտք գործեցին Ս. Աստուածածնայ Տաճար: Օրուան հանդիսաւոր Ս. Պատարագը Տիրամօր Ս. Գերեզմանին վրայ մատուցեց եւ քարոզեց, ապա «Անդաստան»-ի արարողութեան նախագահեց հանդիսապետ Սրբազան Հայրը:

Երկուշաբթի, 29 Օգոստոս.- Բ. օր Վերափոխման: Յիշատակ Մեռելոց: Ս. Պատարագը մատուցեցաւ ի Ս. Գլխաղիր: Ժամարարն էր Տ. Արշակ Աբղ. Ղազարեան: Յաւարտ Ս. Պատարագի կատարուեցաւ Հոգեհանգստեան կարգ: Հանդիսապետն էր Տ. Սեւան Արք. Ղարիպեան:

Շաբաթ, 3 Սեպտեմբեր.- Է. օր Վերափոխման: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի Աջակողմեան դասին մէջ գտնուող՝ Ս. Աստուածածնի խորանին վրայ: Ժամարարն էր Տ. Վանիկ Ծ. Վրդ. Մանկասարեան:

Կիրակի, 4 Սեպտեմբեր.- Ը. օր Վերափոխման: Ըստ սովորութեան, Տեսչական Ս. Պատարագ մատուցուեցաւ Ս. Յարութեան Տաճարի վերնատան երաշխաւոր Ս. Աստուածածնի մատրան մէջ: Հանդիսապետն էր Տ. Սեւան Արք. Ղարիպեան: Ս. Պատարագը մատուցեց եւ քարոզեց Ս. Յարութեան Տաճարի Տեսուչ՝ Տ. Սամուէլ Ծ. Վրդ. Աղոյեան:

Երկուշաբթի, 5 Սեպտեմբեր.- Նախատօնակին ի Ս. Յակոբ նախագահեց Տ. Սեւան Արք. Ղարիպեան:

Երեքշաբթի, 6 Սեպտեմբեր.- Սրբոցն Յովակիմայ եւ Աննայի, ծնողաց Ս. Աստուածածնի եւ կանանցն իւղաբերից: Ըստ սովորութեան, Ս. Պատարագ մատուցուեցաւ Գեթսեմանիի Ս. Աստուածածնայ Տաճարին մէջ՝ Հայր Յովսէփի գերեզմանին վրայ: Հանդիսապետն էր Տ. Ղեւոնդ Վրդ. Յովհաննիսեան: Պատարագեց Տաճարի Տեսուչ՝ Տ. Արտակ Աբղ. Տիւլէնեան:

Շաբաթ, 10 Սեպտեմբեր.- Սրբոց Առաքելոցն Թովմայի, Յակոբայ եւ Շմաւոնի: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխաղիր: Ժամարարն էր Տ. Կորիւն Վրդ. Բաղդասարեան:

Նոյն օրը երեկոյեան, նախատօնակին ի Ս.

Յակոբ նախագահեց Լուսարարապետ՝ Տ. Սեւան Արք. Ղարիպեան:

Կիրակի, 11 Սեպտեմբեր.- Գիւտ Գօտուոյ Ս. Աստուածածնի: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Գեթսեմանիի Ս. Աստուածածնայ Տաճարին մէջ, Տիրամօր Ս. Գերեզմանին վրայ: Պատարագեց եւ քարոզեց Տ. Ղեւոնդ Վրդ. Յովհաննիսեան: Ապա հանդիսապետութեամբ Լուսարարապետ Սրբազան Հօր՝ կատարուեցաւ հոգեհանգստեան պաշտօն երկու օրեր առաջ Տաճարի մաքրութեան մասնակցող բարեպաշտ տիկիներու եւ օրիորդներու հանգուցեալ պարագայից հոգիներուն համար: Արարողութեան աւարտին հոգեսուրճ տրուեցաւ տեսչարանին մէջ:

Շաբաթ, 17 Սեպտեմբեր.- Նիկիոյ Ս. Ժողովոյն երեք հայրեր ութ եւ տասն հայրապետացն: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխաղիր: Ժամարարն էր Տ. Աղան Աբղ. Գոգչեան:

Յաւարտ Ս. Պատարագի հանդիսապետութեամբ Լուսարարապետ Սրբազան Հօր՝ կատարուեցաւ Մասնաւոր Հոգեհանգստեան կարգ Սեպտեմբեր 13-15 նախալարձակ Ատրպէյճանի կողմէ հրահրուած պատերազմի հետեւանքով Հայոց Արեւելեան Սահմանին զոհուած մեր նահատակ զինուորներու հոգիներու հանգստութեան համար:

Կիրակի, 18 Սեպտեմբեր.- Դ. Կիրակի զկնի Վերափոխման: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութեան մեր վերնամատրան մէջ: Հանդիսապետն էր Տ. Վարուժան Արք. Հերկելեան: Ժամարարն էր Տ. Տիրան Աբղ. Յակոբեան:

Երեքշաբթի, 20 Սեպտեմբեր.- Նախատօնակին ի Ս. Յակոբ նախագահեց Լուսարարապետ Սրբազան Հայրը:

Չորեքշաբթի, 21 Սեպտեմբեր.- Ծնունդ Ս. Աստուածածնի ի յԱննայէ: Առաւօտուն Լուսարարապետ Ս. Հօր գլխաւորութեամբ, Միաբան Հայրեր ինքնաշարժներով մեկնեցան Գեթսեմանիի պարտէզ եւ «Հրաշափառ»-ով մուտք գործեցին Ս. Աստուածածնայ Տաճար, ուր Տիրամօր Ս. Գերեզմանին վրայ օրուան հանդիսաւոր Ս. Պատարագը մատուցեց եւ քարոզեց Տ. Սամուէլ Ծ. Վրդ. Աղոյեան:

Յաւարտ Ս. Պատարագի, կատարուեցաւ «Հանրապետական մաղթանք» Հայաստանի Հանրապետութեան Անկախութեան 31-ամեակին առիթով:

Շաբաթ, 24 Սեպտեմբեր.- Տօն եկեղեցւոյ ի նաւակատիւ Ս. Խաչին: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխաղիր: Ժամարարն էր Տ. Արտէն

Քհնյ Աբրահամեան:

Խաչվերացի մեծահանդէս նախատօնակին ի Ս. Յակոբ նախագահեց Լուսարարապետ Սրբազան Հայրը, որ ապա Խաչափայտի Ս. Մասունքը թափօրով Ս. Գլխադիրէն փոխադրեց Աւագ խորան:

Գիշերասկզբին Մայր Տաճարին մէջ պաշտուած «Եկեցէի» եւ «Հսկման» արարողութեանց նախագահեց Լուսարարապետ՝ Տ. Սեւան Արք. Ղարիպեան:

Կիրակի, 25 Սեպտեմբեր.– Տօն Վերացման Սրբոյ Խաչին: Առաւօտեան Մայր Տաճարին մէջ պաշտուեցան Գիշերային եւ Առաւօտեան ժամերգութիւններ: Օրուան հանդիսաւոր Ս. Պատարագը Մայր Տաճարի Աւագ խորանին վրայ մատուցեւ քարոզեց Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութեան միաբան Տ. Վարուժան Արք. Հերկելեան:

Կէսօրէ ետք, նախագահութեամբ Լուսարարապետ Սրբազան Հօր, Մայր Տաճարին մէջ կատարուեցաւ Խաչվերացի մեծահանդէս «Անդաստան»:

Երկուշաբթի, 26 Սեպտեմբեր.– Յիշատակ Մեռելոց: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գըլխադիր: Ժամարարն էր Տ. Թէոդորոս Ծ. Վրդ. Զաքարեան:

Յաւարտ Ս. Պատարագի հանդիսապետութեամբ Լուսարարապետ Սրբազան Հօր, կատարուեցաւ Հոգեհանգստեան Պաշտօն Մեղքոնեան ընտանիքի ննջեցեալներու հոգիներու հանգստութեան համար:

Շաբաթ, 1 Հոկտեմբեր.– Տօն Խաչի: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յակոբ, Ս. Նշան վերնամատրան մէջ: Ժամարարն էր Տ. Գէորգ Աբղ. Հայրապետեան:

Կիրակի, 2 Հոկտեմբեր.– Բ. Կիրակի զկնի Խաչի: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութիւն մեր վերնամատրան մէջ: Հանդիսապետն էր Տ. Սեւան Արք. Ղարիպեան: Ժամարարն էր Տ. Խաչ Վրդ. Ճոնտուրեան:

Ուրբաթ, 7 Հոկտեմբեր.– Ս. Գէորգայ նախատօնակը պաշտուեցաւ Ղպտոց Ս. Գէորգ եկեղեցւոյ մէջ: Հանդիսապետն էր Տ. Սեւան Արք. Ղարիպեան:

Շաբաթ, 8 Հոկտեմբեր.– Սրբոյն Գէորգայ Զօրավարին, Աղոկտոսի եւ Ռոմանոսի երգեցողին: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Ղպտոց Ս. Գէորգ եկեղեցւոյ մէջ: Պատարագեց եւ քարոզեց Տ. Արշակ Աբղ. Ղազարեան: Հանդիսապետն էր Լուսարարապետ՝ Տ. Սեւան Արք. Ղարիպեան: Արա-

րողութեան աւարտին, Միաբանութիւնը հիւրասիրուեցաւ Ղպտոց վանքի տեսչէն:

Կէսօրէ ետք, Լուսարարապետ Սրբազան Հօր գլխաւորութեամբ, Միաբանութիւնը «Հրաշափառ»-ով մուտք գործեց Ս. Յարութեան Տաճար, ուր ժամերգութիւնն ու նախատօնակը պաշտուեցան մեր վերնամատրան մէջ: Ապա կատարուեցաւ Տընօրինական Սրբատեղեաց այցելութեան թափօր տաճարէն ներս: Հանդիսապետն էր Տ. Կոմիտաս Վրդ. Շէրպէթեան:

Կիրակի, 9 Հոկտեմբեր.– Տօն Վարագայ Ս. Խաչին: Առաւօտեան ժամը 6:30-ին հանդիսապետութեամբ Տ. Սամուէլ Ծ. Վրդ. Աղոյեանի, միաբան հայրեր մեկնեցան Ս. Յարութեան Տաճար: Ս. Գողգոթայի ուխտէն ետք Գիշերային եւ Առաւօտեան ժամերգութիւնները պաշտուեցան մեր վերնամատրան մէջ: Ապա Լուսարարապետ Սրբազան Հօր երկրորդ մուտքէն ետք, օրուան հանդիսաւոր Ս. Պատարագը Քրիստոսի Ս. Գերեզմանին վրայ մատուցեւ Տ. Սամուէլ Ծ. Վրդ. Աղոյեան:

Շաբաթ, 15 Հոկտեմբեր.– Սրբոյն Եօթնասուն եւ Երկու Աշակերտացն Քրիստոսի: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Ս. Յակոբեանց Մայր Տաճարի գաւիթը գտնուող՝ Ս. Գէորգայ Սեղանին վրայ: Ժամարարն էր Տ. Վանիկ Ծ. Վրդ. Մանկասարեան:

Կիրակի, 16 Հոկտեմբեր.– Դ. Կիրակի զկնի Խաչի: Կատարուեցաւ Ռամէլի Ս. Գէորգայ վանքի տարեկան ուխտագնացութիւնը, ի ներկայութեան Երուսաղէմի, Եաֆայի եւ Հայֆայի հայութեան: Հանդիսապետն էր Տ. Սեւան Արք. Ղարիպեան: Ժամարարն էր Տ. Կոմիտաս Վրդ. Շէրպէթեան: «Հայր Մեր»-էն առաջ քարոզեց վանքին տեսուչ՝ Տ. Տիրան Աբղ. Յակոբեան:

Ուրբաթ, 21 Հոկտեմբեր.– Նախատօնակին ի Ս. Յակոբ նախագահեց Լուսարարապետ Սրբազան Հայրը:

Շաբաթ, 22 Հոկտեմբեր.– Ս. Թարգմանչաց Վարդապետացն մերոց: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յակոբ՝ Աւագ Սեղանին վրայ: Պատարագեց եւ քարոզեց Կիւլպենկեան Մատենադարանի Տեսուչ՝ Տ. Գէորգ Աբղ. Հայրապետեան:

Յաւարտ Ս. Պատարագի Լուսարարապետ Ս. Հայրը նախագահեց Կիւլպենկեան գերդաստանի անդամներուն համար կատարուած Հոգեհանգստեան կարգին:

Կիրակի, 23 Հոկտեմբեր.– Ե. Կիրակի զկնի Խաչի: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութիւն մեր վերնամատրան մէջ: Հանդիսապետն էր

Ամերիկայէն ուխտաւորաբար Սուրբ Աթոռ ժամանած Տ. Դանիէլ Եպս. Ֆինտըզեան: Պատարագեց եւ քարոզեց Տ. Ղեւոնդ Վրդ. Յովհաննիսեան:

Շաբաթ, 29 Հոկտեմբեր.- Ս. Աւետարանչացն՝ Մատթէոսի, Մարկոսի, Ղուկասու եւ Յովհաննու: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Ս. Յարութեան Տաճարի՝ Հայոց Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ եկեղեցւոյ մէջ: Հանդիսապետն էր Տ. Սամուէլ Ծ. Վրդ. Աղոյեան: Ժամարարն էր Տ. Կորին Վրդ. Բաղդասարեան:

Կիրակի, 30 Հոկտեմբեր.- Զ. Կիրակի զկնի հաշի: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի Աջակողմեան դասին մէջ գտնուող Ս. Կարապետի հորանին վրայ: Ժամարարն էր Տ. Վազգէն Աբղ. Ալէքեան:

Երկուշաբթի, 31 Հոկտեմբեր.- Սուրբ Յովսէփայ Աստուածահօրն: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Գեթսեմանիի Ս. Աստուածածնայ Տաճարին մէջ՝ Հայր Յովսէփի գերեզմանին վրայ: Հանդիսապետն էր Տ. Թէոդորոս Ծ. Վրդ. Զաքարեան: Պատարագեց Տաճարի Տեսուչ՝ Տ. Արտակ Աբղ. Տիւշէնեան:

Շաբաթ, 6 Նոյեմբեր.- Ս. Երկոտասան Վարդապետացն: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Տ. Աղան Աբղ. Գոգչեան:

Կէսօրէ ետք, Լուսարարապետ Ս. Հօր գլխաւորութեամբ, Միաբանութիւնը «Հրաշափառ»-ով մուտք գործեց Ս. Յարութեան Տաճար, ուր ժամերգութիւնն ու նախատօնակը պաշտուեցան Հայոց Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ եկեղեցւոյ մէջ: Ապա Տնօրինական Սրբատեղեաց ալցելութեան թափօրին հանդիսապետեց Տ. Թէոդորոս Ծ. Վրդ. Զաքարեան:

Կիրակի, 7 Նոյեմբեր.- Է. Կիրակի զկնի հաշի: Գիւտ Ս. հաշի: Առաւօտեան ժամը 5:30-ին, հանդիսապետութեամբ Տ. Թէոդորոս Ծ. Վրդ. Զաքարեանի միաբան հայրեր մեկնեցան Ս. Յարութեան Տաճար: Ս. Գողգոթայի ուխտէն ետք, Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ եկեղեցւոյ մէջ պաշտուեցան Գիշերային եւ Առաւօտեան ժամերգութիւնները:

Լուսարարապետ Սրբազան Հօր երկրորդ մուտքէն ետք, նոյն եկեղեցւոյ մէջ մատուցուեցաւ օրուան հանդիսաւոր Ս. Պատարագը: Ժամարարն էր Տ. Արտէն Քհնյ Աբրահամեան: Ապա կատարուեցաւ մեծահանդէս թափօր, նախ Գիւտ հաշի Այրը, ապա Ս. Գերեզմանին շուրջ եռադարձ թափօրով եւ մէկ անգամ Պատանատեղւոյն: Թափօրը գլխաւորեց Տ. Սեւան Արք. Ղարիպեան, ամպհովանիի տակ եւ Կենաց Փայտի մասունքն ի ձեռին: «Նախի քո Քրիստոս» շարականի երգեցողութենէն եւ խնկարկութենէն ետք, արարողութիւնները վեր-

ջացան Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ եկեղեցւոյ մէջ: Այսպէս փակելով 2022 տարուան Ս. Յարութեան Տաճարի հանդիսութեանց շրջանը:

Շաբաթ, 12 Նոյեմբեր.- Սրբոյն Յովհաննու Ոսկեբերան Հայրապետին: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Տ. Խաղ Վրդ. Ժոնատուրեան:

Կիրակի, 13 Նոյեմբեր.- Ը. Կիրակի զկնի հաշի: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութիւն՝ մեր վերնամաստան մէջ: Հանդիսապետն էր Տ. Բարսեղ Ծ. Վրդ. Գալէմտէրեան: Ժամարարն էր Տ. Կոմիտաս Վրդ. Շէրպէթեան:

Ուրբաթ, 18 Նոյեմբեր.- Նախատօնակին ի Ս. Հրեշտակապետաց նախագահեց Տ. Սեւան Արք. Ղարիպեան:

Շաբաթ, 19 Նոյեմբեր.- Ս. Հրեշտակապետացն Գաբրիէլի եւ Միքայէլի: Գիշերային եւ Առաւօտեան ժամերգութիւնները պաշտուեցան ի Ս. Հրեշտակապետաց: Պատարագեց եւ քարոզեց Ս. Հրեշտակապետաց Վանքի Տեսուչ՝ Տ. Ղեւոնդ Վրդ. Յովհաննիսեան:

Կիրակի, 20 Նոյեմբեր.- Թ. Կիրակի զկնի հաշի: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Հրեշտակապետաց: Պատարագեց Մայր Աթոռ Սբ. Էջմիածնի միաբաններէն հիւրաբար Սուրբ Աթոռ ժամանած Հայաստանի Հանրապետութեան Զինւած Ուժերու հոգեւոր առաջնորդ՝ Ս. Մովսէս Վրդ. Սարգսեան:

Շաբաթ, 26 Նոյեմբեր.- Ս. Առաքելոցն Անդրէի եւ Փիլիպպոսի: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Պատարագեց Տ. Գէորգ Աբղ. Հայրապետեան:

Կիրակի, 27 Նոյեմբեր.- Ժ. Կիրակի զկնի հաշի: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութիւն մեր վերնամաստան մէջ: Հանդիսապետն էր Տ. Թէոդորոս Ծ. Վրդ. Զաքարեան: Պատարագեց Տ. Ներսէս Աբղ. Աղոյեան:

Շաբաթ, 3 Դեկտեմբեր.- Ամենայն Սրբոց՝ հնոց եւ նորոց, յայտից եւ անյայտից: Նախագահութեամբ Տ. Սեւան Արք. Ղարիպեանի Կատարուեցաւ ուխտագնացութիւն դէպի Հայոց Փիլիպպոսի աղբիւր-սրբավայր:

Երեկոյեան նախատօնակին ի Սբ. Յակոբ նախագահեց Տ. Սեւան Արք. Ղարիպեան:

Կիրակի, 4 Դեկտեմբեր.- Ընծայումն Սբ. Աստուածածնի: Առաւօտուն Լուսարարապետ Ս. Հօր գլխաւորութեամբ, Միաբան Հայրեր ինքնաշարժներով մեկնեցան Գեթսեմանիի պարտէզ եւ

«Հրաշափառ»-ով մուտք գործեցին Ս. Աստուածածնայ Տաճար, ուր Տիրամօր Ս. Գերեզմանին վրայ օրուան հանդիսաւոր Ս. Պատարագը մատուց Տ. Թէոդորոս Ծ. Վրդ. Զաքարեան:

Յաւարտ Ս. Պատարագի կատարուեցաւ Հոգեհանգստեան պաշտօն վասն հոգւոցն Կիւլապի Կիւլպէնկեանի եւ համայն ննջեցելոց Կիւլպէնկեան գերդաստանի:

Շաբաթ, 10 Դեկտեմբեր. Ս. Գրիգորի Աքանչեւագործին, Նիկողայոսի Հայրապետին եւ Միւռոնայ Եպիսկոպոսին: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Սբ. Գլխադիր: Ժամարարն էր Տ. Արշակ Արդ. Դազարեան:

Կիրակի, 11 Դեկտեմբեր. Ա. Կիրակի Յիսնակաց: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութիւն՝ մեր վերնամատրան մէջ: Հանդիսապետն էր Տ. Սեւան Արք. Դարիպեան: Պատարագեց Տ. Դեւոնդ Վրդ. Յովհաննիսեան:

Ուրբաթ, 16 Դեկտեմբեր. Նախատօնակին ի Սբ. Յակոբ Նախագահեց Լուսարարապետ Տ. Սեւան Արք. Դարիպեան:

Շաբաթ, 17 Դեկտեմբեր. Սրբոց Առաքելոց եւ առաջին Լուսաւորչացն մերոց՝ Թադէոսի եւ Բարթողիմէոսի: Պատարագը մատուցուեցաւ ի Սբ. Գլխադիր: Ժամարարն էր Տ. Վանիկ Ծ. Վրդ. Մանկասարեան:

Կիրակի, 18 Դեկտեմբեր. Բ. Կիրակի Յիսնակաց: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի Զախակողմեան դասին մէջ գտնուող Ս. Աստուածածնի խորանին վրայ: Ժամարարն էր Տ. Կորին Վրդ. Բաղդասարեան:

Չորեքշաբթի, 21 Դեկտեմբեր. Նախատօնակին ի Ս. Յակոբ Նախագահեց Լուսարարապետ Տ. Սեւան Արք. Դարիպեան:

Հինգշաբթի, 22 Դեկտեմբեր. Յղութիւն Սբ. Աստուածածնի ի յԱննայէ: Առաւօտուն Լուսարարապետ Սրբազան Հօր գլխաւորութեամբ Միաբան Հայրեր ինքնաշարժներով մեկնեցան Գեթսեմանիի պարտէզ եւ «Հրաշափառ»-ով մուտք գործեցին Սբ. Աստուածածնայ Տաճար, ուր օրուան հանդիսաւոր Ս. Պատարագը Տիրամօր Սբ. Գերեզմանի վրայ մատուց եւ քարոզեց Տ. Բարսեղ Ծ. Վրդ. Գալէմտէրեան:

Շաբաթ, 24 Դեկտեմբեր. Ս. Նիկողայոսի Աքանչեւագործին: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յակոբ, Ս. Մակարայ մատրան մէջ: Ժամարարն էր Տ. Արտէն Քհնյ Աբրահամեան: Վերաբերումը կատարուեցաւ գաւթին մէջ գտնուող Ս. Նիկողայոսի Սեղանին վրայէն:

Կիրակի, 25 Դեկտեմբեր. Գ. Կիրակի Յիսնակաց: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութիւն՝ մեր վերնամատրան մէջ: Հանդիսապետն էր Տ. Սեւան Արք. Դարիպեան: Պատարագեց Տ. Կոմիտաս Վրդ. Շէրպէթեան:

Ուրբաթ, 30 Դեկտեմբեր. Նախատօնակին ի Սբ. Յակոբ Նախագահեց Լուսարարապետ Տ. Սեւան Արք. Դարիպեան:

Շաբաթ, 31 Դեկտեմբեր. Ս. Յակոբայ Մըծբնայ Հայրապետին, Մարուգէի Ճգնաւորին եւ Մեկիտոսի Եպիսկոպոսին: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Տ. Թէոդորոս Ծ. Վրդ. Զաքարեան:

Պատրաստեց՝ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՍՐԿ. ԽՈՒՏԱՎԵՐՏԵԱՆ

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆՔ

Երեքշաբթի, 9 Օգոստոս.- Երուսաղամի Լատին Պատրիարք Ամեն. Տ. Փիերպատրիսթա Փիցապալա այցելեց Հայոց Պատրիարքարան եւ հանդիպում ունեցաւ Նորին Ամենապատուութիւն Տ. Նուրհան Պատրիարք Մանուկեանի հետ:

Երեքշաբթի, 16 Օգոստոս.- Երուսաղէմի Հին քաղաքի նոր ոստիկանապետ՝ Տիար Ավի Քոհէն եւ Ս. Յարութեան տաճարի նոր պատասխանատու ոստիկան՝ Տիար Խալետ Մնան, այցելեցին Պատրիարքարան եւ հանդիպում ունեցան Ամենապատու Տ. Նուրհան Պատրիարք Մանուկեանի հետ:

Նոյն օրը Պատրիարքարան այցելեց «Պաղեստինի Աստուածաշնչեան ընկերութեան» տնօրէն՝ Տիար Նաշատ Ֆիլմօ եւ հանդիպում ունեցաւ Ամենապատու Պատրիարք Սրբազան Հօր հետ:

Ուրբաթ, 26 Օգոստոս.- Իսրայէլի Բատ Յամ քաղաքին մէջ անցկացուող սամբոյի միջազգային մրցումներուն մասնակցելու համար Սուրբ Երկիր ժամանած ՀՀ սամբոյի թիմի մարզիկները եւ մարզիչները այցելեցին Պատրիարքարան եւ հանդիպում ունեցան Ամենապատու Տ. Նուրհան Պատրիարք Մանուկեանի հետ:

Երկուշաբթի, 29 Օգոստոս.- Երուսաղէմի Ասորի Եկեղեցւոյ եպիսկոպոսական առժամեայ փոխանորդ՝ Գերաշնորհ Տ. Անթիմոս Ճաթ Յակոբ այցելեց Պատրիարքարան եւ հանդիպում ունեցաւ Սուրբ Աթոռոյս Գահակալ՝ Ամենապատու Տ. Նուրհան Պատրիարք Մանուկեանի հետ:

Երեքշաբթի, 30 Օգոստոս.- Ասորւոց Ս. Մարկոս Եկեղեցւոյ մէջ ի յիշատակ Ասորիներու եպիսկոպոս՝ Տ. Մար Գաբրիէլ Արքեպս. Տահոի, մատուցուեցաւ Սուրբ Պատարագ եւ կատարուեցաւ Հոգեհանգստեան պաշտօն: Սուրբ Աթոռոյս կողմէ ներկայ գտնուեցաւ Թարգման Հայր Սուրբը՝ Հոգշ. Տ. Վազգէն Աբղ. Ալէքեան:

Նոյն օրը, Ս. Յարութեան տաճարի յատակի եւ հիմերու նորոգութեան հարցերով Սուրբ Երկրի Քուսթոտիայի մէջ կազմակերպուած ժողովին երուսաղէմի Հայոց Պատրիարքութեան կողմէ մաս-

նակցեցան Լուսարարապետ Տ. Սեւան Արք. Ղարիպեան, Տաճարի տեսուչ՝ Տ. Սամուէլ Ծ. Վրդ. Աղոյեան, Դիւանապետ՝ Տ. Կորիւն Վրդ. Բաղդասարեան եւ Թարգման՝ Տ. Վազգէն Աբղ. Ալէքեան:

Չորեքշաբթի, 31 Օգոստոս.- Իսրայէլի Ներքին Ապահովութեան նախարարի եւ Սուրբ Երկրի քրիստոնեայ հոգեւոր պետերու միջեւ տեղի ունեցած հանդիպմանը մասնակցեցաւ Սուրբ Աթոռոյ Լուսարարապետ Տ. Սեւան Արք. Ղարիպեան, ընկերակցութեամբ Դիւանապետ՝ Տ. Կորիւն Վրդ. Բաղդասարեան:

Երկուշաբթի, 5 Սեպտեմբեր.- Հայաստանի մէջ Իսրայէլի նորանշանակ դեսպան Տիար Եոնէլ Լիոն, ընկերակցութեամբ Իսրայէլի Արտաքին Գործոց Նախարարութեան Կովկասի եւ Միջին Ասիոյ երկիրներու վարչութեան պետ՝ Տիկին Միխալ Հերշկովիչի այցելեց Պատրիարքարան եւ հանդիպում ունեցաւ Սուրբ Աթոռոյս Գահակալ՝ Ամեն. Տ. Նուրհան Պատրիարք Մանուկեանի հետ:

Կիրակի, 11 Սեպտեմբեր.- Հայաստանի Հանրապետութեան Առողջապահութեան նախարարութիւն Տիկին Անահիտ Աւանեսեան, ընկերակցութեամբ Իսրայէլի մէջ Հայաստանի Հանրապետութեան դեսպան՝ Տիար Արման Յակոբեանի եւ Հայաստանի Հանրապետութեան Առողջապահութեան նախարարի առաջին տեղակալ՝ Տիկին Լէնա Նանուշեանի, այցելեց Պատրիարքարան եւ հանդիպում ունեցաւ Սուրբ Աթոռոյս Գահակալ՝ Ամեն. Տ. Նուրհան Պատրիարք Մանուկեանի հետ:

Երեքշաբթի, 13 Սեպտեմբեր.- Իսրայէլի Ներքին Գործոց Նախարարութեան Փոքրամասնութիւններու վարչութեան նորանշանակ պետ՝ Տիար Լիոր Շախար, ընկերակցութեամբ նոյն վարչութեան Քրիստոնէական համայնքներու բաժնի վարիչ՝ Տիար Սէզար Մարճիէի, իր պաշտօնը ստանձնելուն առիթով այցելեց Պատրիարքարան եւ հանդիպում ունեցաւ Ամեն. Տ. Նուրհան Պատրիարք Մանուկեանի հետ:

Չորեքշաբթի, 14 Սեպտեմբեր.- Երուսաղէմի Հին քաղաքի ոստիկանատան մէջ տեղի ունեցած

նոր ոստիկանապետ՝ Տիար Ավի Քոհնի պաշտոնի ստանձնման արարողության ներկայ գտնուեցաւ Սուրբ Աթոռոյս Դիւանապետ՝ Տ. Կորիւն Վրդ. Բաղդասարեան:

Կիրակի, 18 Սեպտեմբեր.– Երուսաղէմի գլխաւոր ոստիկանապետին կողմէ հրէական Նոր Տարուան առիթով կազմակերպուած ընդունելութեան Սուրբ Աթոռոյս կողմէ ներկայ գտնուեցաւ Դիւանապետ Տ. Կորիւն Վրդ. Բաղդասարեան, որ նաեւ խօսեցաւ յանուն Քրիստոնեայ համայնքներու:

Երեքշաբթի, 20 Սեպտեմբեր.– Քրիստոնեայ համայնքներու պատասխանատու ոստիկան՝ Տիար Ալա Հարբ այցելեց Պատրիարքարան եւ հանդիպում ունեցաւ Ամեն. Տ. Նուրհան Պատրիարք Մանուկեանի հետ:

Հինգշաբթի, 3 Նոյեմբեր.– Ս. Ծննդեան եւ Աստուածայայտնութեան տօներուն ընդառաջ, Գուշ Հացիոնի զինուորապետ՝ Տիար Նապիլ Թաֆէշ, Ներքին գործոց նախարարութեան քրիստոնեաներու բաժնի վարիչ՝ Տիար Սէզար Մարճիէ, եւ Հին քաղաքի ոստիկանատան քրիստոնեաներու բաժնի պատասխանատու սպայ՝ Տիար Ալա Հարա իրենց օգնականներով այցելեցին Պատրիարքարան եւ հանդիպում ունեցան Սուրբ Աթոռոյս Գահակալ՝ Ամեն. Տ. Նուրհան Պատրիարք Մանուկեանի հետ:

Նոյն օրը, Day of People's Unity-ի առիթով Իսրայէլի մէջ Ռուսոիոյ դեսպանին կողմէ կազմակերպուած ընդունելութեան ներկայ գտնուեցաւ Ս. Աթոռոյս Դիւանապետ՝ Տ. Կորիւն Վրդ. Բաղդասարեան:

Ուրբաթ, 4 Նոյեմբեր.– Իսրայէլի Արտաքին գործոց նախարարութեան պաշտօնէայ՝ Տիկին Շարոն Ռեկելի ուղեկցութեամբ իսրայէլացի խումբ մը լուսանկարիչներ այցելեցին Պատրիարքարան եւ հանդիպում ունեցան Ամենապատիւ Պատրիարք Սրբազան Հօր հետ:

Հինգշաբթի, 10 Նոյեմբեր.– Իսրայէլի հրաւերով Սուրբ Երկիր այցելած Երեւանի Կեդրոնական Պանքի երկու պաշտօնէայ այցելեցին Պատրիարքարան եւ հանդիպում ունեցան Ամեն. Տ. Նուրհան Պատրիարք Մանուկեանի հետ:

Երեքշաբթի, 15 Նոյեմբեր.– Իսրայէլի նորընտիր Խորհրդարանի առաջին նիստին Երուսաղէմի Հայոց Պատրիարքութեան կողմէ մասնակցեցաւ Սուրբ Աթոռոյ Լուսարարապետ՝ Տ. Սեւան Արք. Ղարիպեան:

Շաբաթ, 19 Նոյեմբեր.– Maria Vision հեռու-

տալնկերութեան աշխատակիցները՝ ուղեկցութեամբ զուգեցեացի իրաւապաշտպան Տիկին Վերոնիքա Նէպելի, այցելեցին Պատրիարքարան եւ հանդիպում ունեցան Ամենապատիւ Պատրիարք Սրբազան Հօր հետ: Հանդիպման ընթացքին քրեանարկութեան պատրիարքութեան եւ հեռուստալնկերութեան միջեւ համագործակցութիւն սկսելու վերաբերեալ հարցեր:

Չորեքշաբթի, 23 Նոյեմբեր.– Յունգարիոյ պետքարտուղար՝ Տիար Տրիստան Ազպէճ, ընկերակցութեամբ Արտաքին գործոց նախարարութեան կրօնից հարցերով աւագ խորհրդական՝ Տիար Մարկ Աուրէլ Էրշեգինի եւ Ռամալլայի մէջ Յունգարիոյ ներկայացուցչութեան ղեկավար Դոկտ. Յապա Ռատաի, այցելեց Պատրիարքարան եւ հանդիպում ունեցաւ Նորին Ամենապատուութիւն Տ. Նուրհան Պատրիարք Մանուկեանի հետ:

Հինգշաբթի, 24 Նոյեմբեր.– Ռամալլահի մէջ տեղի ունեցաւ Պէյթ Էլի զինուորապետի եւ Քրիստոնեայ համայնքներու ներկայացուցիչներու միջեւ հանդիպում՝ քննարկելու Յորդանան գետի սրբավայրի վերաբերեալ հարցեր: Երուսաղէմի Հայոց Պատրիարքութեան կողմէ մասնակցեցան Սուրբ Աթոռոյս Դիւանապետ՝ Տ. Կորիւն Վրդ. Բաղդասարեան, Թարգման՝ Տ. Վազգէն Աբղ. Ալէքեան եւ փաստաբան՝ Տիար Մազէն Քուլիթի:

Ուրբաթ, 25 Նոյեմբեր.– Սուրբ Երկրի Լուսերական եկեղեցւոյ նախկին առաջնորդ՝ Գերշ. Տ. Մունիպ Եպս. Եունան այցելեց Պատրիարքարան եւ հանդիպում ունեցաւ Ամենապատիւ Տ. Նուրհան Պատրիարք Մանուկեանի հետ:

Շաբաթ, 26 Նոյեմբեր.– Նոր Տարուան եւ Սուրբ Ծննդեան տօներու առիթով Երուսաղէմի ՀՕՄ-ի կազմակերպած տարեկան պազարին նախագահեց Ամենապատիւ Պատրիարք Սրբազան Հայրը:

Երեքշաբթի, 29 Նոյեմբեր.– «Սուրբ Յարութեան տաճարի ասպետներ» բարեգործական միութեան անդամները այցելեցին Պատրիարքարան, հանդիպում ունեցան Սուրբ Աթոռոյ Լուսարարապետ՝ Տ. Սեւան Արք. Ղարիպեանի հետ եւ Պատրիարքարանին նուիրատուութեան չէք մը փոխանցեցին:

Ուրբաթ, 2 Դեկտեմբեր.– Նոր Տարուան եւ Սուրբ Ծննդեան տօներու առիթով Երուսաղէմի ՀՅՄ-ի կազմակերպած տարեկան պազարին նախագահեց Լուսարարապետ Սրբազան Հայրը:

Երեքշաբթի, 6 Դեկտեմբեր.– Երուսաղէմի մէջ Ֆրանսայի Ընդհանուր փոխ-հիւպատոս Տիար Քուեն-

թին Լոպինոտ այցելեց Երուսաղէմի Հայկական թաղամաս:

Հինգշաբթի, 8 Դեկտեմբեր.– Էտուարտ եւ Հելեն Մարտիկեան թանգարանի վերաբացման առիթով Երուսաղէմի Հայոց Պատրիարքութիւնը՝ համագործակցութեամբ Տիկին Իսքա Հարանիի, Ժառանգաւորաց վարժարանի եւ Ընծայարանի սրահին մէջ իսրայէլացի 120 զբօսավարներու համար կազմակերպեց սեմինար:

Հինգշաբթի, 8 Դեկտեմբեր.– Իսրայէլի մէջ ԱՄՆ-ի դեսպանատան «Պաղեստինեան գործերու բաժնի» պատասխանատու՝ Տիար Ճորճ Նոլլ, ուղեկցութեամբ իր երկու աշխատակիցներու, այցելեց Երուսաղէմի Հայկական թաղամաս, Էտուարտ եւ Հելեն Մարտիկեան թանգարան եւ Գալուստ Կիւլպէնկեան մատենադարան:

Ուրբաթ, 16 Դեկտեմբեր.– Կաթոլիկեան «Sa-beel» կանանց միութեան կողմէ կազմակերպուած Սուրբ Ծննդեան տարեկան ընթրիքին Սուրբ Աթոռոյս կողմէ մասնակցեցան Թարգման՝ Տ. Վազգէն Աբղ. Ալէքեան եւ Ընծայարանի ուսանողները:

Շաբաթ, 17 Դեկտեմբեր.– Իսրայէլի մէջ ԱՄՆ-ի դեսպանատան աշխատակազմը՝ գլխաւորութեամբ փոխ-դեսպան՝ Տիկին Ստեֆանի Հալլետտիի, այցելեց Երուսաղէմի Հայկական թաղամաս:

Երկուշաբթի, 26 Դեկտեմբեր.– Կաթոլիկ եւ Բողոքական եկեղեցիներու Ս. Ծննդեան տօնի ուրախալի առիթով, Երուսաղէմի մէջ սկսան շնորհաւորութիւնները: Պատրիարքութեանս Լուսարա-

րապետ՝ Տ. Սեւան Արք. Ղարիպեան Սրբազան Հայրը ընկերակցութեամբ Դիւանապետ՝ Տ. Կորիւն Վրդ. Բաղդասարեանի շնորհաւորական այցելութեան գնաց Սուրբ Երկրի Պապական Նուիրակ՝ Տ. Ատուլֆո Արք. Տիտօ Ելանայի:

Երեքշաբթի, 27 Դեկտեմբեր.– Սրբոց Յակոբեանց Միաբանութիւնը հանգիստապետութեամբ Ս. Աթոռոյս Լուսարարապետ՝ Տ. Սեւան Արք. Ղարիպեանի, շնորհաւորութեան գնաց Ս. Երկրի Քիւսթոտ՝ Հ. Ֆրանչեսկո Փաթնիի եւ Ֆրանչիսկեան Միաբանութեան, ապա Լատինաց Պատրիարք Ամեն. Տ. Փիերպատիսթա Արք. Փիցապալայի եւ Միաբանութեան:

Նոյն օրը, Ամանորի եւ Ս. Ծննդեան տօներու առիթով Երուսաղէմի քաղաքապետ՝ Տիար Մոշէ Լէոնի կողմէ քրիստոնեայ համայնքներու հոգեւոր պետերուն տրուած ընդունելութեան ներկայ գրտնուեցաւ Ս. Աթոռոյս Լուսարարապետ՝ Տ. Սեւան Արք. Ղարիպեան, ընկերակցութեամբ Դիւանապետ՝ Տ. Կորիւն Վրդ. Բաղդասարեանի, եւ Թարգմանի պաշտօնակատար՝ Տ. Ղեւոնդ Վրդ. Յովհաննիսեանի:

Հինգշաբթի, 29 Դեկտեմբեր.– Ամանորի եւ Ս. Ծննդեան տօներու առիթով Իսրայէլի նախագահ՝ Վսեմաշուք Տիար Իսահակ Հերցոկի կողմէ կազմակերպուած ընդունելութեան Երուսաղէմի Հայոց Պատրիարքութեան կողմէ ներկայ գտնուեցաւ Լուսարարապետ Տ. Սեւան Արք. Ղարիպեան, ընկերակցութեամբ Դիւանապետ՝ Տ. Կորիւն Վրդ. Բաղդասարեանի:

Պատրաստեց՝ ԿՈՐԻԻՆ ՎՐԴ. ԲԱԳԴԱՍԱՐԵԱՆ

ՍՈՒՐԲ ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ**ԲԱՐԵՊԱՇՏԱԿԱՆ ՆՈՒԷՐՆԵՐ**

Շնորհակալությամբ եւ օրհնությամբ կ'արձանագրենք 2022 տարույ ընթացքին Ս. Յակոբեանց Մայր Տաճարին եւ այլ սրբավայրերու տրուած հետեւեալ բարեպաշտական նուէրները:

1. Մի ոմն Սբ. Յակոբեանց Մայր Տաճարի Սբ. Աստուածածնայ պատկերին կը նուիրէ ոսկի շղթայ մը՝ չորս խաչերով:

(15 Փետրուար)

2. Սաղիմաբնակ Տիար Նարո Գալայճեան Սբ. Յակոբեանց Մայր Տաճարին կը նուիրէ զոյգ մը միջակ ծաղկամաններ՝ հետեւեալ յիշատակարանով. «Եղան ծաղկամանս ի դոն Սբ. Յկբյ. ձեռամբ Նարո Գալայճեանի, յամի Տեառն 2022 - ի յշտկ. մօրեղբօր իւր Հոգշ. Տ. Համբարձում Վրդ. Քէշիշեանի, Միաբանի Ուխտին Սրբոց Յակոբեանց, Աւագ Թարգման - 1958-2019»:

(20 Ապրիլ)

3. Պրիւքսէլէն Տիկ. Անահիտ Օհանեան, Սբ. Յակոբեանց Մայր Տաճարի Սբ. Աստուածածնայ պատկերին կը նուիրէ ոսկի շղթայով խաչ մը:

(30 Մայիս)

4. Երեւանէն Տիկ. Լիւպա Յովհաննիսեան Սբ. Յակոբեանց Մայր Տաճարին կը նուիրէ սպիտակ յատակի վրայ ցորենի հասկերով եւ խաղողի ողկոյզներով եւ ագուցւած հայկական խաչերով սկիհի ծածկոց մը՝ կէդրոնը Գառն Աստուծոյ եւ ձեռաց խաչի վարդագոյն բռնիչ մը՝ Մարաշի խաչերով:

(4 Յունիս)

5. Երեւանէն Տիկ. Վիքթորիա Յակոբեան, Սբ. Յակոբեանց Մայր Տաճարի Սբ. Աստուածածնայ պատկերին կը նուիրէ սպիտակ ոսկեայ մատանի մը՝ ադամանդեայ քարով:

(4 Յունիս)

6. Մի ոմն Սբ. Յակոբեանց Մայր Տաճարին կը նուիրէ զոյգ վզնոցներ կապոյտ յատակի վրայ՝ բանուած գունաւոր թելերով, հրեշտակներով եւ հայկական խաչերով:

(4 Յունիս)

7. Երեւանէն Տիար Արմէն Արիստակէսեան, Սբ. Յակոբեանց Մայր Տաճարի Սբ. Աստուածածնայ պատկերին կը նուիրէ արծաթեայ շղթայով խաչ մը:

(15 Յունիս)

8. Արմաւիրէն (Հայաստան) Տիկ. Սիրուն Աւետիսեան, Սբ. Յակոբեանց Մայր Տաճարի Սբ. Աստուածածնայ պատկերին կը նուիրէ արծաթեայ շղթայով փոքր խաչ մը՝ մանր հիւսուածքով:

(15 Յունիս)

9. Ապարանէն Տ. Մուշէ Քհնյ Վահանեան Ս. Աթոռոյա Թարգմանատան թափօրի խաչին կը նուիրէ կարմիր բռնիչ մը:

(15 Յունիս)

10. Ամեն. Տ. Նուրհան Պատրիարք Մանուկեան Սբ. Յակոբեանց Մայր Տաճար ղրկեց հրեշտակներով, վարի մասը քառաթեւ խաչով արծաթեայ կանթեղ մը՝ հետեւալ յիշատակարանով. «Կանթեղս է նուէր Վանուց Սրբոց Յակոբեանց բարերարութեամբ Աղասի եւ Ժենեա Ատոմեանց եւ Որդւոց նոցին Գէորգայ եւ Յարութիւնի, ի Պատրիարքութեան Արքեպիսկոպոսի Մանուկեան, յամի Տեառն 2019»:

(29 Յունիս)

11. Հայաստանէն Տ. Թէոդիկ Քհնյ Զէթինքաեա, Սբ. Յակոբեանց Մայր Տաճարին կը նուիրէ կարմիր յատակի վրայ, վեցթեւեան հրեշտակներով եւ միջակ ու մանր խաչերով զարդարուած սկիհի ծածկոց մը՝ մէջտեղը ճաճանշաւոր շրջանակի մէջ Գառն Աստուծոյ:

(14 Օգոստոս)

12. Կիպրոսէն Լենա Կէօքկէզեան Սբ. Յակոբեանց Մայր Տաճարին կը նուիրէ ձեռաց խաչի երկու ծոպաւոր բռնիչներ: Մէկը կարմիր մետաքսէ, չորս անկիւնները աղանիններով, միւսը՝ մուր մանիշակագոյն «քօղ» կերպասէ՝ առանց զարդի:

(26 Սեպտեմբեր)

13. Սաղիմաբնակ Տիար Յակոբ Գալայճեան Սբ. Յակոբեանց Մայր Տաճարին կը նուիրէ «մոկէթ» (գորգ) մը:

(27 Սեպտեմբեր)

14. Երեւանի Արաբկիր համայնքի Ս. Խաչ եկեղեցւոյ Հոգեւոր հովիւ Տ. Բաբգէն Քհնյ Հայրապետեանի միջոցով Սոնա Աւետիսեան Սբ. Յակոբեանց Մայր Տաճարին կը նուիրէ կապոյտ մետաքսի վրայ ձեռագործ խաչվառ մը՝ մէկ կողմը խաչի, միւսը՝ Քրիստոսի Յարութեան պատկերներով:

(8 Հոկտեմբեր)

15. Ռուսիայէն Տիկ. Նէլլի Սարգսեան, Սբ. Յակոբեանց Մայր Տաճարի Սբ. Աստուածածնայ պատկերին կը նուիրէ վարդագոյն քարով ոսկի մատանի մը եւ ոսկի «Գառն Աստուծոյ»:

(10 Հոկտեմբեր)

16. Սաղիմաբնակ Տիար Յակոբ Գալայճեան, Սբ. Յակոբեանց Մայր Տաճարին կը նուիրէ կապոյտ քարերով արծաթեայ ձեռաց խաչ մը՝ հետեւեալ յիշատակարանով. «Նուէր Սուրբ Յակոբ Եկեղեցիին ի յիշատակ Հայրիկ Վրդ. Գալայճեանի, եղբօր կողմէ»:

(19 Հոկտեմբեր)

17. Երեւանէն Տիկ. Սիլվա Սորֆազեան, Սբ. Յակոբեանց Մայր Տաճարին կը նուիրէ սկիհի կարմիր ծածկոց մը եւ ձեռաց խաչի մանիշակագոյն բռնիչ մը:

(2 Նոյեմբեր)

18. Երեւանէն Տիկ. Իրինա Աւետիսեան, Սբ. Յակոբեանց Մայր Տաճարին կը նուիրէ փոքրիկ «մոկէթ» (գորգ) մը:

(8 Դեկտեմբեր)

19. Երեւանէն Լիանա Մելիքեան, Սբ. Յակոբեանց Մայր Տաճարի Սբ. Աստուածածանայ պատկերին կը նուիրէ ոսկի խաչ մը:

(10 Դեկտեմբեր)

ԵՐԱՆԻ ՈՐ ՈՒՆԻՑԻ ՅԻՇԱՏԱԿ Ի ՍԻՈՎՆ

ՍԵՒԱՆ ԱՐՔ. ՂԱՐԻՊԵԱՆ

Լուսարարապետ Ս. Աթոռոյ

ՍՈՒՐԲ ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ

Ս. ԱԹՈՌՈՅՍ ԿԻՒԼՊԷՆԿԵԱՆ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆԸ ՇՆՈՐՀԱԿԱԼՈՒԹԵԱՄԲ ՍՏԱՅԱԾ Է ՀԵՏԵԻԹԵԱԼ ԳԻՐՔԵՐԸ

Սեւան Տէյիրմենճեան Կիւլպէնկեան Մատենադարանի նուիրած է.

1. Քասիմ, Միսաք Գօշունեան, Կեանքի տեսարաններ, Կազմեցին եւ խմբագրեցին՝ Գրիգոր Յակոբեան եւ Սեւան Տէյիրմենճեան, Իսթանպուլ, 2009 թ.:

2. Քասիմ, Միսաք Գօշունեան, Կրակին մէջէն, Վէպ ազգային ընկերական կեանքէ, Աշխատասիրութեամբ՝ Սեւան Տէյիրմենճեանի, Երեւան 2010 թ.:

3. Քասիմ, Միսաք Գօշունեան, Օրուան Մտածումներ (1908-1913), Աշխատասիրութեամբ՝ Սեւան Տէյիրմենճեանի, Իսթանպուլ, 2014 թ.:

4. Ռուբէն Զարդարեան, Յօդուածներ, Աշխատասիրութեամբ՝ Սեւան Տէյիրմենճեանի, Իսթանպուլ, 2015 թ.:

5. Երուանդ Արմաքէշխանլեան (Երուխան), Փոքր Ասիոյ Մէջէն, Նորավէպեր - Յօդուածներ, Աշխատասիրութեամբ՝ Սեւան Տէյիրմենճեանի, Իսթանպուլ 2015 թ.

6. Վահան Թէքէեան, Կեսարիա, Երթուղարձի եւ բնակութեան օրագիր մը, Կազմեցին եւ խմբագրեցին՝ Գրիգոր Պրլտեան եւ Սեւան Տէյիրմենճեան, Իսթանպուլ, 2016 թ.:

7. Վահան Թէքէեան, Երկու Դրախտները, Յիրուցան էջեր, Կազմեց եւ խմբագրեց՝ Սեւան Տէյիրմենճեան, Իսթանպուլ, 2017 թ.:

8. Յ. Ճ. Սիրունի, Գարեգին Պատրիարք Խաչատուրեան, Մենագրութիւն (ծննդեան 80-ամեակին առթիւ), Ստանպուլ, 2003 թ.:

9. Անցուկը Մոռացուկ, Վահրամ Թորգոմեան, Պոլսահայ մտաւորականի մը ուղին՝ Սկիւտարէն Փարիզ, Հրատարակութիւնը պատրաստեց՝ Սեւան Տէյիրմենճեան:

10. Թորոս Ազատեան, Դեպի էջմիածին Երթուղարձի Նօթեր, Կազմեց եւ խմբագրեց՝ Սեւան Տէյիրմենճեան, Իսթանպուլ, 2021 թ.:

11. Արթուր Սարկաւազ Վարդանեան կը նուիրէ Հայ Ժողովրդական Երաժշտական Ստեղծագործութիւն, Մաս 1, Գեղջկական երգ, Դասագիրք կոնսերուատորիայի եւ երաժշտ. ուսումնարանների համար, Երեւան, 1983 թ.:

12. Անկիւնաքար հրատարակչութեան տնօրէն՝ Տիար Խաչիկ Գրիգորեան կը նուիրէ Կիրեղ Աղեքսանդրացի «Մեկնութիւն Եբրայեցոց թղթոյն», Դրաբար քննական բնագիր եւ անգլերէն թարգմանութիւն, Երեւան, 2021:

13. Հոգշ. Տ. Պարետ Ծ. Վրդ. Երէցեան իր անձնական գրադարանէն կը նուիրէ 21 գիրք Հայերէն, Անգլերէն եւ Ֆրանսերէն լեզուներով՝ Ֆրանսերէն-Անգլերէն եւ Գերմաներէն-Անգլերէն բառարաններ, Հանրագիտարան “The Columbia-Viking Desk Encyclopedia”: Գիրքեր Իսրայէլի, Պաղեստինի, Երուսաղէմի, Հայկական եւ Ս. Գրային ուսումնասիրութիւններու վերաբերեալ եւ այլ...

14. Երեւանի Մեսրոպ Մաշտոցի անուան Հին Զեռագրերու Ինստիտուտը կը նուիրէ

կարգ մը նոր հրատակութիւններ. Յովհան Դամասկացի, Հայերէն թարգմանուած երկեր, Հատոր Ա. - Յովհան Դամասկացու «Դիալեկտիկա» երկի Հայերէն թարգմանութիւնները, քննական բնագրեր եւ ուսումնասիրութիւնը, Երեւան, Մատենադարան, 2019:

15. Մատենադարանի Հայատառ Պարսկերէն Աւետարանի Զեռագրերը, Քննական ուսումնասիրութիւն, Երեւան, Մատենադարան, 2020:

16. Ուտիքի գրչութեան կենտրոնները, Երեւան, Մատենադարան, 2020:

17. Մշոյ Բուլանք գաւառի հայաբնակ գիւղերն ըստ Մկրտիչ Ա. Խրիմեան Կաթողիկոսին ուղղուած նամակների, Գիրք 1, Երեւան, Մատենադարան, 2021:

18. Արաբական աղբիւրներ Դ. - Կիլիկեան Հայաստանի պատմութեան Մամլուքեան սկզբնաղբիւրները:

19. Իբն Աբդ Ալ-Ջահիր, Երեւան, Մատենադարան, 2021:

20. Յուցակ Մաշտոցի անուան Մատենադարանի Արաբերէն Քրիստոնէական Զեռագրերի, Երեւան, Մատենադարան, 2021:

21. Սաղիմաբնակ Տիար Գէորգ Հինգլեան կը նուիրէ. Varsen Aghabekian, A Palestinian Armenian, The intertwine between the social and the political Dar Al-Kalima University press, Latin Patriarchate, Bait Jala, 2021.

22. “Protecting the gift of new life”, Biblical insights and inspiration about the child before birth, and ideas about how to end abortion, David Logan

23. Gift from the author to Gulbenkian Library. Nine Quarters of Jerusalem Anew Biography of the Old City by Matthew Teller, Printed in Great Britain, 2022.

24. Նուէր հեղինակէն: Պետոյեան Ստեփան Հայրապետի, Գրատպութիւնը Արեւելեան Հայաստանում 1828-1920 թուականներին, Յօդուածների ժողովածոյ, Հայաստանի Հանրապետութիւն, Գիտութիւնների Ազգային Ակադեմիա, Պատմութեան Ինստիտուտ, Երեւան, 2021:

25. Նուէր հեղինակէն: Տաթևիկ Մերջանեան, Կեանքի եւ մահուան խնդիրը ՆԱՐ-ԴՈՍԻ երկերում, Երեւան, 2022:

26. Հոգշ. Տ. Ներսէս Աբդ. Ալոյեան կը նուիրէ 5 գիրք. Խաչիկ Դաշտենց, Ռանչպարների կանչը, Երեւան, 1984:

27. Անել - Տքթ. Կարօ Յ. Կարապետեան, Նոթեր Իտէալ Աքսոր, Հատոր երկրորդ, Ս. Յակոբեանց Տպ., Երուսաղէմ, 2012:

28. Նուէր Վիրաբեան, Գրականութեան Քրեստոմատիա, 11-րդ դասարան, 1-ին եւ 2-րդ մասեր, 12-րդ դասարան, Երեւան, 2013 թ., 2014 թ.:

29. Հայաստանի պատմութեան թանգարանի Դրամագիտութեան սեկտորի վարիչ Տիար Ռուբէն Վարդանեան կը նուիրէ. Հայաստանի Դրամաշրջանառութեան Պատմութիւնը, ՀՀ Կենտրոնական Բանկի Հրատարակութիւն, Երեւան, 2018:

30. Հայաստանի Պատմութեան թանգարանը կը նուիրէ. Սմբատ Բորոյեան, Յուշագիրք Հայրենեաց, Հայաստանի պատմութեան թանգարան, Երեւան 2021:

31. Վ. Ա. Աբրահամեան, Հայ Համաքարութիւնները Անդրկովկասի Քաղաքներում, Հայաստանի պատմութեան պետական թանգարան, Հայաստան Հրատարակչութիւն,

Երեւան, 1971:

32. Յատկանշական ցուցակ թանգարանային ժողովածոների, Պրակ 2, Անի քաղաքի պեղումներից յայտնաբերուած առարկաները, Եւգենեա Մուշեղեանի աշխատակցութեամբ, Հայաստանի պատմութեան պետական թանգարան, Հայաստան հրատարակչութիւն, Երեւան 1982:

33. Լիլիա Աւանեսեան, Հայկական գորգերի զարդաձեւերի ծագումնաբանութիւնն ու իմաստաբանութիւնը, Հայաստանի պատմութեան թանգարան, Երեւան 2020:

34. Ա-ԴՈ Յովհաննէս Տէր-Մարտիրոսեանի, Հայութեան երկունքը, Հայաստանի պատմութեան թանգարան, Երեւան, 2014:

35. Ռուբէն Վարդանեան, Սիլլոգէ հայկական դրամների Հայաստան - Հատոր 1, Հռոմէական Հանրապետութիւն, Հայաստանի պատմութեան թանգարան, Երեւան 2011:

36. Ռուբէն Վարդանեան, Սիլլոգէ հայկական դրամների Հայաստան - Հատոր 5, Կիլիկիա, Լեւոն 4-րդ, Կի, Կոստանդին 3-րդ, Կոստանդին 4-րդ, Լեւոն 5-րդ, Հայաստանի պատմութեան թանգարան, Երեւան, 2020:

37. Արմինէ Զոհրաբեան, Հայաստանի դրամական տնտեսութիւնը 3-10-րդ դարերում, Սասանեան եւ Արաբական շրջան, Հայաստանի պատմութեան թանգարան, Երեւան, 2021:

38. Յասմիկ Յովհաննիսեան, “Sylloge Nummorum Byzantinorum”, Հայաստան - Հատոր 3-րդ, Անանուն Ֆոլիսներ A դաս, Հայաստանի պատմութեան թանգարան, Երեւան, 2016:

39. Վարուժան Արք. Հերկելեան կը նուիրէ երեք գիրք. Ես, այս գիրքեր 2 - Արցախի վերքը, «Գառնի» մատենաշար ուսանողական 43, 2021 թ.:

40. Ես, այս գիրքեր 3 - Հոգեւոր Կիլիկիան, «Գառնի» մատենաշար ուսանողական 44, 2021 թ.:

41. Առականեր - Միւթար Գոշ, Աշխարհաբարի վերածեց՝ Վարուժան Արք. Հերկելեան, «Գառնի» մատենաշար ուսանողական 45, 2022 թ.:

42. Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Արամ Ա. Կաթողիկոս Մեծի Տանն Կիլիկիոյ, Հայրապետական 25-ամեայ գահակալութիւն (1995-2020), Արժեւորում եւ վկայութիւններ, Անթիլիաս, 2021:

43. From Davit Ghazaryan, UK Representative Executive Coaching and Training Institute, Rima Khachatryan, The Daughter of an Émigré, London 2021.

44. Սեւան Տէյիրմենճեան կը նուիրէ. Շաւարշ Քահանայ Պալլմեան, Գաւառէն ձայներ, Հրատարակութիւնը՝ Սեւան Տէյիրմենճեանի, Ստամպուլ, 2016:

45. Շաւարշ Քահանայ Պալլմեան, Ու ես կ'երթամ, Հրատարակութիւնը՝ Արտաշէս Մարկոսեանի, Ստամպուլ, 2005:

46. Վարդուհի Քալանթար, Կեդրոնական բանտի կիներուն բաժինը, Լեւոնա էքմէք-ճիողլուի յառաջաբանով, Հրատարակութիւնը՝ Սեւան Տէյիրմենճեանի, Ստամպուլ, 2022:

47. Զապէլ Եսայեան, Ժողովուրդի մը հոգեվարքը, Մարկ Նշանեանի յառաջաբանով, Հրատարակութիւնը՝ Սեւան Տէյիրմենճեանի, Ստամպուլ, 2022:

48. Մինաս Վրդ. Ամդեցի Պատրիարք երուսաղէմի 1630 - 1704 Նոյմբ. 24, Գրեց՝

Կարապետ Եպս. Ամատունի, Վիեննա, 1984:

49. Դոկտ. Աբել Քհնյ Մանուկեան, Հայ Եկեղեցւոյ Սարկաւագուհիները, Պէյրութ, Լիբանան, 2022:

50. Յակոբ Էւ Ռիթա Գալայճեաններ Մատենադարանին կը նուիրէն 35 գիրք:

51. Александр Логвиненко, Храм Гроба Господня, Иерусалим. Старый Город, Москва 2022.

52. Սուսաննա Գրիգորեանը կը նուիրէ. Գրիգոր Տաթեւացի «Գիրք Հարցմանց», Թարգմանութիւնը՝ Սուսաննա Գրիգորեանի, Երեւան 2020:

53. Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի Տպագրատունը կը նուիրէ. Քրիստոնեայ Հայաստան կրօնական, մշակութային, լրատուական երկշաբաթաթերթ 2019 (528) – 2022 (607), Բացառիկ թիւ ուվիրուած Կոմիտաս Վարդապետի Էւ Յովհաննէս Թումանեանի ծննդեան 150-ամեակին, 2019:

54. Էջմիածին պաշտօնական ամսագիր Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսութեան Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի 2018 (Ժ, ԺԱ, ԺԲ), 2019 (Ա – ԺԲ), 2020 (Ա – ԺԲ), 2021 (Ա – ԺԲ), 2022 (Ա, Բ):

55. Արցախի հոգեւոր – պատմական յուշարձանների քարտէզ (Հայերէն, Անգլերէն Էւ Ռուսերէն):

56. Համաբարբառ Կանոնագիրք Հայոց, Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածին, 2020:

57. Գարեգին Բ. Կաթողիկոս Ամենայն Հայոց, Տարեգրութիւն Էւ Կենսամատենագրութիւն, Սուրբ Էջմիածին, 2020:

58. Հեթում Բ. Արքայի Ճաշոցը, Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածին, 2019:

59. Օրացոյց Ս. Էջմիածնի 2022 – 2023:

60. Հայ Եկեղեցու Հայրեր, Պօղոս Պատրիարք Ադրիանուպոլսեցի, Խրատի թանգարան (18-19 րդ դդ.), Սուրբ Էջմիածին, 2019:

61. Վաւերագրեր Հայ Եկեղեցու Պատմութեան, Գիրք Ժէ, Գէորգեան Ճեմարան, Թանգարան, «Արարատ» Ամսագիր, Փաստաթղթերի Ժողովածոյ, Սուրբ Էջմիածին 2018:

62. Վաւերագրեր Հայ Եկեղեցու Պատմութեան, Գիրք ԻԱ, Կոմիտաս Վարդապետ Սողոմոնեան 1869-1935, Փաստաթղթերի Ժողովածոյ, Սուրբ Էջմիածին, 2019:

63. Վաւերագրեր Հայ Եկեղեցու Պատմութեան, Գիրք ԻԲ, Մկրտիչ Ա. Խրիմեան Կաթողիկոս Ամենայն Հայոց 1820-1892-1907, Մաս Բ., Փաստաթղթերի Ժողովածոյ, Սուրբ Էջմիածին, 2020:

64. Վաւերագրեր Հայ Եկեղեցու Պատմութեան, Գիրք ԻԴ, Մկրտիչ Ա. Խրիմեան Կաթողիկոս Ամենայն Հայոց 1892-1907, Մաս Գ., Կոնդակներ 1893-1896, Սուրբ Էջմիածին 2021:

65. Վրէժ Վարդանեան Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ Էւ Ս. Սահակ Էւ Պարթեւ Կաթողիկոսները դարաշրջանի հոլովոյթում, Սուրբ Էջմիածին, 2020:

66. Հայաստանի նշանաւոր վանքերը Էւ եկեղեցիները, Սուրբ Էջմիածին 2020:

67. Արսէն Յարութիւնեան, Հին Երեւանի եպիսկոպոսանիստ եկեղեցին, Երկուերեսանի - Ս. Պօղոս-Պետրոս, Սուրբ Էջմիածին, 2021:

68. Շուշան Խաչատրեան, Կրօնի դերը Հայոց Յեղասպանութեան իրագործման մէջ, Սուրբ Էջմիածին, 2020:

69. Ընտրանի ժամանակակից աստուածաբանական մտքի, Հատոր Ա., Տեսական Աստուածաբանութեան հարցեր, Սուրբ Էջմիածին, 2020:

70. Մկրտիչ Ա. Ամենայն հայոց կաթողիկոս, Դրախտի ընտանիք Սիրաք եւ Սամուէլ, Պապիկ եւ Թոռնիկ, Սուրբ Էջմիածին, 2019:

71. Հենրիկ Սուազեան, Աղուանից աշխարհի հոգեւոր առաջնորդները եւ առաջնորդանիստ կենտրոնները, Սուրբ Էջմիածին, 2021:

72. Տ. Եղիշէ Աւագ Քահանայ Սարգսեան, Դրուագներ Հայ եկեղեցու պատմութեան, Սուրբ Էջմիածին, 2020:

73. Դանիէլ Պատրիարք, Ռումինիայի Օրթոտոքս Եկեղեցու խնդութիւն եւ հաւատարմութիւն, Աստուածաբանական խորհրդածութիւններ, Սուրբ Էջմիածին, 2022:

74. Շնորհք Արքեպիսկոպոս Գալուստեան, Սրբեր Համաքրիստոնէական, Աստուածաշնչեան, Հայագգի, Սուրբ Էջմիածին, 2021:

75. Սրբալոյս Միւռոնը, Հայ Մատենագրութեան մէջ, Սուրբ Էջմիածին, 2021:

76. 19-րդ դարի Հայ Գրականութեան Քրիստոմատիա, Կազմող՝ Վաչագան Գրիգորեան, Սուրբ Էջմիածին, 2021:

77. Ռազմիկ Դաւոյեան, Համատարած Թումանեան, Սուրբ Էջմիածին, 2019:

78. Տ. Թովմա Վրդ. Խաչատրեան, Սուրբ Էջմիածին, Քրիստոնէական առաջին գմբէթաւոր տաճարը, Սուրբ Էջմիածին, 2020:

79. Շնորհք Պատրիարք Գալուստեան, Ապաշխարութեան մեծ սաղմոսը, Ծ սաղմոսի մեկնութիւն, Սուրբ Էջմիածին 2021:

80. Հենրիկ Սուազեան, Հայ-Աղուանական եկեղեցական յարաբերութիւնները 2-8-րդ դարերում, Սուրբ Էջմիածին, 2019:

81. Յովսէփ Աւագ Քահանայ Յակոբեան, Հաւատի դարբնոցը, Սուրբ Էջմիածին, 2019:

82. Մովսէս Վարդապետ Սարգսեան, Արդարացի պատերազմի տեսութիւնը, Սուրբ Էջմիածին, 2021:

83. Տ. Արշակ Եպիսկոպոս Խաչատրեան, Որոնումներ..., Սուրբ Էջմիածին, 2019:

84. Վազգեն Ա. Կաթողիկոս, Մեր Պատարագը, Սուրբ Էջմիածին, 2019:

85. Արժ. Տ. Յովսէփ Աւագ Քահանայ Յակոբեան, Աստուածասէր մարդը, Սուրբ Էջմիածին, 2018:

86. Աղօթագիրք, Ճանապարհ ազատութեան, Սուրբ Էջմիածին 2019:

87. Սուրբ Ներսէս Շնորհալի, Հաւատով Խոստովանիմ:

88. Դիրք Աղօթից որ կոչի վասն ամենայն ազգ պատահարաց որք գան ի վերայ մարդոյ, Կիպրիանոս, Սուրբ Էջմիածին, 2018:

89. Իոհան Աւագերէց Մէյենտրոֆ, Ամուսնութիւնն Ուղղափառութեան մէջ, Սուրբ Էջմիածին, 2021:

90. Սրբոց տօներին նուիրուած գանձարանային կանոնները խլաթեցիական եւ յետ խլաթեցիական խմբագրութեան գանձարաններում, Սուրբ Էջմիածին, 2020:

91. Սաթենիկ Աւոյեան, Ռուսական կառավարութեան կրօնական քաղաքականութիւնը Այսրկովկասի Հայ Առաքելական, Վրաց Ուղղափառ եկեղեցիների եւ Մուսուլմանական կրօնական կառույցների նկատմամբ (1903-1917), Սուրբ Էջմիածին, 2020:

92. Jasmine Dum-Tragut Christina Maranci Serjio La Porta, Armenian Cultural-Religious Heritage of Artsakh, (Major Sites In The Territories Currently Occupied By Azerbaijan), Holy Etchmiadzin, 2021.

93. Гевонд Вардапет Оганесян / Ղեւոնդ Վրդ. Յովհաննիսեան, Господи! Отверзи Уста Мои Молитвослов / Աղօթագիրք, Св. Эчмиадзин, 2019 \ Ս. Էջմիածին, 2019:

94. В. Г. Тунян / Վալերի Գ. Թունեան, Католикос Всех Армян Матеос 1 Чухаджян 1858-1865 / Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Մատթէոս Ա. Չուհաջեան 1858-1865, Св. Эчмиадзин / Սուրբ Էջմիածին, 2021:

95. В. Г. Тунян / Վալերի Գ. Թունեան, Верховный Католикос Всех Армян Геворг 4 «Великий Деяниями» 1866-1882 / Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Գեորգ Դ. Կոստանդնուպոլսեցի 1866-1882, Св. Эчмиадзин / Սուրբ Էջմիածին, 2019:

96. From the author of the books “Araratians” \ “אררטאים” and “Kallah” \ “כלה”, Ora Ahimeir / ריאמיחא הרוא, Donates to our Library her latest published book (one copy), “In Berta's Salon” / “בשולחן ברתה”, Printed in Israel, Tel Aviv, 2022.

ԱՆՆԱ ԿԷՃԷՔՈՒՇԵԱՆ

Գրադարանավարուհի Կիւլպէնկեան Մատենադարանի

ՎՐԻՊԱԿ

«Սիոն»-ի նախորդ թիւին մէջ (2022, թիւ 4-7) հետեւեալ վրիպակը սպրդած է.

էջ	տող	սխալ	ճիշդ
153	վերնագրին մէջ	հայերի	հայրերի

Կը հայցենք յօդուածագիր Բ.Գ.Թ Տիար Արման Յակոբեանի ներողամտութիւնը:

ՅԱՆՎ ՆԻՒԹՈՅ 2022 ՏԱՐԻՈՅ**ԱՐՈՒԵՍՏ****ՎՈՎԱ ԱՐՁՈՒՄԱՆԵԱՆ**

- «Իմ ընտանիքը իմ ճամպրուկում է», եւ «Գոմէշը» մոնոներկայացումների
կառուցուածքա-բովանդակային առանձնայատկութիւնները 10

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ**ՆԵՐՍԵՏ ԱՔԵՂԱՅ ԱԼՈՅԵԱՆ**

- Արդի գրական արեւմտահայերէնի լեզուական նորմը եւ
երուսաղէմի հայութեան խօսուածքը 18
- Կնոջ կերպաւորումը Ծերենցի վէպերում 123

ՈՎՍԱՆԵԱ ԻՍՐԱՅԷԼԵԱՆ

- «Սասունցի Դաւիթ» էպոսի թումանեանական մշակումը
ժողովրդական տարբերակների զուգահեռներում 138

ՎՈՎԱ ԱՐՁՈՒՄԱՆԵԱՆ

- Հայ ժամանակակից երկու արձակագիրների
ստեղծագործութիւնների ժանրային հնարաւորութիւնները 144
- Պատմութեան եւ կոմպոզիցիոն պատկերի հատուղ
զուգահեռները ժամանակակից վէպում եւ ասքում 333

ԱՐՄԱՆ ՅԱԿՈԲԵԱՆ

- Եգիպտոսի հայրերի ասոյթները 153

OVSANNA KHACHATRYAN

- The Genre Of The Grarajk' In Armenian Manuscripts* 176

ԴՈԿՏ. ԶԱԻԷՆ ԱԻ. ՔՀՆՅ ԱՐՁՈՒՄԱՆԵԱՆ

- Ղեւոնդ եւ Ուխտանէս պատմիչներու անգլերէն առաջին թարգմանութիւնները 183

ՎԱՐԴՈՒՀԻ ԲԱՐՍԵՂԵԱՆ

- Արիստակէս Լաստիվերցու «Պատմութեան» գրաբար
եւ աշխարհաբար բնագրերի բառապաշարը 327

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԱԿԱՆ**ՅԱԿՈԲ ԱՐՔ. ԳԼՆԱԵԱՆ**

- Ինչի՞դ է պէտք 16

ՀՄԱՅՆԱԿ ԳՐԱՆԵԱՆ

- Բեթղէհէմ 17

ՍԱՄՈՒԷԼ Ծ. ՎՐԴ.

- Քննող աչքը 341
- Տաճարն Աստուծոյ 342
- Քարեր Սիոնի 343

ՄԱՍԵԱՅ ԽԱՉՎԱՐԴ

Հայոց ողբ

344

ԳՐԱԽՕՍԱԿԱՆ**ՎՈՎԱ ԱՐՁՈՒՄԱՆԵԱՆ**

Լաուրա Մուրատեան, «Գրականագիտական դիտումներ ժամանակի մէջ»,
Երեւան, Հայաստան հրատ., 2021, էջ 528

35

ԱԷԼԻՏԱ ԴՈԼՈՒԽԱՆԵԱՆ

Հայ բանագիտութեան նուիրեալի նոր գիրքը

188

ԴԻԻԱՆ ՍՈՒՐԲ ԱԹՈՌՈՅ

- Յայտարարութիւն «Լոյսի» արարողութեան վերաբերեալ

310

- Երկրորդ Յայտարարութիւն «Լոյսի»

310

ԼԵԶՈՒԱԲԱՆԱԿԱՆ

REVD. DR. ZAVEN ARZOUMANIAN, PhD

Language of worship in the Armenian Church

40

ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆ**ԱՐՄԻՆԷ ՄԵԼՔՈՆԵԱՆ**

Մանչէստրի Հայ համայնքը Ղեւոնդ Վարդապետ Փիրղալէմեանի
հոգեւոր առաջնորդութեան տարիներին (1873-1878)

345

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

REVD. DR. ZAVEN ARZOUMANIAN, PhD

Armenian Church Councils, Catholicos John III of Otsoon

24 Councils 4th to 17th Centuries

42

ԴՈԿՏ. ՆԵՐՍԷՍ ԱԻ. ՔՏՆՅ ՆԵՐՍԷՍԵԱՆ

Քաղկեդոնի ժողովի ընթացքը եւ հետապնդած
նպատակների քննութիւնը Թրուլոյի հինգերորդ-վեցերորդ
[Synodus quinxesta] Տիեզերական ժողովներում

195

ԴՈԿՏ. ԱՔԷԼ ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ

Վկայութիւններ Ը. դարէն. Հայ առաջին կին շարականագիրները

414

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ**Ն.Ա.Մ.**

- Ընտրութիւնը մերն է

5

- Ծիածանը

6

- «Եւ զառաջնորդ կենաց սպաննիք, զոր Աստուած
յարոյց ի մեռելոց, որում մեք իսկ վկայեմք»

119

Յօդուածագիրներու ուշադրութեան

113, 320, 473

ՆԵՐՍԵՏ ԱՔՂ. ԱԼՈՅԵԱՆ

«Ճանաչել զիմաստութիւն եւ զխրատ, իմանալ զբանս հանճարոյ...»

325

ՀՐԱՏԱՐԱԿՉԱԿԱՆ**ԴՈԿՏ. ԶԱԻԷՆ ԱԻ. ՔՇՆՅԱՐՁՈՒՄԱՆՆԵՐՆԵՐ**

Հայագիտական հրատարակությունները հորհրդային
Հայաստանի շրջանին (1920-1980)

212

ՏԻԳՐԱՆ ՊԵՏՐՈՍԵԱՆՅԱՆ, ՏԻՐՈՒՀԻ ՍԻՐԵԿԱՆՆԵՐՆԵՐ

Թիֆլիսի հայկական տպարանների հոգեւոր բնութիւն
հրատարակությունները (1824-1870 թուականներ)

355

ՁԵՌՆԱԳՐԱԿԱՆ**ՈՎՍԱՆՆԱ ՔԷՇԻՇԵԱՆ**

Սարգիս Պիծակի նորայայտ ինքնանկարը
Երուսաղէմի ՀՊՐ 1930 ձեռագիր Աստուածաշնչում

45

ՄԱՏԵՆԱԳԻՏԱԿԱՆ**ՆԵՐՍԵՍ ԱՔԵՂԱՅ ԱԼՈՅԵԱՆ**

- Ընդհանուր բովանդակություն «Սիոն»-ի (1996-2000) (Շար. 6)

57

- Ընդհանուր բովանդակություն «Սիոն»-ի (2001-2005) (Շար. 7)

217

- Ընդհանուր բովանդակություն «Սիոն»-ի (2006-2014) (Շար. 8)

365

ՄԻՋՆԱԴԱՐԱԳԻՏԱԿԱՆ**ՎԱՆՏԵՐ ՊԷՐՊԷՐԵԱՆ**

Հայ միջնադարեան համալսարանները

360

ՅՈՒՆԵՍԿՈ**ՏԱԹԵԻԻԿ ՄԵՐՁԱՆՆԵՐՆԵՐ**

Հաւաքարի «Լուսկեաց տղան»
(Նար-Դոսի ծննդեան 155-ամեակի առթիւ)

232

ՄԱՐԻԱՄ ՕՏԱՆՆԵՐ

Յովսէփ Օրբելու հնագիտական արշաւը դէպի Աղթամար կղզի
(Յովսէփ Օրբելու ծննդեան 135-ամեակի առթիւ)

241

REVD. DR. ZAVEN ARZOUMANIAN, PhD

Yerevan State University Founding Rectors
Prof. Hagop Manandian, Catholicos Karekin I Hovsepien (1921-2021)

250

ՆԵՐՍԵՍ ԱՔԵՂԱՅ ԱԼՈՅԵԱՆ

Զօն Ծերենցի խնկելի յիշատակին
(Ծննդեան 200-ամեակի առթիւ)

418

ՊԱՏՄԱԿԱՆ**ԱՐՓԵՆԻԿ ՂԱԶԱՐՈՍԵԱՆ**

Հիւսիս-կովկասեան ժողովուրդների մասին
վկայությունները «Աշխարհացոյցում»

74

ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՐ**ՍԵԻԱՆ ՏԷՅԻՐՄԵՆՃԵԱՆ**

Այնթապէն Երուսաղէմ

Սկիզբ նորայր Արք. Պողարեանի 84

ԴՈԿՏ. ԶԱԽԵՆ ԱԻ. ՔՀՆՅ ԱՐՁՈՒՄԱՆԵԱՆ

- 15-րդ դարու Եւրոպայի վերածնունդը Բաղէշի Ամրդոլի
համալսարանը եւ չորս մեծերը 88

- The Armenian Patriarchate of Jerusalem
During the first world war 92

- Theft and return of 23 parchment manuscripts of Jerusalem (1966-1967) 376

ՍՈՒՐԲ ԳՐԱԿԱՆ

ՏՕՔԹ. Յ. ԹՕՓՃԵԱՆ

Տելիչեան խնդիրը, Ս. Գիրքը եւ Բաբելոն,
Աշխարհի ստեղծագործութիւնը (Մաս Է.-ԺԲ.) 94, 253, 437

ՍՈՒՐԲ ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ

ԱՅԼԵՒԱՅԼՔ

Ամենապատիւ Ս. Պատրիարք Հօր Ծննդեան պատգամը Բեթղէհէմի Ս. Այրէն 7

Պատրաստեց՝ ՆԵՐՍԵՏ ԱԲՂ. ԱԼՈՅԵԱՆ

- Հայոց Սուրբ Ծնունդը Բեթղէհէմի մէջ 105

- Տարեկան ուխտագնացութիւն դէպի Յորդանան գետ 106

- Խորայէլի Զբօսաշրջութեան նախարարը այցելեց Սուրբ Յարութեան Տաճար 106

- Ուրարի տըւշութիւն 106

- Շնորհաւորագիր Հայաստանի Հանրապետութեան
նորընտիր նախագահ Տիար Վահագն Խաչատուրեանին 106

- Սուրբ Յարութեան Տաճարի յատակի վերանորոգութեան մեկնարկ 107

- Հայոց Յեղասպանութեան 107-րդ տարելից 305

- Հայոց Յեղասպանութեան 107-րդ տարելիցին նուիրուած
յուշ-երեկոյ գիտաժողով 305

- 44-օրեայ պատերազմի ընթացքին վիրաւորուած հերոս զինուորներ մեր մէջ 306

- Սրբոց Թարգամանչաց վարժարանի Շրջանաւարտից հանդէս 306

- Ոսնագնդակի ընկերային խաղ ժառանգաւորաց վարժարանի
եւ Յունաց հոգեւոր վարժարանի ուսանողներու միջեւ 307

- Ժառանգաւորաց վարժարանի եւ Ընծայարանի Ամալերշի հանդէս 307

- Հոգեւոր պետերու այցը Սուրբ Յարութեան Տաճարի
յատակի եւ հիմերու նորոգութեան եւ ամրացման վայր 308

- Յուշ-երեկոյ նուիրուած 44-օրեայ պատերազմի ընթացքին
նահատակուած բարեյիշատակ Նարեկ Սարկաւազ Պետրոսեանին 308

- ԱՄՆ նախագահ Ժօ Պայտընի այցը Բեթղէհէմի Ս. Ծննդեան Տաճար 308

- Սարկաւազական ձեռնագրութիւն 309

- Յուդարկաւորութիւն Ասորոց Արքեպիսկոպոս

Գերաշնորհ Տ. Մար Գաբրիել Տահոյի	309
- Ն.Ա.Տ. Նուրհան Պատրիարք Մանուկեանի ցաւակցական գիրը Երեւանի «Սուրմալու» առեւտրի կեդրոնի մէջ տեղի ունեցած պայթումի հետեւանքով զոհուած մեր հայրենակիցներու հարազատներուն	443
- Տարեկան գիշերային ուխտագնացութիւն դէպի Ս. Աստուածածնի տաճար	443
- Հոգեւոր պետերու հերթական այցը Սուրբ Յարութեան Տաճարի յատակի եւ հիմերու նորոգութեան եւ ամրացման վայր	443
- Ս. Պատարագ Ս. Յարութեան Տաճարի Երաշխաւոր Ս. Աստուածածնի մատրան մէջ	444
- Վերամուտ Սրբոց Թարգմանչաց վարժարանի 2022-2023 ուս. տարւոյ	444
- Վերամուտ Ժառանգաւորաց վարժարանի եւ Ընծայարանի 2022-2023 ուս. տարւոյ	445
- 44-օրեայ պատերազմի ընթացքին վիրաւորուած հերոս զինուորներու երկրորդ եւ երրորդ խումբերու այցը պատրիարքարան	445
- Տարեկան ուխտագնացութիւն դէպի Ռամէլէի Ս. Գէորգ վանք	446
- Մասնաւոր Հոգեհանգստեան կարգ Հայ-Ատրպէյճանական սահմանին զոհուած քաջարի զինուորներու հոգիներու հանգստութեան համար	446
- Հելէն եւ էտուարտ Մարտիկեան թանգարանի վերաբացում	446
- Իսրայէլի կրօնական համայնքներու ներկայացուցիչները հռչակագիր ստորագրած են	448
- Սուրբ Երկրի մէջ Առաջին աշխարհամարտի ընթացքին զոհուած զինուորներու յիշատակի օր	448
- Տարեկան ուխտագնացութիւն դէպի Յոպպէի Ս. Նիկողայոս Հայոց վանք	449
- Յանկ նիւթոց 2022 տարւոյ	467

Պատրաստեցին՝ ՆԵՐՍԵՏ ԱՐԶ. ԱԼՈՅԵԱՆ, ԿՈՐԻԻՆ ՎՐԴ. ԲԱՂԴԱՍԱՐԵԱՆ

Պաշտօնականը	Յունուար-Մարտ	112
	Ապրիլ-Յուլիս	318
	Օգոստոս-Դեկտեմբեր	455

Պատրաստեց՝ ՏՐՅ. ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԽՈՒՏԱՎԵՐՏԵԱՆ

Եկեղեցականը - Բեմականը	Յունուար-Մարտ	108
	Ապրիլ-Յուլիս	312
	Օգոստոս-Դեկտեմբեր	450

ՍԵԻԱՆ ԱՐՔ. ՂԱՐԻՊԵԱՆ

Բարեպաշտական նուէրներ 2022 տարւոյ	458
-----------------------------------	-----

ԱՆՆԱ ԿԷՃԷՔՈՒՇԵԱՆ

Ս. Աթոռոյս Կիւլպէնկեան Մատենադարանը շնորհակալութեամբ ստացած է հետեւեալ գիրքերը	461
---	-----

ՎԻՄԱԳՐԱԿԱՆ**ԼՈՒՍԻՆԷ ԹՈՒՄԱՆԵԱՆ, ՀԱՅԿ ՅԱԿՈԲԵԱՆ**

Աղթամարի մի վկայագրի վերծանման շուրջ 100

ՄՀԵՐ ՔՈՒՄՈՒՆՅ, ՍԱԹԵՆԻԿ ԽՈՒՐՇՈՒԴԵԱՆ

Հին Գորիսը, տեղագրության կեղծ թէզը եւ նորայայտ արձանագրությունները 379

ՍԱԹԵՆԻԿ ԽՈՒՐՇՈՒԴԵԱՆ

Տեղ գիւղի պատմական յուշարձանները եւ նորայայտ վիճաբանությունները 393

ՅԵՂԱՍՊԱՆԱԳԻՏԱԿԱՆ**ԼՈՒՍԻՆԷ ՍԱՀԱԿԵԱՆ**

Երուսաղէմի Հայոց Պատրիարքարանում պահուող

«Տեղեկատու Դիւանի» հայկական հարցի եւ Հայոց

ցեղասպանության արխիւի պատմությունը եւ «Բովանդակությունը» 259

ՇՈՒՇԱՆ ԽԱՉԱՏՐԵԱՆ, ՀԱՅԿ ՅԱԿՈԲԵԱՆ, ԳԱՌՆԻԿ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆԵԱՆ

Դիտարկումներ նորագոյն շրջանում Հայոց նահատակության

եւ նահատակության վայրերի շուրջ 285

ՅՕԴՈՒԱԾԱԳԻՐՆԵՐՈՒ ՈՒՇԱԴՐՈՒԹԵԱՆ

«Սիոն» կրօնական, գրական, բանասիրական հանդէսը հիմնուած է 1866-ին, պաշտօնաթերթն է Երուսաղէմի Հայոց Պատրիարքութեան եւ լոյս կ'ընծայուի Սրբոց Յակոբեանց Տպարանէն:

«Սիոն» կրօնական, գրական, բանասիրական նիւթերէ զատ, կ'ընդգրկէ նաեւ պատմական, եկեղեցական, լեզուաբանական եւ հայ արուեստի վերաբերեալ ուսումնասիրութիւններ եւ այլ բնոյթով նիւթեր:

Յօդուածներու հիմնական լեզուն Հեյերէնն է, կ'ընդունուին նաեւ Անգլերէնով յօդուածներ, նախընտրաբար 8-15 համակարգչային շարուածքով լման էջ՝ Word միջավայրին մէջ, երկու կողմերէն հաւասարեցուած, առանց տողադարձերու, ծաւալը՝ A4 ֆորմատի, տառատեսակը՝ Arian Grqi, տառաչափը՝ 12 pt, տողերու հեռաւորութիւնը՝ 1.15 pt:

Յղումները կը տրուին տողատակը՝ աճման կարգով, տառատեսակը՝ Arian Grqi, տառաչափը՝ 10 pt: Հայերէն յօդուածները «Սիոն»-ի մէջ կը հրատարակուին դասական հայերէն ուղղագրութեամբ: «Սիոն»-ին յանձնուած յօդուածները պէտք է ըլլան անտիպ:

Յօդուածին սկիզբը կը դրուի հեղինակի անունը, մականունը (գլխագիրներով), գիտական աստիճանն ու կոչումը, աշխատանքի վայրը, պաշտօնը եւ ելեքտրոնային փոստի անուանումը:

Յօդուածագիրներու արտայայտած գաղափարներն ու կարծիքները պայման չէ որ համընկին «Սիոն»-ի խմբագրութեան տեսակէտին:

Մեր սրտագին բաղձանքն է որ «Սիոն» մուտք գործէ բոլոր հայ տուններէ ներս. Վստահ ենք թէ ամէն ընթերցող պիտի գտնէ անոր էջերուն մէջ գրութիւններ՝ որոնք համապատասխան ըլլան իր ճաշակին եւ նախասիրութեան:

Յօդուածներ եւ այլ թղթակցութիւններ, ուսումնասիրութիւններ պէտք է ուղարկուին «Սիոն»-ի հետեւեալ հասցէով.

E-mail: sionjournal@yahoo.com

Խաղողօրհնէք ի Ս. Յակոբ, ձեռամբ Ամենապատիւ Պատրիարք Սրբազան Հօր

Վերափոխման տօնի Ս. Պատարագը մատույց Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութեան միաբան՝
Գերշ. Տ. Վարուժան Արք. Հերկելեան

Ծաղկազարդի տօնէն ետք Միաբանութիւնը թափօրով եւ շարականի երգեցողութեամբ բարձրացաւ Պատրիարքարան

Տօն Ընծայման Ս. Աստուածածնի
Պատարագիչ՝ Հոգշ. Տ. Թէոդորոս Ծ. Վրդ. Զափարեան

Վերամուտ ժողովապետաց վարժարանի և Ընծայարանի 2022-2023 ուս. տարւոյ

Հոգեւոր պետերու այցը Ս. Յարութեան Տանարի
յատակի եւ հիմներու նորոգութեան եւ ամրացման վայր

Ամենապատիւ Պատրիարք Սրբազան Հայրը կը կատարէ Հելէն եւ Էտուարտ Մարտիկեան
թանգարանի վերաբացումը

Հելէն եւ Էտուարտ Մարտիկեան թանգարանի վերաբացման յայտագիր՝
նախագահութեամբ Ամեն. Պատրիարք Սրբազան Հօր

Հելեն եւ Էտուարտ Մարտիկեան թանգարանի վերաբացման յայտագիր

Հայաստանի Հանրապետության Առողջապահության նախարարուհի՝ Տիկին Անահիտ Ասանէսեան, ընկերակցութեամբ Իսրայէլի մէջ Հայաստանի Հանրապետության դեսպան՝ Տիար Արման Յակոբեանի եւ Հայաստանի Հանրապետության Առողջապահության նախարարի առաջին տեղակալ՝ Տիկին Լէնա Նանուշեանի, այցելեց Պատրիարքարան

Յունգարիոյ պետֆարտուղար՝ Տիար Տրիստան Ագպէն, ընկերակցութեամբ Արտաֆին Դործոց նախարարութեան կրօնից հարցերով աւագ խորհրդական Տիար Մարկ Ատրէլ Էրշեգինի եւ Ռամալլայի մէջ Յունգարիոյ ներկայացուցչութեան ղեկավար Դոկտ. Յապա Ռատաի, այցելեց Պատրիարքարան

Արցախեան 44-օրեայ պատերազմի ընթացքին, հայրենիքի պաշտպանութեան սուրբ գործը կատարելիս վիրատուրում ստացած զինուորներու երրորդ խումբը մեր մէջ

Սբ. Ծննդեան շնորհատուրքիմներ Ֆրանչիսկաններուն

Սբ. Ծննդեան շնորհատուրքիմներ Լատիններուն

«ՍԻՈՆ»Ի ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

«ՍԻՈՆ»-ի խմբագրությունը կը փորձէ ամբողջացնել եւ արդիականացնել բաժանորդներու ցանկը: Բաժանորդագրուեցէ՛ք Նոր շրջանի «ՍԻՈՆ»-ին, զոր կրնաք ստանալ նամակատան միջոցաւ եւ կամ այցելելով մեր կայքէջը:

Հաճեցէ՛ք ներքեւի կտրոնը յստակ եւ գլխաւոր տառերով ամբողջացնել եւ փութով մեր
E-mail: sionjournal@yahoo.com հասցէին ղրկել:

ՊԱՏՐԻԱՐԲՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅՈՑ ԵՐՈՒՍԱԴԷՄԻ ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ՍԻՈՆԻ

Անուն, Մականուն. _____

Տիտղոս. _____

Կազմակերպութիւն. _____

Հասցէ. _____

Կայքէջ. _____ E-mail address _____

Տարեկան բաժանորդագրութիւն՝ \$150 USD

NOTICE TO SUBSCRIBERS

The Armenian Patriarchate of Jerusalem is driving up a new updated list to its official periodical SION. To ensure that your name is on the list, you are kindly requested to fill in the form below and send it back to us, with your remittance as soon as possible. You can also write to our E-mail: sionjournal@yahoo.com.

Name, Surname. _____

Title. _____

Organization. _____

Address. _____

Annual Subscribtion \$ 150 USD

Send your checks to: Armenian Patriarchate of Jerusalem P.O.Box 14235 Jerusalem, Israel

Tel: +972 (0)2-6282331

Fax: +972 (0)2-6264861

E-mail: sionjournal@yahoo.com

